NICOLAE URSULESCU

ÎNCEPUTURILE ISTORIEI
pe teritoriul României

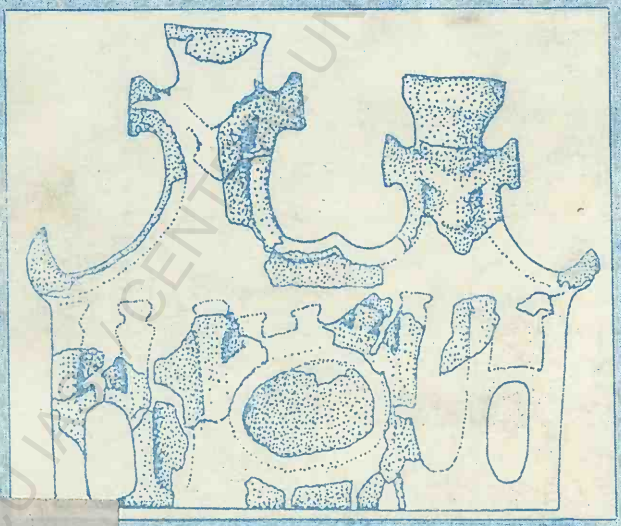

II 354.458

Casa Editorială "Demiurg"

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU" IAŞI
II 354.458

Cărţi ale autorului:

- *Primele culturi neolitice pe teritoriul Moldovei*, [illegible] 1983.
- *Evoluţia culturii Starčevo-Criş pe teritoriul [illegible]oldovei*, Suceava, 1984.
- *Dacia în cadrul lumii antice*, Iaşi, 1992.
- *Inceputurile istoriei pe teritoriul României* (prim[illegible] ediţie), Iaşi, 1998.
- *Contribuţii privind neoliticul şi eneoliticul din regiunile est-carpatice ale României*, vol. 1, Iaşi, 2000.
- *Istoria comunei primitive*, Suceava, 1972.
- *Istoria veche universală*, Suceava, 1977.
- *Istoria veche a României. Preistoria*, Iaşi, 1999; ediţia a II-a: 2000; ediţia a III-a: 2001.

In colaborare:

- *Istoria românilor*, vol. I, Bucureşti, 2001.
- *Istoria românilor*, vol. I, Chişinău-Iaşi, 1991.
- *Istoria românilor. Compendiu*, Iaşi, 1996.
- *Vatra Dornei*, Bucureşti, 1977.
- *Rădăuţi*, Bucureşti, 1978.
- *Suceava. Ghid turistic al judeţului*, Bucureşti, 1979.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Ц 354458
210

NICOLAE URSULESCU

323241

INCEPUTURILE ISTORIEI

pe teritoriul României

Ediția a II-a
(revizuită şi adăugită)

350410
B.C.U. IASI

CASA EDITORIALĂ "*Demiurg*"
IAŞI 2002

ALE

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Colecția *Istorie*, 5.

Lucrări apărute în colecție:

1. N.Ursulescu, *Începuturile istoriei pe teritoriul României*, 1998.
2. V. Cristian, *Prelegeri de istorie universală modernă* (I), 1999.
3. Gh. Pungă, *Studii de istorie medievală și de științe auxiliare*, 1999.
4. Em. Bold, I. Ciupercă, *Europa în derivă (1918-1940)*, 2001.

Consilier editorial: Dr. Alexandrina Ioniță

Tehnoredactare: Mariana Petcu, V. Cotiugă
Ilustrații: Aneta Corciovă

Indici: Vasile Cotiugă

Coperta: altar antropomorf de lut de la Truşeşti, jud. Botoşani (cultura Cucuteni).

© CASA EDITORIALĂ *Demiurg*
✉ 6600 Iași, Aleea Rozelor nr.34, bl.A11, sc.B, ap.2
☎ 0040-232.257033; 0745.378150
E-mail: iionita@mail.dntis.ro; ceddemiurg@yahoo.fr

Reproducerea în orice formă, inclusiv prin foto-copiere, fără acordul scris al editurii, intră sub incidența legii drepturilor de autor

ISBN: 973-8076-32-5

17. APR. 2003

CUPRINS

I. Probleme introductive.....5
1. Obiectivul şi periodizarea istoriei vechi a României 7
2. Izvoarele istoriei vechi a României.....9
A. Izvoarele arheologice.....11
B. Izvoarele scrise.....20
II. Societatea primitivă.....23
1. Paleoliticul.....25
A. Protopaleoliticul.....27
B. Paleoliticul inferior.....30
C. Paleoliticul mijlociu.....32
D. Paleoliticul superior.....36
E. Epipaleoliticul.....42
2. Neoliticul şi eneoliticul.....52
A. Caracterizare generală.....52
a. Definirea perioadei (52); b. Periodizarea şi cronologia (54); c. Organizarea socială (58).
B. Problema protoneoliticului.....62
C. Neoliticul vechi (cristalizat).....66
Caracteristici generale (66); cultura Starčevo-Criş (67); grupul cultural Ciumeşti-Pişcolţ (73).
D. Neoliticul târziu.....75
Caracteristici generale (75); cultura Vinča (75); cultura Dudeşti (78); complexul cultural Lume Nouă-Cheile Turzii-Cluj (79); cultura ceramicii liniare (80).

E. Eneoliticul timpuriu.....86
Caracteristici generale (86); cultura Boian (89); cultura Hamangia (93); cultura Vădastra (97); cultura Rast (99); cultura Turdaş (99); cultura Tisa (106); grupul Iclod (107); grupul Suplac (109); grupul Gilău (110); cultura Precucuteni (110).

F. Eneoliticul dezvoltat.....118
Caracteristici generale (118), cultura Gumelnița (125); cultura Sălcuța (132); cultura Petreşti (134), cultura Tiszapolgár (137); cultura Bodrogkeresztúr (137); grupul Decea Mureşului (140); complexul cultural Cucuteni-Ariuşd-Tripolie (141); cultura Cernavoda I (157).

G. Eneoliticul final.....162
Caracterizare generală (162); cultura Horodiştea-Erbiceni (168); cultura amforelor sferice şi grupul Suceava (172); cultura Folteşti-Cernavoda II (174); cultura Cernavoda III şi grupul cultural Celei (177); cultura Coțofeni (180); cultura Baden (183); cultura Kostolac (185).

- **Lista ilustrațiilor**.....188
- **Abrevieri**.....191
- **Indici** (*Vasile Cotiugă*): toponimic (192); onomastic (198); tematic (200).

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

I. PROBLEME INTRODUCTIVE

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

1. OBIECTUL ŞI PERIODIZAREA ISTORIEI VECHI A ROMÂNIEI

Istoria veche a României studiază fenomenele istorice ce au avut loc în spaţiul carpato-dunăreano-pontic, începând cu aproximativ două milioane de ani în urmă (atestarea unor posibile activităţi ale primilor hominizi) până prin secolul al VII-lea d.Chr. (atestarea existenţei străromânilor ca entitate etnică deja individualizată).

Aria de desfăşurare a istoriei româneşti a cuprins întotdeauna, în mod obiectiv, teritoriile brăzdate de reţeaua hidrografică ce îşi are obârşia în zona carpatică, iar vărsarea în Dunăre sau Marea Neagră (limitele răsăriteană şi apuseană ale acestui teritoriu sunt reprezentate de bazinele Nistrului şi Tisei). Pe traseul arterelor fluviatile din teritoriul carpato-danubiano-pontic şi-au găsit mereu spaţiul firesc de răspândire comunităţile umane ce aparţineau aceloraşi civilizaţii, unitare din punct de vedere cultural şi etnic, de o parte şi de alta a Carpaţilor (cetatea muntoasă a Carpaţilor reprezentând axa de convergenţă a acestor civilizaţii).

O periodizare cât mai apropiată de realitate a celei mai lungi perioade din istoria omenirii trebuie să ţină cont deopotrivă de criteriile arheologice (care urmăresc mai ales evoluţia principalelor progrese ale culturii materiale), de cele sociologice (care au în vedere evoluţia formelor de organizare socială a comunităţilor umane), precum şi de evenimente istorice cruciale (organizarea politico-statală a dacilor, cucerirea şi stăpânirea romană, etnogeneza românească). Intre perioadele şi etapele stabilite pe aceste căi nu există, desigur, limite cronologice foarte stricte, deoarece tranziţia se face, de cele mai multe ori, gradual, menţinându-se laolaltă, pentru o vreme, elemente ale vechiului şi noului. Periodizările propuse au atât rolul de sistematizare relativă a imensului material factologic,

precum şi meritul de a permite sesizarea apariţiei noului şi impunerea sa treptată în evoluţia istorică.

O primă mare perioadă o reprezintă societatea primitivă, cu o etapă de formare (paleoliticul), una de înflorire (neoliticul) şi una de destrămare (epoca bronzului şi prima perioadă a epocii a fierului). In această primă perioadă progresul istoric este în general lent, deoarece omul nu posedă încă bagajul suficient de cunoştinţe cu care să se impună în faţa naturii. O oarecare accelerare se observă de abia după descoperirea metalurgiei, îndeosebi a fierului.

A doua mare perioadă este cea a organizării social-politice şi statale dacice, coincizând cu cea de a doua perioadă a epocii fierului (La Tène). Şi aici există o etapă de formare treptată a structurilor sociale şi politice ale societăţii geto-dacice, urmată apoi de etapa clasică a statalităţii şi civilizaţiei dacice (în răstimpul de la Burebista la Decebal).

A treia mare perioadă a istoriei vechi a României o reprezintă etnogeneza românească, având, la rândul ei, două mari etape:

a) *stăpânirea romană în Dacia* - moment ce marchează realizarea simbiozei daco-romane, ca temelie a etnogenezei româneşti. Această perioadă durează circa şase secole în regiunile din dreapta Dunării şi doar mai puţin de două secole în cea mai mare parte a teritoriilor nord-dunărene ale Daciei;

b) *etapa finală a etnogenezei româneşti* (secolele IV-VII), timp în care populaţia daco-romană şi-a găsit treptat identitatea între celelalte popoare europene (formate la începuturile evului mediu), afirmându-se, spre sfârşitul mileniului I, şi pe plan politico-statal.

In mod voit, am lăsat deoparte, în cadrul acestei periodizări generale, detaliile de cronologie absolută, urmând ca discutarea acestora să fie realizată la fiecare etapă istorică în parte. Cauza o constituie dificultatea stabilirii unei cronologii

riguroase şi unanim acceptate pentru Istoria veche a României, avându-se în vedere că izvoarele scrise joacă încă un rol cu totul redus pentru acestă perioadă, iar datarea surselor arheologice lasă loc interpretărilor, pe alocuri destul de divergente.

In istoria veche, ca urmare a imposibilității de a stabili întotdeauna *cronologia absolută* (exprimată în unități de timp: mileniu, secol, an etc.), se utilizează mult şi *cronologia relativă*, care fixează temporal un fenomen istoric în funcție de altul (utilizând termeni comparativi, precum: mai vechi, mai nou, contemporan, anterior, posterior, simultan etc.).[x)]

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

2. IZVOARELE ISTORIEI VECHI A ROMÂNIEI

Reconstituirea celor mai îndepărtate perioade din trecutul românesc se realizează mai ales pe seama surselor arheologice, completate (pe măsură ce ne apropiem de timpuri mai noi) de izvoarele scrise antice. De asemenea, o lumină interesantă asupra realităților trecutului îndepărtat (îndeosebi asupra istoriei dacilor, daco-romanilor şi străromânilor) pot arunca fenomenele lingvistice, folclorice, etnografice şi etnologice, cele de mental colectiv spiritual, care au păstrat parțial, prin tradiție, elemente ale unor vremuri imemoriale.

Această relativă sărăcie cantitativă de izvoare (totuşi, destul de diversificate din punct de vedere tipologic) impune istoricului cunoştințe complexe şi suplețe în căutarea, alegerea şi interpretarea celor mai potrivite surse pentru o reconstituire veridică şi cât mai apropiată de realitate a istoriei vechi a teritoriului românesc. Pentru înțelegerea profundă a lucrurilor nu

---

x) Metodele de stabilire a cronologiei absolute şi relative sunt prezentate pe larg în cadrul cursului de *Preistorie generală* – motiv pentru care nu mai insistăm aici asupra acestei probleme. Menționăm doar că, în cazul datelor obținute prin analize radiocarbon, vom indica rezultate necalibrate (cu indicativul *b.c.*): vezi p. 55-57.

trebuie uitat nici un moment rolul factorilor geografici, care pot fi uneori chiar determinanți în cauzalitatea sau derularea evenimentelor istorice; trebuie avut în vedere mai ales faptul că dependența omului față de mediul geografic a fost cu atât mai mare cu cât el dispunea de o experiență mai slabă și de un echipament mai redus de unelte. De asemenea, trebuie avut în vedere că mediul geografic actual este în mare măsură modificat față de cel în care au evoluat comunitățile umane în urmă cu mii de ani. De aceea, prin colaborare interdisciplinară, trebuie reconstituit paleomediul (relieful, clima, fauna și flora din acele timpuri), pentru a înțelege cauzele pentru care oamenii s-au așezat în acel loc. Deci, într-un studiu arheologic, nu este esențială atât descrierea actuală a zonei, cât mai ales reconstituirea vechilor condiții de viață oferite atunci omului de către natură.

Cele două categorii principale de izvoare (arheologice și scrise) se deosebesc net, prin caracterul, cuantumul și calitatea informațiilor pe care le oferă. In timp ce izvoarele scrise furnizează informații mai precise, cu mai multe detalii, cele arheologice sunt mai criptice, se lasă greu descifrate, dar oferă un tablou mai amplu al vieții materiale și spirituale cotidiene. Pe de altă parte, documentul arheologic, dacă este corect descris și interpretat în contextul descoperirii, dacă nu i se supralicitează posibilitățile prin fantezia descoperitorului, este un izvor absolut obiectiv, deoarece poate reda întocmai o secvență din viața trecută (atunci când este găsit *in situ*). In schimb, documentul scris reflectă întotdeauna ceva din atitudinea subiectivă a celui care l-a redactat. Deci, pentru obiectivitate este preferabil documentul arheologic, iar pentru informații mai precise – cel scris. Oricum, pentru a ne putea apropia de țelul final al oricărei reconstituiri istorice (în sensul *istoriei totale*) nu trebuie să subestimăm nici o informație, ci s-o supunem criticii de

autenticitate şi sinceritate şi s-o integrăm în ansamblul celorlalte date, toate concurând la obţinerea cadrului istoric general.

A. IZVOARELE ARHEOLOGICE [x)]

Sunt de două categorii: *fixe* (aşezări, fortificaţii, locuinţe, morminte, gropi, monumente) şi *mobile* (obiecte de uz casnic, unelte, arme, podoabe, diferite accesorii, monede, inscripţii). După natura lor, sunt realizate din cele mai diverse materiale: piatră, metale, lut, os şi materiale organice perisabile (lemn, piele, împletituri), ceea ce impune şi o metodologie diversificată pentru studierea lor. Condiţia cea mai importantă pentru ca un izvor arheologic să aibă cu adevărat valoare este ca el să fie descoperit într-un context stratigrafic clar, ceea ce îi asigură o datare corectă şi ajută la o interpretare cât mai apropiată de realitatea semnificaţiei sale.

Preocupări şi cercetări arheologice în România. In evoluţia arheologiei româneşti se pot sesiza cinci etape caracteristice:

1. *Etapa preocupărilor generale, de ordin umanist, pentru antichităţi* (secolele XV-XVIII). Interesul pentru antichităţi (ruine şi inscripţii de epocă romană) apare o dată cu pătrunderea spiritului renascentist-umanist în Principatele Române, în secolele XV-XVII: Antonio Bonfini, Georg Reichersdorfer, Ştefan Szamosközy, Martin Opitz (Transilvania); Miron Costin (Moldova); Constantin Cantacuzino, Fernando Marsigli (Ţara Românească). Relatările lor despre diferite vestigii arheologice sunt menite îndeosebi să le susţină afirmaţiile despre originea latină a românilor.

[x)] Nu repetăm aici o serie de consideraţii generale despre conţinutul arheologiei (metode de săpătură, de cercetare, interdisciplinaritate, noţiunile de cultură arheologică, sit, artefact, structură, obiectiv sau complex arheologic, epocă, perioadă, etapă, fază etc.), care constituie obiectul disciplinelor de *Preistorie generală* şi *Introducere în arheologie*.

Preocupările lor sunt parțial continuate în secolul al 18-lea de primii reprezentanți ai istoriografiei de tip modern din țările române: Dimitrie Cantemir şi istoricii Şcolii Ardelene.

2. *Etapa preocupărilor amatoriste pentru formarea unor colecții de antichități* (secolul al XIX-lea). O lucrare dedicată special unui monument arheologic (castrul de la Bărboşi, lângă Galați) apare abia în 1837 şi este datorată profesorului George Săulescu, de la Academia Mihăileană din Iaşi. Din inițiativa lui Gh. Asachi şi sub directa îngrijire a lui G. Săulescu au apărut, în anii 1844-1845, 11 suplimente ale *Albinei românești*, cu titlul *Arhiva Albinei pentru arheologia română şi industrie*, considerată prima revistă cu caracter arheologic din România.

Tot în primele decenii ale secolului al XIX-lea, descoperirea incidentală şi repetată a unor tezaure monetare în zona cetăților dacice din Munții Orăştiei a determinat autoritățile habsburgice să intreprindă ample excavații, însă mai mult pentru căutarea de comori decât în scop ştiințific.

Spre mijlocul secolului al XIX-lea sunt semnalate la Bucureşti colecțiile arheologice ale lui Vladimir de Blaremberg, ale banului Mihalache Ghica şi ale generalului Nicolae Mavros, iar în Moldova autoritățile ținutale raportează în mai multe rânduri despre descoperirea unor tezaure (mai ales monetare), depuse la Muzeul de Istorie Naturală din Iaşi, înființat în 1834. M. Ghica a înființat în 1834, pe lângă Colegiul Sf. Sava din Bucureşti, Muzeul Național, depunând aici diferite obiecte antice, multe dintre ele provenind din săpăturile neştiințifice pe care le-a intreprins în cetățile romane din Oltenia. Tot el a reuşit recuperarea parțială a celebrului tezaur "Cloşca cu puii de aur" (cel mai mare tezaur cunoscut până atunci în lume), descoperit întâmplător la Pietroasele (jud. Buzău), în 1837.

3. *Etapa începuturilor arheologiei ştiințifice* (sfârşitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea). Din colecțiile Muzeului Național, precum şi din donațiile făcute de

alți colecționari, în timpul domniei lui Cuza, în 1864, din inițiativa lui Al. Odobescu (1834-1895), a luat ființă, la București, Muzeul Național de Antichități. Până la sfîrșitul vieții, Odobescu s-a preocupat de valorificarea științifică a celebrului tezaur de la Pietroasele, publicând monumentala monografie *Le trésor de Petrossa* (Paris,1889-1900). Tot lui i se datorează inițierea primelor cursuri de arheologie la Universitatea din București (1874), publicate apoi în lucrarea *Istoria arheologiei* (1877). Odobescu n-a fost doar un teoretician al arheologiei, ci s-a preocupat și de înregistrarea monumentelor cunoscute în acel timp; în acest sens, a trimis un *chestionar arheologic* învățătorilor și preoților (răspunsurile se păstrează, în cea mai mare parte, în manuscrisele Academiei Române, fiind publicate doar antichitățile din județele Romanați și Dorohoi). In paralel, Odobescu a combătut diletantismul în arheologie, care ducea la interpretări eronate și exagerări (a rămas celebră polemica sa cu Cezar Bolliac: *Fumuri arheologice din lulele preistorice*).

Activitatea de pionierat a lui Odobescu a fost continuată de Grigore Tocilescu (1850-1909), profesor la Universitatea din București. Mergând pe linia valorificării moștenirii dacice, inițiată de Bogdan Petriceicu-Hașdeu (prin studiul *Pierit-au dacii?*, 1859), Tocilescu a adunat, pentru prima oară în istoriografia românească, cele mai importante mărturii antice despre daci în lucrarea *Dacia înainte de romani* (1880). Majoritatea studiilor sale au fost însă închinate, ulterior, antichităților romane din Dobrogea și Oltenia, remarcându-se monografia *Monumentul de la Adamclisi* (1895). De asemenea, din inițiativa sa, o serie de studii arheologice s-au publicat în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie* (1882-1909).

In *Moldova*, cercetările arheologice au cunoscut o intensificare mai ales după explorarea celebrei stațiuni de la Cucuteni, începută din 1884, de către folcloristul și etnologul

Theodor Burada (1839-1923) şi de profesorii Grigore Buţureanu (1855-1907) şi Nicolae Beldiceanu (1844-1896). La Universitatea din Iaşi, cursuri de arheologie au fost prezentate începând din 1894, remarcîndu-se îndeosebi activitatea lui Teohari Antonescu (1866-1910). Principalele lui studii au fost reunite în volumul *Lumi uitate* (1901) şi tot lui îi datorăm şi monografiile despre monumentele de la Sarmizegetusa şi Adamclisi, ca şi despre Columna lui Traian.

In *Bucovina,* prima colecţie arheologică a fost realizată la Siret, în 1871, datorită precopărilor căpitanului Joseph von Gutter; ulterior, această colecţie a fost înglobată în Muzeul Ţării de la Cernăuţi, fondat între 1886 şi 1892, din iniţiativa lui Dionisie Olinescu (acesta a publicat în 1894 o hartă arheologică a Bucovinei). Muzeul din Cernăuţi a editat şi valoroasa publicaţie *Jahrbuch der Bukowiner Landes-Museums,* cu numeroase studii de arheologie. La Cetatea Sucevei, arhitectul Karl-August Romstorfer a întreprins primele săpături arheologice de amploare într-un monument medieval (1895). Pe baza materialelor de aici, în 1900 s-a deschis Muzeul Sucevei.

In *Basarabia* se remarcă activitatea lui Ioan Casian Suruceanu, care în 1880 a deschis la Chişinău primul muzeu din provincie, cuprinzând, printre altele, piese valoroase descoperite în cetăţile antice Tyras şi Olbia. Intre anii 1901 şi 1903, Eugen R. Stern a cercetat la Petreni (jud. Bălţi) una din cele mai vaste aşezări ale culturii Cucuteni-Tripolie.

In *Dobrogea,* în 1879, la scurt timp după cucerirea independenţei şi unirea provinciei cu România, a luat fiinţă din iniţiativa lui Remus Opreanu (primul prefect al Constanţei), muzeul din Constanţa, care va contribui decisiv la stimularea cercetărilor arheologice şi la salvarea monumentelor din spaţiul istro-pontic.

In *Transilvania,* cercetările arheologice din a doua jumătate a secolului trecut şi începutul secolului nostru au fost

întreprinse mai ales din inițiativa unor particulari bogați, dornici de a-şi crea colecții de antichități (se remarcă activitatea Zsofiei Torma, care a cercetat celebra stațiune neolitică de la Turdaş); cele mai multe rezultate au rămas inedite, doar unele fiind consemnate în reviste de specialitate de la Viena şi Budapesta sau în publicații ale unor societăți culturale din Transilvania (*Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Sibiu; *Erdélyi Múzeum*, Cluj). De asemenea, e notabilă activitatea arheologică inițiată de unii intelectuali transilvăneni, precum Carl Goos (autorul unui repertoriu arheologic, încă din 1876), Iuliu Marțian (care a publicat în 1909 un repertoriu al descoperirilor din Transilvania, republicat în 1920), Iulius Teutsch (care explorează antichitățile din zona Braşovului) şi Ferenc László (inițiatorul cercetărilor stratigrafice de la Ariuşd). Colecții valoroase se adună în cadrul unor vechi muzee, precum cele de la Aiud (1796), Sibiu (1817), Cluj (1859), Timişoara şi Oradea (1872), Sf. Gheorghe (1879), Deva (1882), Alba Iulia (1887), Baia Mare (1898).

4. *Etapa formării şcolii româneşti de arheologie* (perioada interbelică). In preajma primului război mondial îşi încep activitatea Vasile Pârvan şi Ion Andrieşescu, întemeietorii şcolii ştiințifice de arheologie românească. Ion Andrieşescu (1888-1944) s-a preocupat îndeosebi de cercetările preistorice, inițiind, printre altele, ample săpături stratigrafice în importanta stațiune neolitică de la Sălcuța. In 1912 a publicat, la Iaşi, lucrarea *Contribuție la Dacia înainte de romani*, o sinteză a descoperirilor preistorice şi protoistorice din România, care completează datele din lucrarea monografică a lui Gr. Tocilescu. Vasile Pârvan (1882-1927) a inițiat cercetări de amploare în monumentele antice ale Dobrogei (îndeosebi la Histria) şi a redactat, printre altele, două monumentale sinteze asupra istoriei geto-dacilor: *Getica* (1926) şi *Dacia* (apărută postum în limba română, în 1937), precum şi o serie de alte lucrări, a căror

valoare a rămas nealterată şi în prezent. Din iniţiativa lui Vasile Pârvan a început să apară, din 1924, revista *Dacia,* editată în limbi de largă circulaţie, având menirea să aducă la cunoştinţă lumii ştiinţifice internaţionale cele mai de seamă rezultate ale arheologiei româneşti.

Mulţi dintre arheologii perioadei interbelice şi-au desăvârşit pregătirea la şcolile române de la Roma şi Paris, fondate, imediat după primul război mondial, din iniţiativa lui Vasile Pârvan şi, respectiv, Nicolae Iorga. Dintre elevii lui Pârvan şi Andrieşescu s-au remarcat Ion Nestor (1905-1974), Radu Vulpe (1899-1982), Gh. Ştefan (1899-1980), D. Tudor (1908-1982), Vl. Dumitrescu (1902-1991), C. S. Nicolăescu-Plopşor (1900-1968), D. Berciu (1907-1998), la rândul lor fondatori de şcoală arheologică. O primă mare sinteză asupra preistoriei româneşti a realizat-o I. Nestor (*Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien,* Berlin, 1933), iar R.Vulpe a scris *Histoire ancienne de la Dobroudja* (1938) şi D. Berciu – *Arheologia preistorică a Olteniei* (1939).

Un puternic nucleu de cercetare arheologică s-a format după 1918 la Universitatea din Cluj, îndrumat iniţial de profesorul Dimitrie Teodorescu (1881-1947), apoi de profesorul Constantin Daicoviciu (1898-1973). Cercetarea se desfăşura în cadrul Institutului de Studii Clasice, al Muzeului Transilvaniei şi al Comisiei Monumentelor Istorice (secţia Transilvania). Cercetarea monumentelor dacice, romane şi daco-romane din Transilvania a adus date relevante pentru continuitatea populaţiei autohtone în Dacia şi pentru procesul etnogenezei româneşti, sintetizate în lucrarea lui C.Daicoviciu, *Transylvanie dans l'antiquité* (1945). Contribuţii notabile în această direcţie prezintă şi lucrările lui I.I.Russu (1911-1985), Mihail Macrea (1908-1967), Kurt Horedt (1914-1992), Hadrian Daicoviciu (1932-1984), I.H.Crişan (1928-1995) ş.a. Pentru preistoria Transilvaniei se remarcă contribuţiile lui Marton Roska (1880-

1961) şi Hermann Schroller, primul fiind şi autorul unui voluminos repertoriu al Transilvaniei (1942).

In timpul primului război mondial şi în perioada dintre cele două războaie au apărut mai multe unităţi muzeale, în diferite centre judeţene, ceea ce a contribuit la extinderea cercetărilor arheologice în teritoriu: Iaşi (1916), Craiova, Fălticeni, Bârlad, Satu Mare, Piteşti, Târgu-Mureş, Tecuci, Piatra Neamţ, Galaţi, Târgovişte. Dintre acestea, se remarcă activitatea Muzeului de Antichităţi din Iaşi, fondat, în cadrul Universităţii, de către profesorul Orest Tafrali (1876-1937), care a editat şi valoroasa revistă de specialitate *Arta şi arheologia* (1927-1937). Activitatea sa a fost continuată la Iaşi, până la sfârşitul celui de-al II-lea război mondial, de profesorii Paul Nicorescu (1890-1946) şi Radu Vulpe (1899-1982). Activitatea arheologică, la nivelul întregii ţări, a fost coordonată, în această perioadă, de Comisia Monumentelor Istorice, iar numeroase rezultate au fost publicate în *Buletinul* său (*BCMI*). Merită menţionate şi cele cinci congrese naţionale de numismatică şi arheologie, ţinute între 1933 şi 1937 (Bucureşti, Craiova, Cernăuţi, Cluj, Iaşi), ca şi cel de al XVII-lea Congres internaţional de antropologie şi arheologie preistorică, desfăşurat în 1937 în România.

5. *Etapa marilor descoperiri şi sinteze arheologice* (perioada postbelică). Cercetarea arheologică de teren a luat un amplu avânt îndeosebi după 1948, prin planurile unitare şi de perspectivă elaborate de Academie. Drept urmare, au fost elucidate multe din petele albe, astfel că astăzi istoria veche a României înfăţişează un tablou coerent pentru aproape toate perioadele şi etapele principale. In acest fel a devenit posibilă elaborarea unor lucrări de sinteză (vezi bibliografia generală a cursului). Au rămas de precizat mai multe chestiuni de detaliu, de aprofundare a datelor deja existente. In teritoriu, activitatea este coordonată de institutele de arheologie din Bucureşti

(fondat în 1956 şi care editează revistele *Dacia* şi *Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie*: SCIVA), Cluj (cu revista *Ephemeris Napocensis*) şi Iaşi (cu revista *Arheologia Moldovei*), iar în fiecare judeţ există cel puţin un muzeu cu preocupări arheologice. Un loc aparte îl ocupă Muzeul Naţional de Istorie a României, care editează: *Cercetări arheologice, Muzeul Naţional şi Cercetări numismatice*. Pe linia interdisciplinarităţii se înscrie activitatea Institutului Român de Tracologie, fondat în 1979 şi care editează publicaţiile *Thraco-Dacica, Symposia Thracologica, Bulletin de Thracologie* precum şi monografii în colecţia *Bibliotheca Thracologica*. Cercetări arheologice întreprind şi facultăţile de istorie, atât cele tradiţionale (Bucureşti, Iaşi, Cluj), cât şi cele mai nou înfiinţate. Rezultatele tuturor acestor cercetări sunt valorificate în monografii, precum şi în revistele de specialitate ale institutelor de arheologie, în analele ştiinţifice ale universităţilor (menţionăm că Seminarul de Arheologie al Facultăţii de Istorie din Iaşi editează periodicul *Studia Antiqua et Archaeologica*), precum şi în periodicele editate de muzee. In prezent, există în ţara noastră circa 50 de reviste, în care se regăsesc rezultate ale cercetărilor arheologice. Dintre revistele editate de muzee, reţinem în mod deosebit: *Acta Musei Napocensis* (Cluj), *Apulum* (Alba Iulia), *Sargetia* (Deva), *Banatica* (Reşiţa), *Pontica* (Constanţa), *Peuce* (Tulcea), *Cercetări istorice* (Iaşi), *Memoria Antiquitatis* (Piatra Neamţ), *Carpica* (Bacău), *Hierasus* (Botoşani), *Suceava* ş.a. S-a iniţiat editarea unor repertorii arheologice judeţene, până în prezent apărând cele ale judeţelor Botoşani, Vaslui, Iaşi, Brăila, Cluj, Alba, Mureş, Harghita, Covasna şi Braşov. Apar, de asemenea, repertorii arheologice ale unor provincii (de ex., Moldova), ale unor bazine de râuri sau repertorii tematice (pe perioade, culturi). Anual se desfăşoară, sub egida Comisiei Naţionale de Arheologie,

sesiunile de rapoarte arheologice, publicându-se rezumatele comunicărilor prezentate.

După 1990 s-au intensificat relațiile de colaborare cu arheologii basarabeni; se efectuează cercetări comune cu Institutul de Arheologie din Chişinău şi cu facultățile de istorie ale celor două universități de stat din capitala Republicii Moldova, vizând mai buna cunoaştere a vestigiilor istorice din spațiul pruto-nistrian şi evaluarea lor ştiințifică.

O realizare importantă a istoriografiei actuale o reprezintă apariția în 2001, sub egida Academiei României, a tratatului *Istoria Românilor*; recomandăm în mod deosebit primele două volume, care se ocupă cu perioadele istoriei vechi, celor ce studiază această secvență a evoluției istorice.

Cu toată amploarea luată de cercetarea arheologică şi de valorificarea materialelor, există încă o serie de deziderate, mai ales în ceea ce priveşte concentrarea eforturilor de cercetare în cadrul unor colective interdisciplinare, precum şi pentru aplicarea consecventă a metodelor moderne atât în cercetarea de teren, cât şi în interpretarea rezultatelor. S-au făcut unele demersuri în ceea ce priveşte cercetarea interdisciplinară (la Cluj, Bucureşti şi Iaşi), dar încă destul de limitate. In prezent, arheologia românească resimte nevoia unei rapide modernizări tehnologice şi de concepție, pentru obținerea unor informații cât mai ample şi precise din materialele rezultate prin săpături.

Informații bibliografice

- M.Babeş, *Marile etape ale dezvoltării arheologiei în România*, SCIVA, 32, 1981, 3, p. 319-330.
- Idem, în *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, I, Bucureşti, 1994, p. 94-99.
- * * * *Din realizările arheologiei româneşti*, SCIVA, 36, 1985, 1-2, p. 3-29.
- N. Chetraru, *Din istoria arheologiei Moldovei*, Chişinău, 1994.
- M. Ignat, *Din istoricul cercetărilor arheologice din judeţul Suceava*, Studii şi Materiale. Istorie, I, Suceava, 1969, p.93-103.

C. IZVOARELE SCRISE.

Începând cu anul 514 î.Chr., o dată cu relatările lui Herodot despre geți, avem la dispoziție și izvoare scrise pentru studierea istoriei vechi a României. Totuși, informațiile lor, provenind aproape în totalitate din relatări străine, nu privesc decât incidental istoria Daciei. De aceea, aceste informații, lacunare, destul de tendențioase și adeseori mult distanțate în timp, trebuie mereu comparate și completate cu imaginea obiectivă oferită de documentele arheologice.

După natura materialului pe care au fost redactate și după modul de redactare, izvoarele scrise se împart în patru categorii: literare, epigrafice, numismatice și papiriacee.

I. **Izvoarele literare** străine, referitoare la teritoriul țării noastre, au fost adunate în perioada interbelică de George Popa-Lisseanu în 15 volume (*Izvoarele Istoriei Românilor*, București, 1934-1939), iar, mai recent, în colecția *Fontes Historiae Daco-Romanae*, în patru volume: primul (1964) cuprinde izvoarele redactate până la sfârșitul secolului al III-lea d.Chr.; al doilea (1970) – după retragerea aureliană pînă la sfîrșitul mileniului I; al treilea (1975) – lucrări istoriografice bizantine din secolele XI-XIV; al patrulea (1982) – scriitori și acte bizantine din secolele IV-XV.

După conținutul lor, izvoarele literare se împart în patru categorii, cu valoare documentară diferită:

a) *Istoriografice,* conținând relatările istoricilor greci, latini și bizantini, dintre care se remarcă, prin valoarea informațiilor, Herodot, Diodor din Sicilia, Trogus Pompeius, Arrian, Dio Cassius, Eutropius, Ammianus Marcellinus, Priscus din Panion, Jordanes, Procopios din Caesareea, Pseudo-Mauricios, Theophilactos, Theophanes, Kekaumenos ș.a.

b) *Geografico-etnografice,* care conțin atât descrieri de ordin general, cât și încercări de localizare precisă: Strabon,

Pomponius Mela, Plinius cel Bătrân, Claudios Ptolemaios, "Tabula Peutingeriana", harta Geografului din Ravenna ş.a.

c) *Beletristice* – scrieri literare ce ne oferă mai mult informaţii aluzive despre realităţile istorice ale Daciei: Publius Ovidius Naso (*Triste*, *Pontice*), Horatius, Plinius cel Tânăr (*Epistole*, *Panegiric pentru Traian*).

d) *Ştiinţifico-tehnice* – cuprind enciclopedii (lexicoane) şi lucrări pe domenii de specialitate (inginerie, medicină etc.); se remarcă îndeosebi lexicoanele (dicţionare enciclopedice) lui Hesychios şi Suidas şi lucrările de descriere topografică şi statistică a Daciei (din păcate, pierdute), redactate, imediat după cucerire, de inginerii Balbus şi Hyginus.

II **Izvoarele epigrafice** se referă la inscripţii redactate pe piatră, bronz, plumb, tăbliţe cerate, obiecte de lut etc. Conţinutul lor este extrem de divers: funerar, votiv, religios, economic, cultural, militar etc. Pentru precizia şi bogăţia informaţiilor lor se remarcă în mod deosebit diplomele militare.

Din iniţiativa marelui savant german Theodor Mommsen (1817-1903), inscripţiile greceşti şi latine de pe întinsul fostului Imperiu Roman au fost adunate şi publicate, încă din secolul trecut, pe regiuni, în două mari colecţii: *Corpus Inscriptionum Graecarum* (= CIG) şi *Corpus Inscriptionum Latinarum* (= CIL). Inscripţiile descoperite după 1902 (când s-a încheiat redactarea celor două colecţii) sunt publicate în *Année épigraphique*, iar în momentul în care se adună mai multe inscripţii dintr-o regiune se publică un supliment la volumul regiunii respective, în *CIG* sau *CIL*. In felul acesta, cu toată imensitatea materialului epigrafic descoperit, informaţiile se pot regăsi cu relativă uşurinţă.

Din 1975 a început editarea inscripţiilor antice ce provin de pe teritoriul României, în colecţia *Inscripţiile antice din Dacia şi Scythia Minor*, iniţial sub îngrijirea profesorilor Dionisie Pippidi (1905-1993) şi I.I.Russu (1911-1985), apoi a

colaboratorilor lor (îndeosebi profesorii C. Petolescu şi Ioan Piso). De asemenea, C.Petolescu a adunat inscripţiile din diferite provincii romane care se referă la Dacia (*Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie*, vol. I –1996; vol. II - 2000).

III **Izvoarele numismatice** constituie documente extrem de preţioase, pe baza lor aflându-se date despre relaţiile politice, economice şi comerciale ale triburilor geto-dacice cu lumea greco-romană, precum şi despre circulaţia monetară şi viaţa economică a Daciei romane. Monedele geto-dacilor constituie totodată indici despre existenţa unor formaţiuni politico-statale. De asemenea, monedele, alături de alte surse, ne permit să sesizăm continuitatea populaţiei dacice şi apoi daco-romane în teritoriul carpatic. Când monedele sunt găsite *in situ* oferă indicii certe pentru datarea respectivelor complexe arheologice.

Pentru determinarea şi datarea monedelor antice există cataloage amănunţite, iar descoperirile din ţara noastră au fost publicate mai ales în *Buletinul Societăţii Numismatice Române* (apare din 1904), în *Cronica numismatică şi arheologică* (1920-1945), în *Studii şi cercetări de numismatică* (apare din 1957) şi în *Cercetări Numismatice* (Muzeul Naţional de Istorie a României), ca şi în diverse monografii şi studii tematice.

Dintre cercetătorii care au avut o contribuţie majoră la dezvoltarea numismaticii româneşti menţionăm pe Constantin Moisil, Mihai Şuţu, Bucur Mitrea, Constantin Preda, Octavian Iliescu, Maria Chiţescu, Virgil Mihailescu-Bîrliba ş.a.

IV **Izvoarele papiriacee** sunt de mică importanţă pentru ţara noastră. Un singur papirus, aşa-numitul *papirus Hunt* (aflat în colecţiile de la British Museum), ne oferă o informaţie din vremea războaielor daco-romane.

Un alt papirus, descoperit într-un mormînt din Callatis (Mangalia), s-a dezagregat în contact brusc cu aerul, la desfacerea mormântului (era probabil manuscrisul unui literat înmormântat acolo).

II. SOCIETATEA PRIMITIVĂ

(EPOCA PIETREI)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

1. PALEOLITICUL (circa 2.000.000 - 6.000 b. c.)

In îndelungata evoluție geologică a Terrei (*precambrian, primar, secundar, terțiar, cuaternar*) societatea omenească acoperă doar infima parte care cuprinde sfârşitul terțiarului (*pliocenul*) şi cuaternarul (cu cele două mari perioade: *pleistocen* şi *holocen*). Omul, în evoluția sa, a trăit în două aspecte climatice total diferite: perioada glaciară (*pleistocenul*) şi perioada post-glaciară (*holocenul*). Partea covârşitoare a evoluției umane s-a derulat în paleolitic, adică în perioada glaciară.

In funcție de carasteristicile evoluției, în paleolitic se pot surprinde *cinci mari faze*: protopaleolitic, paleolitic inferior, paleolitic mijlociu, paleolitic superior şi epipaleolitic. Existența extrem de îndelungată a paleoliticului se explică prin dificultatea cu care omul a parcurs acum treptele antropogenezei, în condițiile unui mediu natural ostil şi cu un echipament cu totul rudimentar, constând din unelte de lemn, os, piatră cioplită (mai ales silex şi cuarțit). Pe tot parcursul paleoliticului, omul a fost total dependent de ceea ce îi oferea mediul înconjurător, el fiind doar un profitor al naturii (aşa-numita *economie prădalnică*). De aceea, densitatea demografică era mult limitată de căutarea doar a unor anumite zone, capabile să asigure mijloacele de subzistență necesare. In consecință, şi ocupațiile oamenilor paleolitici s-au limitat mai mult la *culesul din natură*, având ca variante, printre altele, *vânatul* şi *pescuitul*. Totuşi, chiar şi în aceste condiții ostile, pe măsură ce oamenii îşi diversifică şi îmbunătățesc repertoriul de unelte, pe măsură ce cunosc tot mai bine tainele naturii, folosindu-le pentru ei, pe măsură ce se stabilizează tot mai mult într-o zonă şi se organizează din punct de vedere social, se constată o accelerarea ritmului procesului de umanizare şi, implicit, a evoluției de la o fază la alta.

Secvenţa Climatică	antropologic	Perioada	Cultura	Moldova V de Prut	Moldova E de Prut	Dobrogea	Munte-Nia	Oltenia	Banat	Transil-vania	Mara-mureş
Bibor Donau	Homo Habilis, Australo-pithecus	Protopa-leolitic (~2000000-700000)	Piese neprelu-Crate (piatră, Os, lemn)					Bugiuleşti			
			Unelte de prund				Bazinul Argeş	Dărjov		Racoviţa	
Günz Mindel Mindel-Riss Riss Riss-Würm	Pithecan-tropus erectus	I Paleolitic inferior (~700000-120000)	Abbevillian					Dărjov			
			Clactonian	Mitoc V.Lupului			Giurgiu	Dărjov Slatina Dobromira Fărcaşele			
			Acheulean		Duruitoarea Veche Buteşti			Dărjov Oboga		Căpuşul Mic	
		II	Levalloisian	Ripiceni	Ofatinţi Bobuleşti Brânzeni		Bucu-Reşti Giurgiu			Sândominic	
Würm I Würm I/ II (Nandru)	Homo Neander-talensis	Paleolitic mijlociu (~120000-35000)	Musterian	Mitoc Ripiceni Holboca	Trinca Buzdugeni Molodova Cormani	Cheia Târguşor Mamaia Ovidiu		Baia de Fier Boroşteni	Gornea Caraşova	Ohaba-Ponor Nandru Peştera Cheile Turzii Ocna Sibiu	Boineşti Călineşti Remetea
Würm II Würm II/III (Ohaba) Würm III	Homo sapiens fossilis	Paleolitic superior (~35000-10000)	Aurignacian Solutrean (?)	Ripiceni Mitoc Ceahlău Buda Udeşti	Brânzeni Climăuţi Corpaci Ciuţuleşti	Adam Saligny Mamaia-Sat	Giurgiu Cernica Lapoş Ciuper-Ceni	Vădastra Baia de Fier	Tincova Coşava B.Herculane Româneşti Vişag	Peştera Cioclovina Gura Cheii Iozăşel Cremenea	Boineşti
			Gravettian	Ripiceni Ceahlău Dolhasca Măluşteni	Raşcov Costeşti Costiuţi					Gura Cheii Someşu Rece Cremenea	Boineşti Remetea
H O L O C E N	Homo sapiens recens	Epipa-leolitic I (~10000-6000/5000)	Aziliano-Romanellian				Slobozia (Ilfov)	Plopşor Baia de Fier	B.Herculane Porţile de Fier		
			Swidorian-Chlabowician	Ceahlău Bardosu							
		II	Tardenoisian	Ceahlău Erbiceni Ripiceni Măluşteni	Varvareuca Brânzeni Zaim Frumuşica	Adam Cumpăna Cuza Vodă	Lapoş	Schela Cladovei (?)		Cremenea Ciumeşti	

Tabel 1. Periodizarea, cronologia şi principalele descoperiri paleolitice din spaţiul carpatic.

In această lungă perioadă, specia umană străbate drumul decisiv de la stadiul de *hominid* la cel de *Homo sapiens*.

Apariția primelor forme de hominizi pe teritoriul actual al României s-ar plasa probabil, după unele păreri, încă din așa-numita etapă *villafranchiană*, care corespunde cu trecerea de la *pliocen* la *pleistocen* (de la ultima fază a terțiarului la prima a cuaternarului). Este momentul în care relieful a cunoscut importante modificări, ca urmare a *mișcărilor orogenetice*. Inălțarea lanțului carpatic cu circa 1000 m a determinat retragerea treptată a mărilor și lacurilor care acopereau Oltenia, Muntenia, Moldova, Podișul Transilvaniei și Câmpia Pannonică. Fenomenele glaciare din zonele montane înalte, ca și accentuarea pantei râurilor au determinat acumulări masive de aluviuni pe suprafața fostelor mări, care s-au transformat astfel, treptat, în uscat. In aceste depuneri aluvionare, râurile au sculptat apoi relieful actual, cu numeroase terase, favorabile locuirii umane.

A.**Protopaleoliticul** (circa 2.000.000/1.800.000 – 700.000)

Din punct de vedere climatic coincide cu perioada preglaciară și cu primele două mari glaciațiuni (*Biber* și *Donau*)[x)].

[x)] Fenomene glaciare limitate (mai ales în zonele celor doi poli ai Terrei) au existat încă din terțiar, dar în pleistocen calota glaciară a acoperit o mare parte a Eurasiei și Americii de Nord, fiind cunoscute mai multe oscilații climatice (alternanța unor perioade de maximă răcire cu perioade interglaciare, de relativă încălzire).

Aici utilizăm, în continuare, schema paleo-climatică clasică (pentru a putea realiza mai ușor încadrarea paleoliticului din România în contextul celui european), deși, mai recent, s-a elaborat o scală proprie fenomenelor din țara noastră (pentru detalii, vezi Marin Cârciumaru, *Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice din România,* București, 1980; M. Petrescu-Dîmbovița ș.a., *Istoria României de la începuturi până în secolul al VIII-lea,* București, 1995, p. 22-23).

In cadrul protopaleoliticului se conturează o etapă mai veche (ipotetică) şi una mai nouă, cu dovezi mult mai sigure.

La începutul perioadei se plasează cele mai vechi descoperiri, care ar putea fi eventual legate de o activitate umană conştientă. Astfel, în cuibul fosilifer de la Bugiuleşti-*Valea lui Grăunceanu* (com. Tetoiu), din bazinul Oltețului, s-a găsit un complex cu urme osteologice (fără conexiune anatomică integrală), provenind de la circa 30 de animale specifice faunei din etajul *villafranchian*, alături de care erau şi pietre, ajunse în mod artificial în acest loc fără pantă accentuată (deci, nu prin rulare naturală de către ape). Multe oase erau sparte în mod intenționat, probabil pentru extragerea măduvei, iar despre unele oase s-a considerat că au putut fi folosite ca zdrobitoare sau împungătoare. Descoperitorul (C. S. Nicolăescu-Plopşor) a considerat că ne aflăm în fața urmelor unei tabere primitive de vânători. Aceştia trăiau din hăituirea animalelor ce veneau să se adape în delta pe care Oltețul o făcea atunci la vărsarea în Lacul Getic; unele animale, hăituite, se afundau în smârcurile deltei, fiind ucise, iar părțile cele mai hrănitoare erau tăiate şi duse în tabără. Aşa s-ar explica, deci, prezența laolaltă a acelor oase disparate din punct de vedere anatomic, provenind de la mai multe animale. Pietrele, aduse în mod intenționat, ar fi servit la spargerea oaselor. Ulterior, antropologul Dardu Nicolăescu-Plopşor, prin noi cercetări în acest punct, a anunțat (fără a le publica însă) descoperirea a două fragmente osoase umane (diafize de tibie şi femur), care ar fi apropiate de tipul *Australopithecus*; acestea sunt însă destul de irelevante pentru afirmarea certă a unor concluzii de o asemenea importanță istorică. Din păcate, datorită marii adâncimi la care se aflau sedimentele, s-a săpat o suprafață relativ mică, de la marginea terasei, ridicându-se problema dacă nu cumva s-a putut produce vreo scurgere din partea superioară a terasei, ceea ce ar explica, eventual, amestecul de materiale descoperite la baza acesteia.

Descoperitorii au subliniat asemănarea complexului de la Bugiuleşti cu materialele de la Oldoway (din Tanzania) şi de la Sinzelles (Franța), datate (în primul caz), pe baza metodei potasiu-argon, cu circa 1.800.000 – 2.000.000 de ani în urmă.

Dacă descoperirile de la Bugiuleşti vor fi validate prin noi cercetări, de mare amploare, ele ar avea o importanță deosebită pentru problema începutului antropogenezei pe plan universal, deoarece ar indica posibilitatea ca omul să nu fi apărut doar într-o singură zonă (sudul şi estul Africii), ci în orice teritoriu unde au existat condiții favorabile evoluției maimuțelor antropomorfe spre stadiul de hominid. Insă, pentru determinarea acestui stadiu, esențială rămâne dovedirea unei activități conştiente, corelată, dacă e posibil, cu descoperirea unor resturi osteologice sigure de hominizi. Deci, această presupusă etapă veche a protopaleoliticului rămâne încă total incertă pe teritoriul Europei, avându-se în vedere că şi celelalte urme umane descoperite până-n prezent pe continentul nostru nu depăşesc 1.000.000 de ani vechime.

Față de criteriul urmelor de activitate conştientă, mult mai sigur pentru stabilirea începutului istoriei omenirii este criteriul producerii primelor unelte de către om (în concordanță cu definiția dată omului, aceea de "făuritor de unelte").

Intr-o etapă mai evoluată a protopaleoliticului, aproximativ între 1.000.000 şi 700.000 de ani, se plasează primele unelte prelucrate intenționat de om, prin cioplire, care se încadrează în aşa-numita cultură de prund (*Pebble culture*). Este vorba de bolovani rulați de ape, din care, prin cioplirea unui capăt, se obțin un fel de toporaşe de mână, cu o latură tăioasă (*choppers*). Cele mai relevante descoperiri de la noi s-au făcut pe valea Dârjovului (din bazinul Oltului), dar şi în aluviunile Oltului (la Racovița, lângă Sibiu) sau ale bazinului Argeşului, (îndeosebi în valea Mozacului), adunându-se circa o mie de asemenea piese, cu posibile urme de prelucrare, dacă le

comparăm cu piesele similare găsite, în contexte sigure, în sudul şi estul Africii. Acestea au fost atribuite tipului *Homo habilis,* care ar face trecerea de la hominizi spre tipul uman propriu-zis.

B. **Paleoliticul inferior** (circa 700.000 – 120.000)

Corespunde în mare, din punct de vedere climatic, cu glaciaţiunile Günz, Mindel şi Riss şi cu stadiile interglaciare corespunzătoare.

Prin cioplirea rudimentară a pietrei s-au obţinut două categorii de unelte: toporaşe şi aşchii. După tehnicile întrebuinţate, se disting două etape: una mai veche, cu toporaşe de tip *abbevillian,* cioplite bifacial (*chopping tools*) şi aşchii de tip *clactonian* şi alta mai nouă, cu toporaşe *acheuleene* şi aşchii *levalloisiene*. Tehnica mai veche constă din lovirea "bloc contra bloc" (adică "pe nicovală"), obţinându-se aşchii groase, de formă nedeterminată. Prin tehnica mai nouă se prepara în prealabil suprafaţa de lovire, obţinându-se astfel aşchii de o anumită formă. Aceste unelte au aparţinut tipului de paleoantrop *Pithecantropus erectus*, răspândit deja în toată Lumea Veche.

Incă din prima etapă sunt dovezi de utilizare a focului (o vatră, având în asociere aşchii clatoniene, a fost descoperită la Mitoc, pe Prut), iar vetre din a doua etapă au fost găsite în două peşteri din Basarabia (Ofatinţi, pe Nistru şi Duruitoarea Veche, pe Prut), împreună cu unelte caracteristice. Descoperirea focului a accelerat progresul uman, permiţând oamenilor să se adapteze cu mai multă uşurinţă la condiţiile aspre ale mediului natural. Dovada cea mai elocventă o găsim în înmulţirea şi răspândirea mai uniformă pe teritoriul României a descoperirilor ce aparţin acestei etape (vezi tabelul 1).

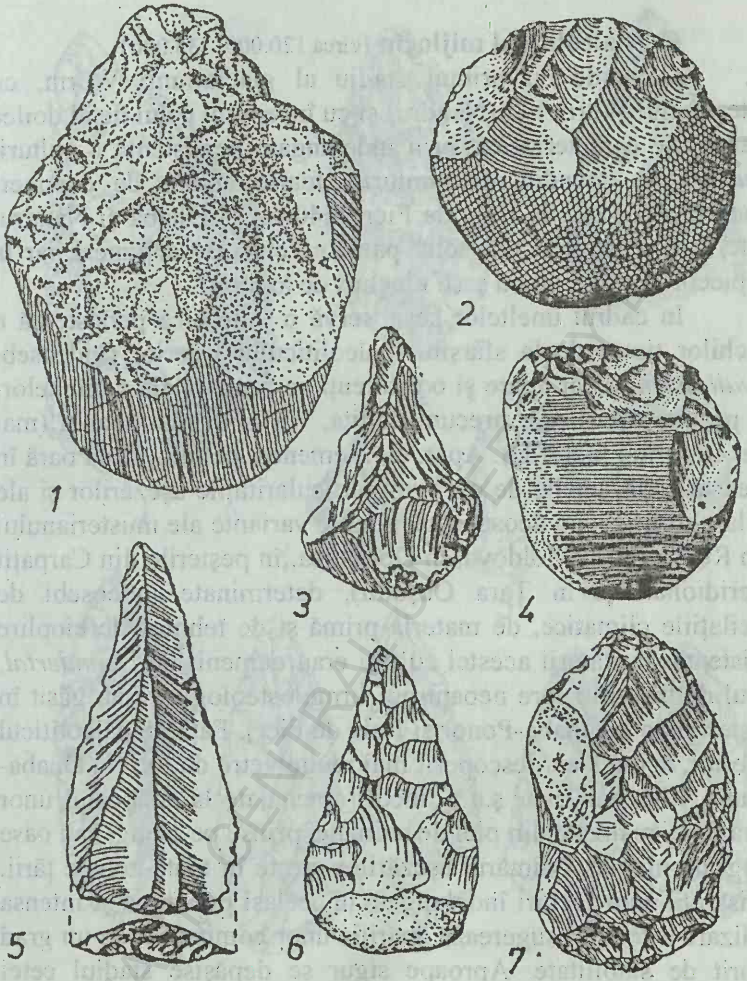

Fig.1. **Piese bifaciale din paleoliticul inferior.** 1-4: abbevillian; 5: levalloisian; 6-7: acheulean. 1-3, 7: Valea Dârjovului; 4: Fărcaşele; 5: Ripiceni; 6:Ofatinţi (după C.S.Nicolăescu-Plopşor, Al.Păunescu, Ilie Borziac).

C. **Paleoliticul mijlociu** (circa 120.000 – 35.000)

Coincide cu primul stadiu al glaciațiunii Würm, cu interstadiul Würm I-II (Nandru) şi cu începutul celui de al doilea stadiu. Se caracterizează prin îndelungata persistență a culturii *musteriene*, dovedită de straturile foarte groase de depuneri materiale (de ex., la Baia de Fier: 1,40 m; la Ohaba şi Nandru, câte 2 m, cu trei şi respectiv patru niveluri de depuneri, iar la Ripiceni-*Izvor*: 5 m, cu şase niveluri de locuire).

In cadrul uneltelor se observă o puternică persistență a vechilor tipuri de la sfârşitul paleoliticului inferior (îndeosebi *levalloisiene*), dar apare şi o diferențiere funcțională a uneltelor; se produc tipuri noi, precum dăltița, vârful şi răzuitoarea (mai ales în forma literei D). Apar, de asemenea, pentru prima oară în această zonă, unelte de os. Prin particularitățile aşezărilor şi ale utilajului litic s-au deosebit mai multe variante ale musterianului din România (în Moldova, în Dobrogea, în peşterile din Carpații Meridionali şi în Țara Oaşului), determinate îndeosebi de oscilațiile climatice, de materia primă şi de tehnica de cioplire existentă. Purtătorii acestei culturi erau oamenii de *Neandertal*, tipul de tranziție spre neoantrop (urme osteologice s-au găsit în peşterile de la Ohaba-Ponor şi Baia de Fier). Față de paleoliticul inferior, acum s-au descoperit mai multe vetre de foc (la Ohaba-Ponor, Ripiceni-*Izvor* ş.a.), uneori amenajate la adăpostul unor paravane, realizate din piei de animale, prinse pe crengi sau oase lungi de mamut. Numărul aşezărilor creşte în toate zonele țării. Existența unor locuiri îndelungate în acelaşi punct, ca şi intensa utilizare a focului sugerează apariția unor comunități cu un grad sporit de stabilitate. Aproape sigur se depăşise stadiul cetei primitive şi apăruse ideea de înrudire, punându-se, deci, bazele organizării gentilice.

Această ipoteză se corelează cu cea derivată din observații anatomice, efectuate asupra omului de Neandertal (modificări ale poziției laringelui), care permit să se presupună

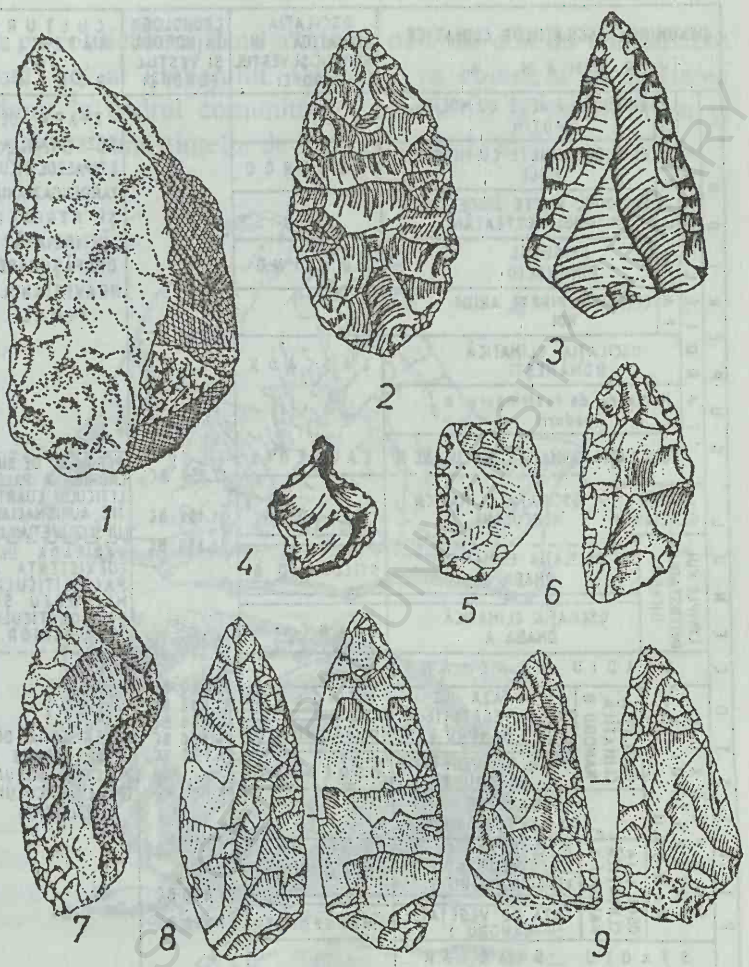

Fig. 2. **Piese din paleoliticul mijlociu.** 1: Baia de Fier; 2: Iozăşel; 3: Trinca; 4: Buzdugeni; 5-9: Ripiceni-*Izvor* (după Al. Păunescu, Ilie Borziac).

DENUMIREA OSCILAȚIILOR CLIMATICE ÎN ROMÂNIA	OSCILAȚIA CLIMATICĂ ÎN NORDUL ȘI VESTUL EUROPEI	CRONOLOGIE ÎN NORDUL ȘI VESTUL EUROPEI	CULTURA MATERIALĂ ÎN ROMÂNIA
PLEISTOCENUL SUPERIOR – TARDIGLACIAR – FAZA PINULUI – EPISODUL PINETE CU MOLID PUȚIN			ETAPĂ DE DEZVOLTARE A EPIPALEOLITICULUI TARDENOAZIANULUI ȘI PERIOADĂ „ÎNTIRZIATĂ" DE DESFĂȘURARE A GRAVETIANULUI FINAL
EPISODUL PINETE CU MOLID MULT	ALLERÖD		
EPISODUL PINETE ARIDE NOI EPISODUL MESTEACĂN			
EPISODUL PIN-MOLID	BÖLLING		
EPISODUL PINETE ARIDE NOI			
		15.240 BC	
OSCILAȚIA CLIMATICĂ ROMÂNEȘTI	LASCAUX		
Perioada de restrîngere a pădurii			
OSCILAȚIA CLIMATICĂ HERCULANE II	LAUGERIE		
		17.250 BC	PERIOADA DE SINCRONISM A PALEOLITICULUI CUARTITIC, AURIGNACIANULUI ȘI GRAVETIANULUI
STADIU GLACIAR – OSCILAȚIA CLIMATICĂ HERCULANE I	TURSAC I	21.182 BC	
COMPLEXUL INTERSTADIAL OHABA – OSCILAȚIA CLIMATICĂ OHABA B	STILLFRIED B	26.350 BC	PERIOADA DE COEXISTENȚA A PALEOLITICULUI MIJLOCIU ȘI PALEOLITICULUI SUPERIOR.
OSCILAȚIA CLIMATICĂ OHABA A	ARCY		
STADIU GLACIAR		30.600 BC	
COMPLEXUL INTERSTADIAL NANDRU – OSCILAȚIA CLIMATICĂ NANDRU B – b – FAZA DE VEGETAȚIE NANDRU 4	HENGELO	35.000 BC	PERIOADA DE DESFĂȘURARE A MUSTERIANULUI (PALEOLITICULUI MIJLOCIU)
		37.000 BC	
a	MOERSHOOFD	41.550 BC	
		44.300 BC	
FAZA DE VEGETAȚIE NANDRU 3	ODDERADE	54.750 BC	
		56.150 BC	
PEISAJ DE „STEPA-TUNDRA"			
OSCILAȚIA CLIMATICĂ NANDRU A – b – FAZA DE VEGETAȚIE NANDRU 2	BRÖRUP	57.150 BC	
		58 850 BC	
a – FAZA DE VEGETAȚIE NANDRU 1	AMERSFOORT	61 550 BC	
STADIU GLACIAR			
INTERGLACIARUL BOROȘTENI	EEM = RISS - WÜRM		

Tabel 2. **Geocronologia paleoliticului mijlociu și superior din România** (după Marin Cârciumaru).

că în paleoliticul mijlociu a apărut deja un cod de comunicare evoluat, cel al limbajului. Limbajul va contribui la creşterea coeziunii în cadrul comunităţilor umane şi la transmiterea şi îmbogăţirea cunoştinţelor de la o generaţie la alta.

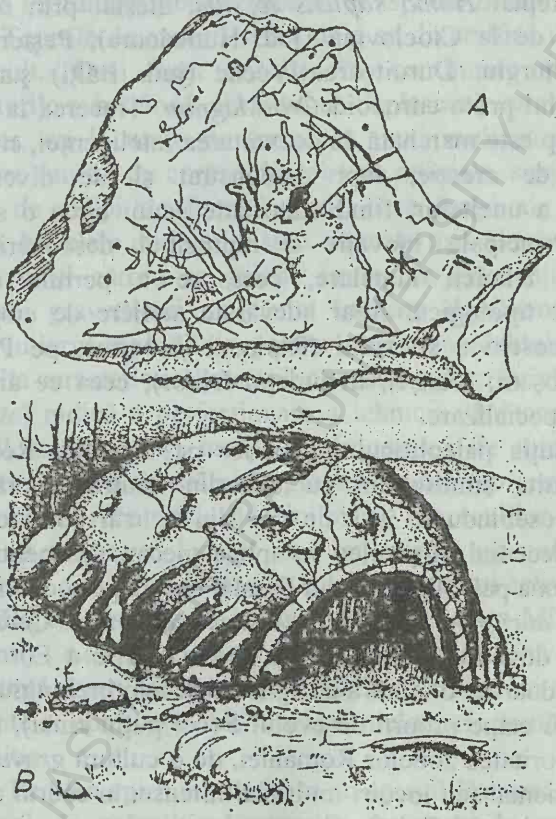

Fig. 3. **A. Omoplat de mamut cu urme de gravură din staţiunea musteriană Molodova I** (după A. P. Ceniyš); **B. Reconstituirea unei locuinţe paleolitice din staţiunea Climăuţi** (după Ilie Borziac).

D. **Paleoliticul superior** (circa 35.000 – 10.000)

Se plasează în Würm-ul mijlociu şi recent (stadiile II-III), existând mai multe oscilaţii climatice (Ohaba A, Ohaba B, Herculane I). Din punct de vedere al antropogenezei, se formează treptat *Homo sapiens fossilis*, atestat prin resturile osteologice de la Cioclovina (jud. Hunedoara), Peştera (jud. Braşov), Giurgiu, Duruitoarea Veche (jud. Bălţi) ş.a., care aparţin tipului proto-europoid *Cro-Magnon*. Trecerea la stadiul de neoantrop este marchată de dezvoltarea inteligenţei, creşterea capacităţii de creaţie, fapt demonstrat şi de diversitatea funcţională a uneltelor, fiind cunoscute acum circa o sută de variante. Principala inovaţie o reprezintă descoperirea şi răspândirea tehnicii lamelare, ceea ce a permis această diversificare tipologică. Apar adevărate ateliere de cioplire a pietrei, îndeosebi a silexului (Ripiceni şi Mitoc, pe Prut, în judeţul Botoşani; Iozăşel, în judeţul Bihor), ceea ce arată un început de specializare.

Evoluţia paleoliticului superior pe teritoriul României prezintă multe similitudini cu cea din centrul şi răsăritul Europei, deosebindu-se însă de cea din apusul continentului. Până prin deceniul al şaselea se aplica mecanic şi pentru ţara noastră schema paleoliticului din Franţa, bazată pe succesiunea a trei culturi: *aurignacian, solutrean* şi *magdalenian*. Cercetările mai noi au dovedit însă că pentru această parte a Europei se poate vorbi doar de o cultură aurignaciană, mai prelungită decât în apus şi cu etape proprii de evoluţie (cel puţin cinci), urmată apoi, în majoritatea zonelor României, de o cultură *gravettiană*, de aspect oriental (cu locuiri mult mai intense, în cadrul a şapte etape de evoluţie). Există, de asemenea, şi unele influenţe *solutreene* (sugerate de descoperirea incidentală a câtorva vârfuri late, în formă de frunză, retuşate bifacial), care urmează a fi mai bine precizate.

La începuturile aurignacianului se mențin puternice tradiții musteriene, iar la sfârşitul acestei culturi se observă deja elemente gravettiene. Gravettianul ocupă cea mai mare parte a paleoliticului superior din Moldova şi prezintă mai multe faze de evoluție (aşa cum au arătat descoperirile de pe valea Bistriței şi din zona Prutului mijlociu), precum şi aspecte zonale.

Tipurile de aşezări şi locuințe se diversifică din ce în ce mai mult. Deşi sunt locuite în continuare peşterile şi adăposturile sub stâncă, accentul se deplasează spre aşezările în aer liber, cu locuințe de suprafață, mai mult sau mai puțin sezoniere (un fel de corturi din piei de animale, susținute pe un schelet de stâlpi de lemn sau de oase lungi ale animalelor vânate). Nivelele de locuire sunt marcate mai ales prin vetre de foc, în jurul cărora se găsesc urme ale activităților umane. Indeosebi gravettienii au căutat înălțimi dominante deasupra văilor, cu largă vizibilitate, pentru urmărirea vânatului. Dealtfel, şi unealta caracteristică purtărilor acestei culturi (vârful de tip *La Gravette*) indică o perfecționare a tehnicii vânătoreşti. Acelaşi lucru îl sugerează şi începutul procesului de microlitizare a uneltelor, sesizat la sfârşitul gravettianului (*epigravettian*). Pe lângă vânat, recoltatul rădăcinilor şi tuberculilor comestibili începe să ocupe un loc tot mai important, aşa cum dovedesc uneltele de os şi corn perforate, adaptate acestei activități (un fel de săpăligă), descoperite la Crasnaleuca şi Cotu Miculinți (jud. Botoşani) ş.a.. Recoltatul constituie o etapă tranzitorie importantă spre viitoarea supraveghere permanentă a terenurilor cu plante şi apoi spre cultivarea plantelor, efectuată mai târziu, în neolitic.

Pe plan spiritual, la fel ca în apusul Europei, se constată şi la noi, în paleoliticul superior, începuturile manifestărilor artistice, prin statuete sculptate în piatră (Lapoş, jud. Prahova; Cosăuți, jud. Soroca) sau prin amulete, prelucrate fie în silex (Mitoc, jud. Botoşani), fie în cretă (Cosăuți, jud. Soroca; Cotu

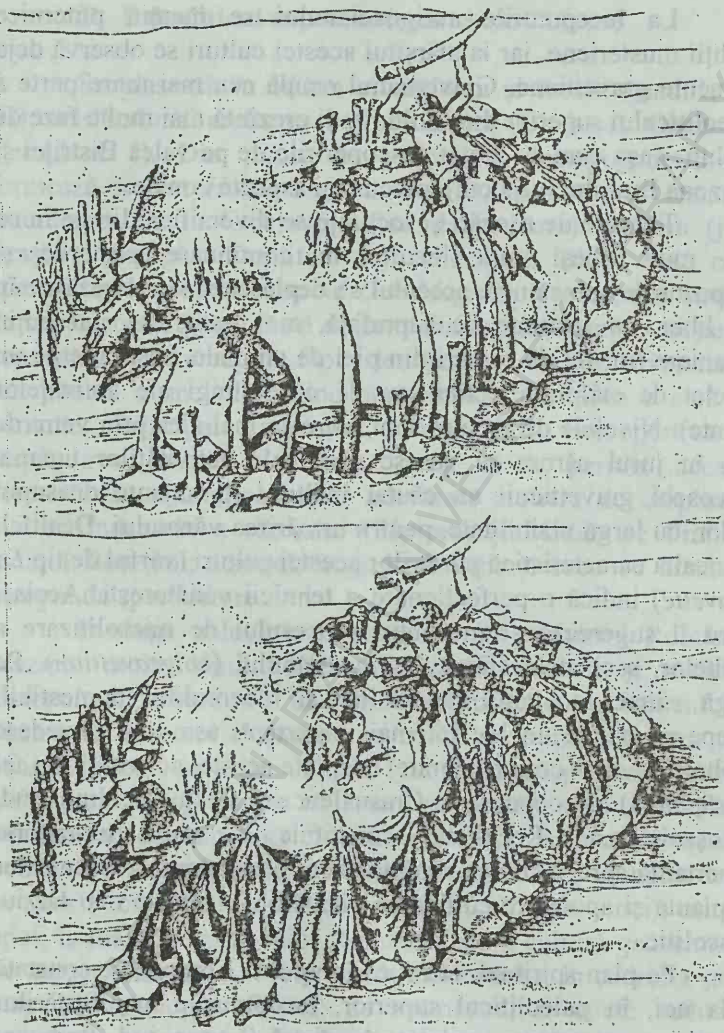

Fig.4. **Ripiceni-*Izvor*: Încercare de reconstituire a unui adăpost paleolitic, realizat din oase de mamut, acoperite cu piei de animale** (după Al. Păunescu).

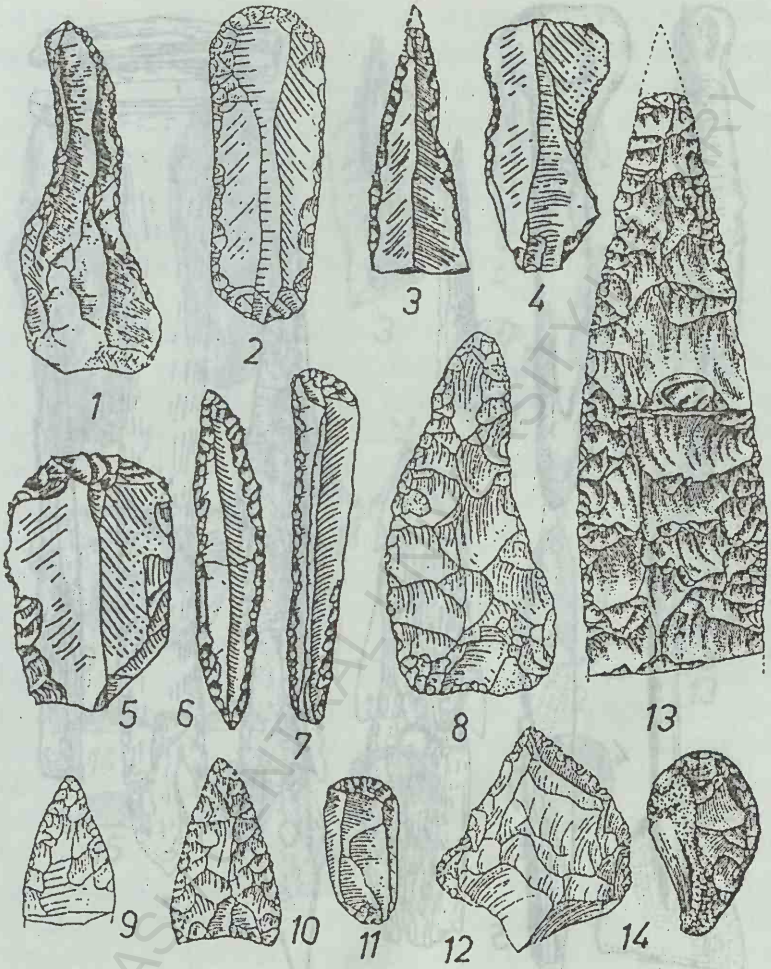

Fig.5. **Piese de silex aurignaciene.** 1: Giurgiu; 2: Boineşti; 3, 14: Ripiceni; 4, 5: Tincova; 6, 7: Molodova; 8, 9: Brânzeni; 10: Gordineşti; 11: Ciutuleşti; 12: Bobuleşti; 13: Mitoc (după Al. Păunescu, V. Chirica, N. Chetraru, Ilie Borziac).

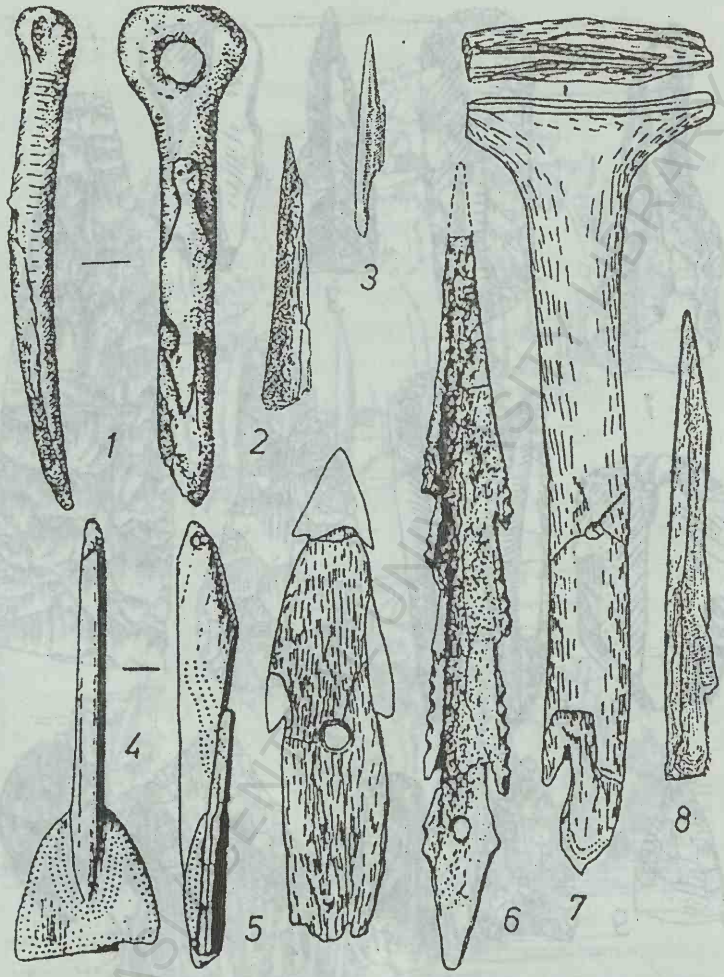

Fig.6. **Obiecte paleolitice din os.** 1: *sceptru* din corn de ren, cu figurină umană (Molodova); 2, 3, 8: împungătoare (Baia de Fier, Ohaba-Ponor, Ciuntu); 4: pandantiv din fildeş de mamut (Brânzeni); 5, 6: harpoane (Cotu Miculinţi, Cosăuţi); 7: săpăligă (Cotu Miculinţi). După C.S.Nicolăescu-Plopşor, Ilie Borziac, M.Brudiu.

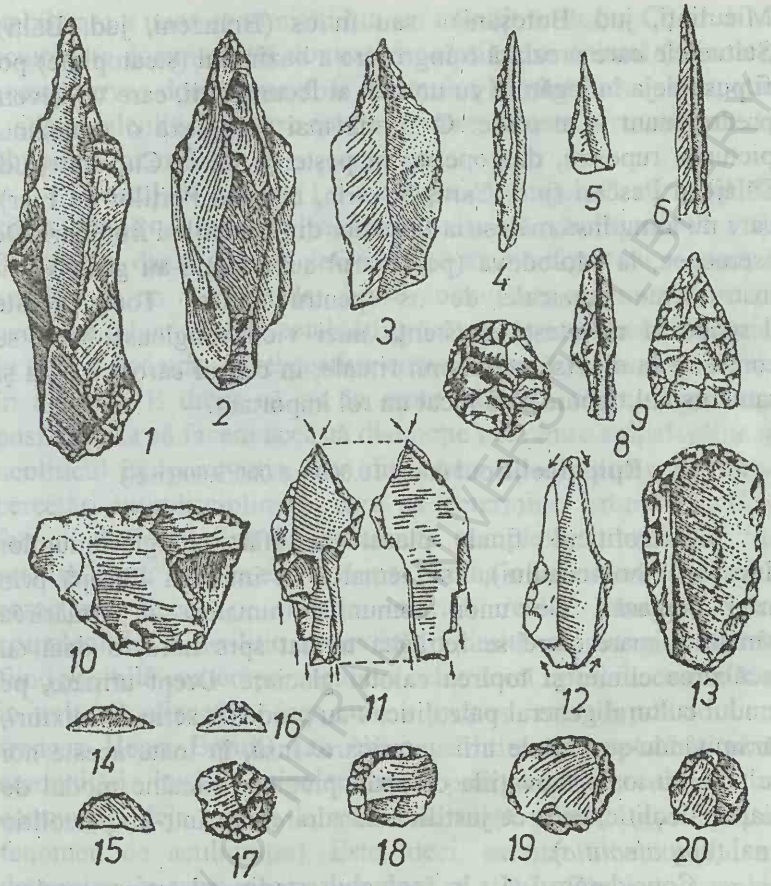

Fig.7. **Piese gravettiene (1-13) şi romanello-aziliene (14-20).** 1, 6, 10: Stracova; 2: Ceahlău-*Cetăţica*; 13: Ceahlău-*Podiş*; 3, 7, 8: Ceahlău-*Bofu Mic*; 4, 11: Buda; 5, 9, 12: Ripiceni; 14-20: Dubova-*Cuina Turcului* (după C.S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu).

Miculinți, jud. Botoşani) sau în os (Brânzeni, jud. Bălți). Statuetele care prezintă o îngroşare a bazinului (steatopigie) pot fi puse deja în legătură cu un cult al fecundității, care va deveni predominant în neolitic. O formă mai complexă o reprezintă picturile rupestre, descoperite în peşterile de la Cuciulat (jud. Sălaj) şi Pescari (jud. Caraş-Severin, în zona Porților de Fier), care nu ating însă măiestria frescelor din peşterile Pirineilor. De asemenea, la Molodova (pe Nistrul superior) s-au găsit vechi instrumente muzicale de os (pentru suflat). Toate aceste descoperiri ne atestă existența unei vieți religioase, care se consuma în diverse ceremonii rituale, în cadrul cărora magia şi şamanismul trebuie să fi jucat un rol important.

E. **Epipaleoliticul** (circa 10.000 – 6.000/5.000 b.c.)

Paleoliticul final, plasat la sfârşitul glaciațiunilor (începutul holocenului), se remarcă în întreaga Europă prin mari deplasări ale unor comunități umane, în urmărirea vânatului mare, care se retrăgea treptat spre nord, o dată cu încălzirea climei şi topirea calotei glaciare. Drept urmare, pe fondul cultural general paleolitic, s-au produs o serie de mixturi, fărâmițându-se vastele arii anterioare. Insă, în toate aceste noi culturi, cu toate inovațiile ce apar, pregnant rămâne modul de viață paleolitic, ceea ce justifică încadrarea lor într-un paleolitic final (*epipaleolitic*).

Considerăm că, în actualul stadiu al cunoştințelor, termenul de mezolitic, folosit de unii cercetători, nu se justifică decât în anumite cazuri izolate, deoarece nu avem de-a face cu o adevărată şi generalizată *epocă a pietrei de mijloc* (cu caracteristici tranzitorii bine conturate între paleolitic şi neolitic), ci cu o perioadă în care economia se bazează în continuare tot pe principalele forme paleolitice de economie şi viață (cules, vânat şi pescuit), deşi se observă unele tendințe de

stabilizare a unor comunități într-un anumit teritoriu. Chiar dacă acum este documentată domesticirea primului animal (câinele), acesta servea doar ca auxiliar al omului la vânătoare – ocupație evident paleolitică şi care continua să reprezinte sursa majoră de obținere a hranei.

Destul de recent, i s-a dat "mezoliticului" acceptul de "fază finală a unui epipaleolitic care se neolitizează" (Al. Păunescu), dar şi această definire lasă loc ambiguității, deoarece apariția, la un moment dat, într-o comunitate a semnelor vieții neolitice (chiar în lipsa totalității trăsăturilor noii epoci) impune, în opinia noastră, ca respectiva comunitate să fie încadrată deja în neolitic. E drept că nu în toate cazurile avem în prezent posibilitatea să facem această distincție netă între epipaleolitic şi neoliticul incipient (mai ales din cauza lipsei unor minuțioase cercetări interdisciplinare, care să determine natura exactă a faunei şi florei dintr-un asemenea complex arheologic "de graniță"), dar aceasta exprimă mai curând o lacună momentană a cercetării, decât o situație istorică reală. Desigur, între epipaleolitic şi neolitic nu există o limită cronologică rigidă, fiind posibilă contemporaneitatea celor două tipuri de comunități în teritorii adiacente (aşa cum a propus marele preistorician francez Henri Breuil) sau chiar neolitizarea treptată a unor comunități inițial epipaleolitice, prin contact cultural cu comunități deja trecute la modul de viață neolitic (aşa-numitul fenomen de aculturație). Este, deci, sarcina arheologului să determine, în asemenea cazuri, dacă se află în fața unui complex epipaleolitic sau deja neolitic, prin prezența unor oase de animale domestice sau a unor urme de plante cultivate, chiar dacă nu există încă ceramică (atribut important al neoliticului).

In epipaleolitic se încheie procesul major de antropogeneză, prin formarea tipului *Homo sapiens recens,* care stă la baza tipurilor rasiale moderne.

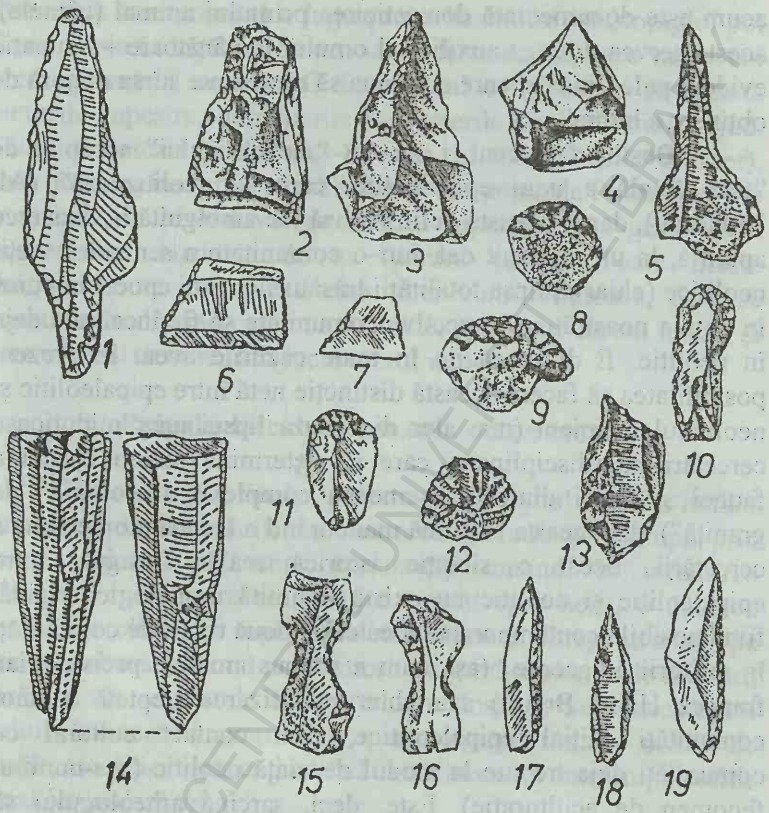

Fig.8. **Piese swiderieneș** (1), **gravettiene** (2-4) **și tardenoisiene** (5-19). 1: Ceahlău; 2-4, 6-7, 9-11: Lapoș; 5, 17-18: Cremenea; 8, 13: Sita Buzăului; 12, 14: Erbiceni; 15, 19: Ripiceni; 16: Ciumești (după C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu).

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

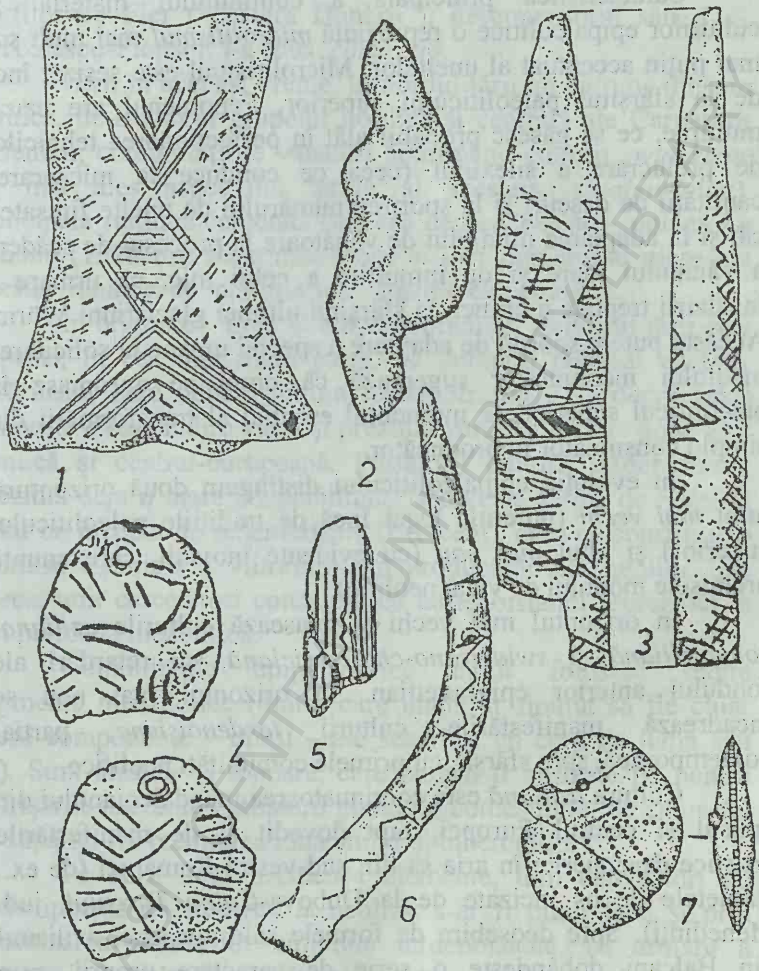

Fig. 9. **Artă paleolitică.** 1, 3, 5, 6: oase decorate cu incizii (Dubova-*Cuina Turcului*, Ogradena-*Icoana*); 2: statuetă de cretă (Cosăuți); 4, 7: pandantive de silex și cretă (Mitoc și Cosăuți). După Al. Păunescu, V. Chirica, Ilie Borziac.

Caracteristica principală a conținutului material al culturilor epipaleolitice o reprezintă *microlitismul* mai mult sau mai puțin accentuat al uneltelor. Microlitismul este sesizat încă de la sfârșitul paleoliticului superior. Fenomenul are cauze multiple, ce se găsesc probabil atât în perfecționarea tehnicilor de prelucrare a silexului (ceea ce conduce la micșorarea cantității de deșeuri și la sporirea numărului de unelte finisate), cât și în adaptarea utilajului de vânătoare la procesul de scădere a vânatului mare și de înmulțire a celui mic, ca urmare a încălzirii treptate a climei, la sfârșitul ultimei glaciațiuni Würm. Această putere sporită de adaptare a speciei umane la solicitarea mediului înconjurător sugerează că omul se apropiase în paleoliticul superior de momentul esențial al transformării din simplu consumator în producător.

In evoluția epipaleoliticului distingem două orizonturi: unul *mai vechi* (puternic legat încă de tradițiile paleoliticului superior) și altul *mai nou* (cu evidente inovații, care anunță premisele modului de viață neolitic).

In orizontul mai vechi se plasează culturile *aziliano-romanelliană* și *swideriano-chlabowiciană*, cu retardări ale fondului anterior epigravettian. In orizontul mai nou se încadrează manifestările culturii *tardenoisiene*, parțial contemporană, spre sfârșit, cu primele comunități neolitice.

Cultura *aziliană* este continuatoarea magdalenianului din apusul și centrul Europei, fapt dovedit și de manifestările artistice descoperite în aria sa din sud-vestul României (de ex., statuetele de os incizate de la Dubova-*Cuina Turcului*, jud. Mehedinți). Spre deosebire de formele sale apusene, azilianul din Balcani dobândește o serie de caractere proprii, prin receptarea și asimilarea unor puternice elemente mediteraneene (aparținînd culturii *Romanelli*), dând naștere unui aspect aparte, numit aziliano-romanellian, de aspect tardigravettian. Pentru că acest aspect a fost documentat la noi cel mai bine în zona

Porților de Fier ("Clisura Dunării"), descoperitorul său, C.S. Nicolăescu-Plopşor, i-a spus *clisurean*.

Cam în aceeaşi vreme, în nordul țării au pătruns dinspre Baltica, de-a lungul grupelor nordică şi centrală ale Carpaților Orientali, comunități de vânători aparținând culturii *swideriene* (şi mai ales aspectului târziu al acesteia, *chlabowician*). Principala stațiune cercetată este cea de pe Ceahlău – poiana *La Scaune* (1328 m). Cele mai tipice şi mai numeroase piese ale acestor vânători de înălțime sunt săgețile cu peduncul.

In orizontul final al epipaleoliticului, teritoriul țării este cuprins, în cea mai mare parte, de curentul cultural central-răsăritean, care aduce cultura *tardenoisiană*. Tardenoisianul cunoaşte o răspândire vastă şi prezintă variante locale: nord-vest pontică şi central-europeană. Purtătorii culturii tardenoisiene prezintă deja o mare adaptabilitate la diverse forme de relief şi chiar un început de sedentarizare (Erbiceni), ceea ce constituie o premisă esențială a viitorului om producător din neolitic. De aceea, unii cercetători consideră că tardenoisianul reprezintă la noi perioada mezolitică.

Comunitățile epipaleolitice târzii folosesc multe segmente microlotice (dintre care unele ar fiputut să fie chiar piese componente – dinții – ale secerilor cu corp de lemn sau os). Sunt atestate şi topoare, care puteau fi utilizate fie pentru defrişările necesare extinderii plantelor comestibile, fie ca un fel de săpăligi (în recoltarea rădăcinilor şi tuberculilor).

Pe baza unor asemenea elemente, unii cercetători au emis ipoteza că trecerea la neolitic s-ar fi putut face şi prin neolitizarea fondurilor culturale tardenoisiene, ca urmare a receptării impulsurilor culturale şi demografice venite dinspre bazinul răsăritean al Mediteranei, unde exista deja o viață neolitică. Chiar dacă această ipoteză nu are încă un suport documentar suficient, pare totuşi certă supraviețuirea târzie, în unele zone, până spre începutul mileniului V î.Chr., a unor

comunităţi tardenoisiene, care au putut astfel să fie atrase (prin aculturaţie) spre noul mod de viaţă neolitic, o dată cu răspândirea culturii Starčevo-Criş în teritoriile nordice şi răsăritene ale spaţiului carpatic.

Informaţii bibliografice

- E.Comşa, *Bibliografia paleoliticului şi mezoliticului de pe teritoriul României*, Bucureşti, 1978.
- O. Necrasov, *Originea şi evoluţia omului*, Bucureşti, 1971.
- C.S. Nicolăescu-Plopşor, *Date noi cu privire la cunoaşterea începutului şi sfîrşitului paleoliticului în România*, SCIV, 15, 1964, 3, p. 307-317.
- Idem, *Epipaleolitic sau mezolitic. O problemă de terminologie?*, SCIV, 16, 1965, 4, p. 765-772.
- * * * *La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie*, Iaşi, 1987 (culegere de studii, editor V. Chirica).
-Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită, descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970.
- Idem, *Ripiceni-Izvor. Paleolitic şi mezolitic*, Bucureşti, 1993.
- Idem, *Evoluţia istorică pe teritoriul României din paleolitic până la începutul neoliticului*, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 519-545.
- Idem, *Cronologia paleoliticului şi mezoliticului din România în contextul paleoliticului central-est şi sud-european*, SCIVA, 35, 1984, 3, p. 235-265.
- Idem, *Le Paléolithique et le Mésolithique de Roumanie (un bref aperçu)*, L'Anthropologie (Paris), t.93, 1989, 1, p. 123-158.
- Idem, *Paleoliticul şi epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpaţi şi Siret*, Bucureşti, 1998.
- Idem, *Paleoliticul şi mezoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Siret şi Prut*, Bucureşti, 1999.
- Idem, *Paleoliticul şi mezoliticul de pe teritoriul Dobrogei*, Bucureşti, 1999.
- Idem, *Paleoliticul şi mezoliticul din spaţiul cuprins între Carpaţi şi Dunăre*, Bucureşti, 2000.
-M.Cârciumaru, *Mărturii ale artei rupestre preistorice în România*, Bucureşti,1987.
- Idem, *Le Paléolithique en Roumanie*, Grenoble, 1999.
- C.-V. Chirica, *Arta şi religia paleoliticului superior în Europa centrală şi răsăriteană*, Iaşi, 1996.

-M. Brudiu, *Paleoliticul superior şi epipaleoliticul din Moldova*, Bucureşti, 1974.
- V. Chirica, *The Gravettian in the East of Romanian Carpathians*, Iaşi, 1989.
-V. Chirica, Ilie Borziac, N. Chetraru, *Gisements du Paléolithique Supérieur ancien entre le Dniestr et la Tissa*, Iaşi, 1996.
- Ilie Borziac, *Inceputurile istoriei Moldovei*, Chişinău, 1996.
- M. Bitiri, *Paleoliticul în Ţara Oaşului*, Bucureşti, 1972.
- Fl. Mogoşanu, *Paleoliticul din Banat*, Bucureşti, 1978.
- V. Boroneanţ, *Paléolithique supérieur et Épipaléolithique dans la zone des Portes de Fer*, Bucureşti, 2000.

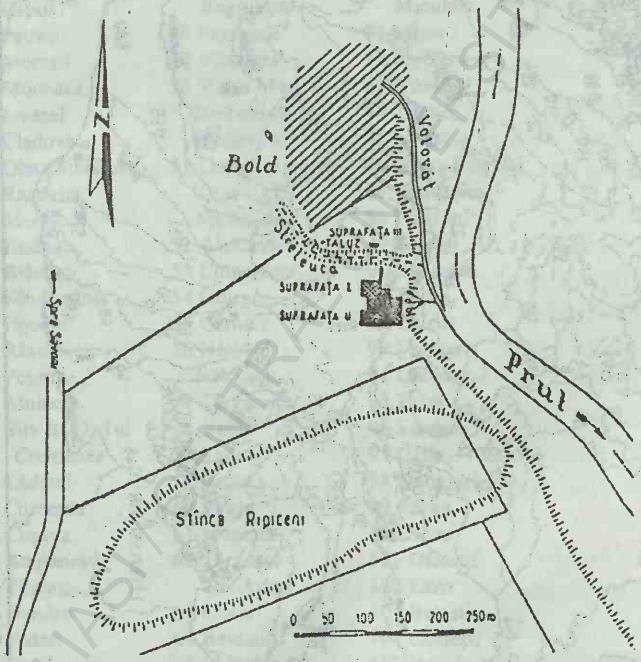

Fig. 10. **Staţiunea paleolitică Ripiceni-*Izvor***
(după Al. Păunescu)

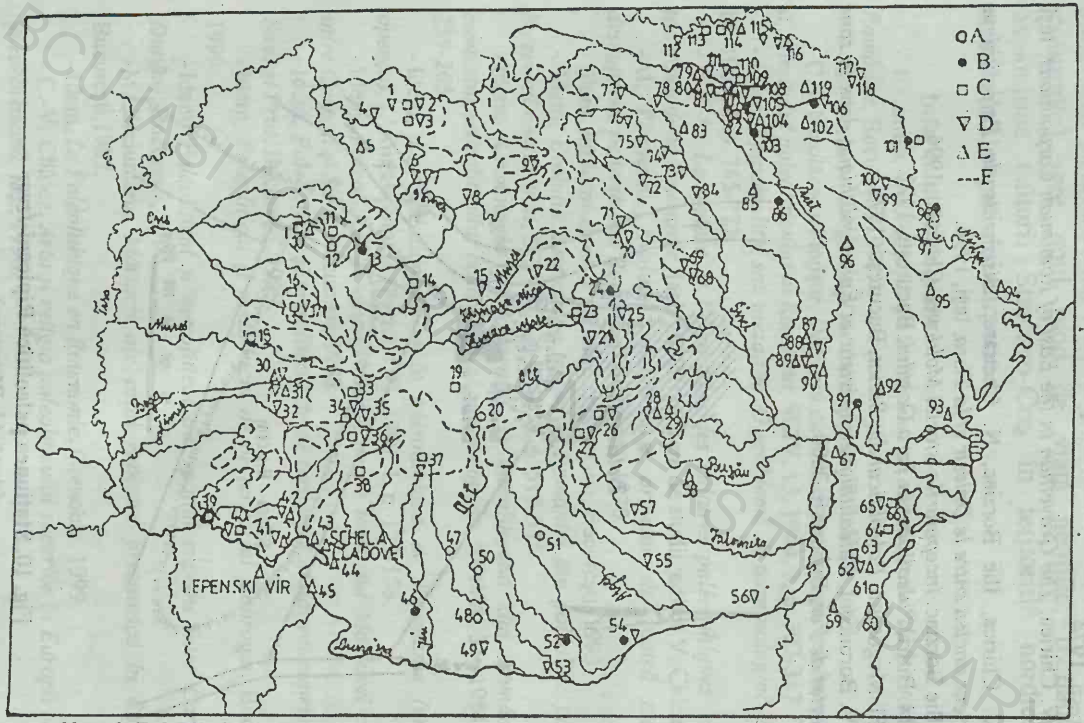

Harta 1. **Principalele stațiuni paleolitice.** A-protopaleolitic și cultura de prund; B-paleolitic inferior; C- paleolitic mijlociu; D-paleolitic superior; E-epipaleolitic; F-limitele zonelor montane.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

1 Călinești
2 Boinești
3 Remetea
4 Mediașu Aurit
5 Ciumești
6 Cuciulat
7 Ileanda
8 Uriu
9 Sângeorz-Băi
10 Peștera-*Igrița*
11 Bratca
12 Lorău
13 Căpuș
14 Petrești
15 Moreşti
16 Moneasa
17 Iozășel
18 Cladova
19 Ocna Sibiului
20 Racovița
21 Mereşti
22 Hodoșa
23 Brădești
24 Sândominic
25 Jigodin
26 Râșnov
27 Peștera-Moieciu
28 Sita Buzăului -*Cremenea*
29 Lădăuți-*Costanda*
30 Coșava
31 Românești
32 Tincova
33 Nandru
34 Federi
35 Cioclovina
36 Ohaba-Ponor
37 Baia de Fier
38 Boroșteni
39 Pescari
40 Gornea
41 Dubova
42 Băile Herculane
43 Gura Văii-*Ostrovu Banului (Golu)*
44 Ostrovu Corbului
45 Ostrovu Mare
46 Dobromira
47 Tetoiu-*Bugiulești*
48 Fărcașele
49 Vădastra
50 Valea Mare și Brebeni-*Valea Dârjovului*
51 Leșile și Teiu-*Valea Mozacului*
52 Alexandria
53 Ciuperceni
54 Giurgiu
55 Cernica
56 Nicolae Bălcescu
57 Târgșoru Vechi
58 Lapoș
59 Peștera
60 Straja
61 Mamaia
62 Târgușor-*La Adam*
63 Cheia
64 Beidaud
65 Babadag
66 Enisala
67 Garvăn
68 Lespezi
69 Buda
70 Ceahlău
71 Bistricioara
72 Bogdănești
73 Dolhasca
74 Udești
75 Suceava
76 Pârhăuți
77 Siret
78 Strachina (Stracova)
79 Crasnaleuca
80 Cotu Miculinți
81 Mitoc
82 Ripiceni
83 Icușeni
84 Topile
85 Erbiceni
86 Valea Lupului
87 Mălușteni
88 Puricani
89 Bereşti
90 Băneasa
91 Etulia
92 Chiriet
93 Mirnoe
94 Grebeniki
95 Zaim
96 Sărățeni
97 Calfa
98 Dubăsari
99 Recea
100 Scoc
101 Ofatinți
102 Lazo
103 Buteşti
104 Costeşti
105 Duruitoarea Veche
106 Bobulești
107 Corpaci
108 Brânzeni
109 Buzdugeni
110 Trinca
111 Lopatnic
112 Atachi
113 Stânca
114 Molodova
115 Otaci
116 Cosăuți
117 Rașcov
118 Climăuți
119 Frumușica.

2. NEOLITICUL ŞI ENEOLITICUL (circa 6.000 – 2.000 b.c.)

A. Caracterizare generală

a) Definirea perioadei

Incă din secolul trecut, pe baze tipologice, preistoricieni precum John Lubbock (1865), Georg Nilson (1868) sau Gabriel de Mortillet (1883) au delimitat epoca nouă a pietrei (după cuvintele greceşti *neos* şi *lithos*), caracterizată prin tehnica superioară a şlefuirii, spre deosebire de epoca anterioară a paleoliticului, care utiliza doar procedeul cioplirii uneltelor de piatră. De asemenea, o caracteristică importantă a epocii a fost considerată producerea ceramicii, propunându-se chiar, de către arheologul austriac Richard Pittioni, ca neoliticului să i se spună *Keramikum*. Pe măsura adâncirii caracterului interdisciplinar al cercetării arheologice (prin analize polinice şi paleofaunistice), mai ales după al doilea război mondial, s-a lărgit mult accepţia termenului de neolitic, care nu mai trebuie limitat doar la noul procedeu al şlefuirii şi la producerea ceramicii. Astfel, neoliticul a fost înţeles ca un nou mod de viaţă, în cadrul căruia omul a devenit producător, nemaimulţumindu-se doar cu ceea ce putea culege direct din natură. In noua accepţie, neoliticul poate fi sesizat oriunde apar semnele activităţii productive a omului: îndeosebi cultivarea plantelor şi creşterea animalelor, însoţite treptat de o serie de alte caracteristici (care nu sunt însă obligatorii chiar de la început), precum viaţa stabilă în aşezări cu caracter permanent şi locuinţe temeinic construite, practicarea unor meşteşuguri casnice (torsul, ţesutul, prelucrarea pieilor, confecţionarea hainelor, a încălţămintei, prelucrarea lemnului, pietrei, lutului etc.), o viaţă spirituală complexă, cu manifestări religioase, funerare şi artistice, legate în principal de cultul agricol al fertilităţii şi fecundităţii. In felul acesta a apărut noţiunea *de neolitic aceramic* sau *preceramic*, numit şi *proto-*

neolitic. Deci, pentru definirea neoliticului accentul se pune pe noua structură economică a perioadei, iar nu pe caracteristici de suprafață (ceramică, şlefuit), care, aşa cum s-a dovedit, în ultimă instanță au rezultat tot din acest nou mod de viață. Astfel, producerea ceramicii devenise o necesitate, atât pentru păstrarea rezervelor de hrană obținute prin activitățile agricole, cât şi pentru fierberea hranei, în componența căreia produsele vegetale, rezultate de asemenea prin cultivarea plantelor, deținеau un rol important (substituind în oarecare măsură carnea, care fusese alimentul de bază al vânătorului paleolitic).

Pe de altă parte, în lunga evoluție a neoliticului, de circa patru milenii, a început, la un moment dat, să fie utilizată o nouă materie primă, *arama* (sau *cuprul)*, care anunța începutul viitoarei epoci a metalelor. De aceea, utilizarea doar a termenului de neolitic şi pentru etapa de după apariția aramei nu mai reuşeşte să surprindă existența acestui nou element, care treptat a contribuit la modificarea structurală a societății umane, prin trecerea la epoca metalelor. Este motivul pentru care s-au propus noi termeni care să definească această etapă. Unii cercetători (în special din şcoala germană) au considerat, încă de la sfârşitul secolului trecut, că se poate vorbi chiar de o epocă a cuprului, de sine stătătoare (*Kupferzeit*: termen introdus de arheologul maghiar Ferencz Pulszky, în 1883). Această opinie ni se pare prea tranşantă, deoarece termenul nu mai ține cont de utilajul de bază al perioadei, cel litic.

Deci, în timp ce termenul de neolitic nu ia în considerație prezența aramei, la cealaltă extremă se situează termenul de "epocă a aramei", care nu mai reține prezența pietrei.

De aceea, ni se pare mai apropiată de realitatea istorică opinia, potrivit căreia, pentru a cuprinde prezența simultană, la un moment dat, a pietrei şi a aramei, trebuie utilizat termenul de *chalcolithic* (gr. *chalkos* = aramă; *lithos* = piatră) sau *eneolitic*

lat. *aenus* = de cupru)[x]. In felul acesta, avem de-a face cu o etapă în care, alături de piatră, se utiliza şi arama (*eneolitic*). Insă, pentru că între cele două etape nu există o ruptură bruscă, ci ambele cunosc în general acelaşi mod de viaţă (desigur, cu evoluţie lină firească), s-a propus (Vl. Dumitrescu) utilizarea unui termen care să reflecte întreg ansamblul evoluţiei: *neo-eneolitic* (în sensul de "neolitic şi eneolitic"). Acest termen va fi utilizat când ne referim la întreaga perioadă cuprinsă între sfârşitul paleoliticului şi începutul epocii bronzului, iar termenii de neolitic şi eneolitic îi utilizăm când ne referim la fiecare din cele două mari etape ale neo-eneoliticului.

b) Periodizarea şi cronologia

Atâta vreme cât nu se făcuse distincţie între perioada neolitică propriu-zisă şi cea eneolitică, neoliticul era împărţit în trei mari faze: timpuriu, mijlociu şi târziu (sau dezvoltat). La acestea se mai adăugau un protoneolitic (ipotetic) şi o perioadă de tranziţie spre epoca bronzului.

Considerăm că separarea eneoliticului impune o periodizare mai nuanţată în cadrul celor două mari perioade ale neo-eneoliticului, fiecare cu câte trei faze: neoliticul timpuriu (sau protoneoliticul), neoliticul vechi (sau cristalizat) şi neoliticul târziu; eneoliticul timpuriu, eneoliticul dezvoltat şi eneoliticul final (sau perioada de tranziţie spre epoca bronzului).

O problemă controversată o reprezintă stabilirea momentului de început al eneoliticului, deoarece, pentru aceasta, se aplică două criterii divergente: a) eneoliticul începe o dată cu utilizarea primelor piese de cupru; b) se poate vorbi de eneolitic doar atunci când se constată o intensă metalurgie a cuprului, din care să rezulte unelte de mari dimensiuni. Considerăm că primul

---

[x] Deşi termenul de chalcolithic prezintă o mai mare puritate lingvistică, având amândouă cuvintele componente derivate din aceeaşi limbă (greaca), vom utiliza totuşi termenul de eneolitic, care s-a impus mai mult în arheologia românească.

criteriu e mai apropiat de principiile evoluției istorice, deoarece surprinde apariția noului element (arama) încă din momentul primei sale folosiri, iar nu doar din perioada de apogeu, când deja se impusese definitiv. De altfel, eneoliticul, ca etapă istorică, nu este definit doar de apariția primului metal, ci şi de o serie de alte modificări ce se petrec concomitent (apariția aşezărilor fortificate, dispunerea locuințelor după un anume plan, atestarea plugului primitiv şi a tracțiunii animale, sesizarea unor indicii de ierarhizare socială etc.).

De asemenea, existența unei perioade de tranziție între neolitic şi epoca bronzului este pusă la îndoială de unii cercetători, considerându-se că reprezintă fie un eneolitic final (punct de vedere pe care îl împărtăşim), fie că aparține deja, în cea mai mare parte, perioadei inițiale a bronzului (opinie exprimată de Al. Vulpe).

Cronologia complexelor neo-eneolitice se poate stabili prin două metode, care dau, însă, rezultate mult distanțate între ele. Metoda clasică este cea a **cronologiei de contact** şi se bazează pe stabilirea unui lanț de date, cu ajutorul "importurilor" reciproce dintre diferite arii culturale. Capătul inițial al acestui lanț se află în regiunile Orientului Apropiat (Mesopotamia şi Egipt), unde s-a putut elabora un sistem de datări absolute pe baza unor documente scrise (îndeosebi listele dinastice). Insă, deoarece şi în stabilirea riguroasă a succesiunii monarhilor orientali există interpretări diferite, s-au elaborat mai multe sisteme de datări (variante de *cronologie joasă şi cronologie înaltă*); cu cât ne îndepărtăm în timp de mileniul al II-lea î.Chr. nesiguranțele în datare sporesc şi, implicit, decalajele între diferitele sisteme cronologice propuse; de asemenea, neconcordanțele sporesc şi pe măsură ce ne îndepărtăm de regiunile inițiale ale lanțului cronologic, astfel că datele, trecând prin spațiul egeo-anatolo-balcanic, ajung în zona dunăreano-carpatică cu un grad sporit de incertitudine.

Şi cea de a doua metodă, bazată pe **date radiocarbon** (^{14}C), iar mai nou şi pe **recalibrarea acestora în ani solari,** prezintă o serie întreagă de inconveniente de ordin tehnic, ceea ce conferă de asemenea o însemnată marjă de incertitudine sistemului cronologic care se bazează pe aceste datări. Cel puţin datele ^{14}C recalibrate (notate cu *B.C.).* prezintă diferenţe de peste un mileniu faţă de cronologia înaltă de contact. De aici, unii cercetători (Colin Renfrew, Marija Gimbutas ş.a.) au ajuns să respingă ideea tradiţională că zorii civilizaţiei s-ar fi aflat în Asia Anterioară (conform teoriei *Ex Oriente lux*), susţinând că Europa ar fi avut o evoluţie istorică independentă de cea a marilor centre istorice din Mesopotamia şi Egipt. Ba chiar, în replică, s-a lansat teoria *Ex Balcani lux* (Henrieta Todorova). Nu împărtăşim o asemenea opinie, fie şi numai pentru faptul că recalibrarea (inclusiv cea dendrocronologică) prezintă încă multe imperfecţiuni metodologice şi nu s-au elaborat scale de recalibrare decât pentru prea puţine regiuni. Astfel, pentru regiunile carpatică şi balcanică nu dispunem de o scară dendrocronologică proprie, raportările făcându-se la alte zone, ceea ce sporeşte nesiguranţa privind corectitudinea rezultatelor.

Un tablou mai coerent prezintă datările ^{14}C necalibrate, numai că pentru sporirea certitudinii este necesar să avem serii cât mai numeroase de date (pentru eliminarea statistică a datărilor aberante), ceea ce constituie încă un deziderat. Oricum, se observă o oarecare tendinţă de apropiere între datele cronologiei de contact înalte şi datele radiocarbon necalibrate. Datele ^{14}C necalibrate (notate cu *b.c.*), pot oferi sugestii valoroase în ceea ce priveşte cronologia relativă a diverselor complexe arheologice, oricât de îndepărtate în spaţiu, suplinind astfel lipsa unor "importuri" directe sau sigure.

In faţa acestor incertitudini, vom face referiri la ambele sisteme de datare, înclinând totuşi mai mult spre schema bazată pe date ^{14}C necalibrate (*b.c.*). Numai o eventuală înmulţire

spectaculoasă a datărilor radiocarbon şi reexaminarea amănunţită a corelaţiilor lanţului de datări prin contactul dintre civilizaţii vor putea rezolva în viitor problema cronologiei absolute a neo-eneoliticului din sud-estul şi centrul Europei, inclusiv de pe teritoriul României.

CRONOLOGIA DE CONTACT	VECHIUL SISTEM DE PERIODIZARE (Neoliticul)	CRONOLOGIA C_{14} (necalibrat)	NOUL SISTEM DE PERIODIZARE (Neo-Eneoliticul)	CULTURI CARACTERISTICE
c. 5500-5000	PROTO-NEOLITICUL (?)	c. 6500-5500	NEOLITIC: Timpuriu (?) (Protoneolitic)	Schela Cladovei Soroca
c. 5000-3500	NEOLITICUL TIMPURIU	c. 6000-5000	NEOLITIC: Vechi (cristalizat)	Gura Baciului-Cârcea Starcevo-Criş Ciumeşti-Pişcolţ
		c. 5000-4250	NEOLITIC: Târziu	Ceramica liniară Vinca A-B Dudeşti Hamangia incipientă
c. 3500-2800	NEOLITICUL MIJLOCIU	c. 4250-3750	ENEOLITIC: Timpuriu	Boian Vădastra, Răst Hamangia Precuceteni Vinča C, Turdaş Iclod, Suplac, Gilău,Tisa
c. 2800-1900	NEOLITICUL TÂRZIU	c. 3750-2500	ENEOLITIC: Dezvoltat	Cucuteni-Ariuşd Gumelniţa Sălcuţa Petreşti Tiszapolgár Bodrogkeresztúr Cernavoda I
c. 1900-1700	PERIOADA DE TRANZIŢIE DE LA NEOLITIC LA EPOCA BRONZULUI	c. 2500-1800	ENEOLITIC: Final	Amfore sferice Horodiştea-Erbiceni Folteşti-Cernavoda II Cernavoda III Cojofeni Baden Kostolac

Tabel 3. Sisteme de periodizare şi cronologie ale neoliticului şi eneoliticului din România.

c) Organizarea socială

Noul mod de viață a atras după sine o sporire a stabilității oamenilor, care nu trebuiau să se mai deplaseze la mari distanțe pentru obținerea mijloacelor de subzistență. S-au constituit astfel așezări de tip rural, adevărate sate. Sedentarizarea și lucrarea în comun a pământului au accentuat coeziunea dintre membrii unei ginți. Descoperirile arheologice dovedesc existența unor sate neolitice destul de compacte, care, pe parcursul evoluției, în eneolitic, prezintă chiar dispunerea locuințelor după un plan bine stabilit. Aceasta denotă existența unei autorități, recunoscută de toți membrii unei ginți. Mai mult, în eneolitic se poate observa chiar și o anumită ierarhizare a așezărilor dintr-un teritoriu, ceea ce sugerează o organizare socială la nivel tribal.

Natura relațiilor dintre membrii unei comunități neolitice constituie o problemă dificil de rezolvat numai pe baza indiciilor arheologice, trebuind să se facă apel din plin și la comparații etnografice. Multă vreme, când observațiile etnografice au fost destul de limitate, s-a considerat că în neolitic dominau căsătoriile exogame, pe grupe, astfel că filiația nu se putea stabili decât *matriliniar* (pe linie maternă), iar femeia ar fi deținut un rol conducător în familie (teoria *matriarhatului*). Inmulțirea observațiilor etnografice și analiza lor atentă au arătat însă că acolo unde soțul se mută în ginta femeii (căsătorie *matrilocală*) conținutul culturii materiale este destul de conservator, deoarece bărbații nu aduc cu ei o "zestre" de obiecte tipice ginții din care provin. In schimb, atunci când femeile se mutau în gințile soților (căsătorie *patrilocală*) în inventarul culturii materiale apar numeroase "importuri" din ariile învecinate, mai ales în domeniul ceramicii, știut fiind faptul că îndeosebi femeile se ocupau cu producerea vaselor uzuale. Cercetarea culturilor neo-eneolitice de la noi arată că acestea nu au un caracter închistat, conservator, ci, din contră,

prezintă numeroase interferențe în inventarul lor, ceea ce constituie tocmai un indiciu pentru existența căsătoriilor patrilocale. Căsătoria patrilocală implică totdată includerea copiilor în ginta tatălui, deci și *descendența trebuie să fi fost patriliniară, iar nu matriliniară.* Existența filiației patriliniare exclude astfel și ultimul argument mai puternic pentru susținerea așa-zisului matriarhat, cu atât mai mult cu cât rolul esențial în asigurarea mijloacelor de subzistență (cultivarea primitivă a plantelor, creșterea animalelor) revenea bărbatului. Acest rol se accentuează și mai mult o dată cu introducerea, în eneolitic, a plugului primitiv (cu brăzdar de lemn sau corn de animal) cu tracțiune animală, când se face trecerea spre o agricultură practicată pe terenuri mai întinse. Această inovație economică importantă a întărit și mai mult poziția socială a bărbatului în cadrul ginții, astfel că din eneolitic se poate vorbi chiar de un *patriarhat incipient*, care se va statua în forme precise în epoca bronzului.

Informații bibliografice

- E.Comșa, *Neoliticul pe teritoriul României. Considerații*, București, 1987.

- Idem, *Bibliografia neoliticului de pe teritoriul României*, vol.I-II, București, 1976, 1977.

- Idem, *Viața oamenilor din spațiul carpato-danubiano-pontic în mileniile 7-4 î.Hr.*, București, 1996.

- Idem, *Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României*, București, 1995.

- D.Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în Romînia în lumina noilor cercetări*, București, 1961.

- Vl.Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, București, 1968.

- Idem, *Arta preistorică în România*, București, 1974.

- Dorin Popescu, *Eneolitic, perioadă de tranziție, perioada cuprului sau începutul epocii bronzului? O problemă de terminologie*, Aluta, I, 1970, p. 55-60.

- N.Ursulescu, *Contribuții privind neoliticul și eneoliticul din regiunile est-carpatice ale României*, vol. 1, Iași, 2000.

- Idem, *Sur les débuts du Chalcolithique à l'est des Carpates*, Studia praehistorica, 1-2, Sofia, 1978, p. 130-135.

- Al.Vulpe, *Începuturile metalurgiei aramei în spațiul carpato-dunărean*, SCIV, 24, 1973, 2, p. 217-237.

- C.- M.Mantu, *Câteva considerații privind cronologia absolută a neo-eneoliticului din România*, SCIVA, 46, 1995, 3-4, p. 213-235.

- C.Bem, *Noi propuneri pentru o schiță cronologică a eneoliticului românesc*, Pontica, 33-34, 2000-2001, p. 25-121.

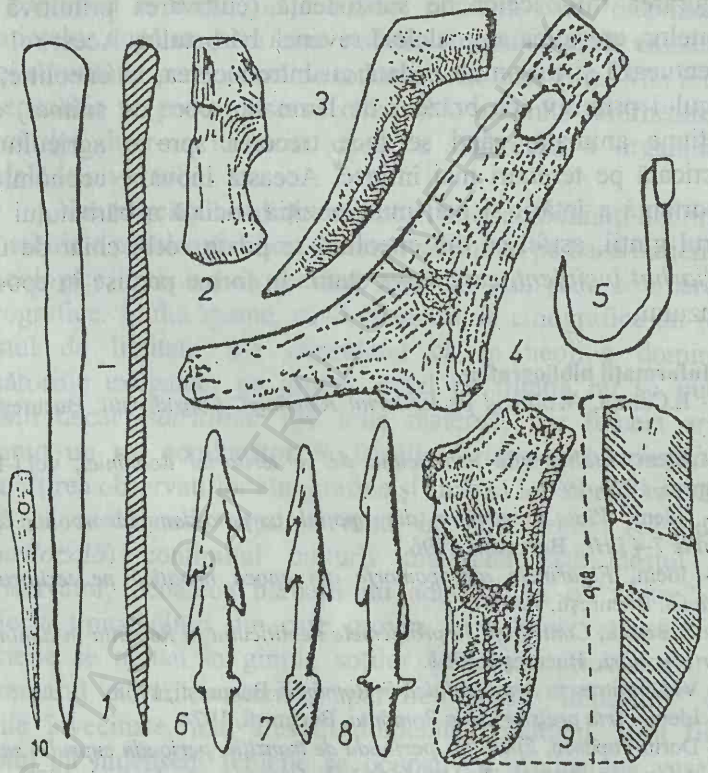

Fig.11. Unelte neolitice din corn și os. 1: împungător; 2, 9: săpăligi; 3, 4: brăzdare de plug; 5: cârlig de undiță; 6-8: harpoane; 10: ac.

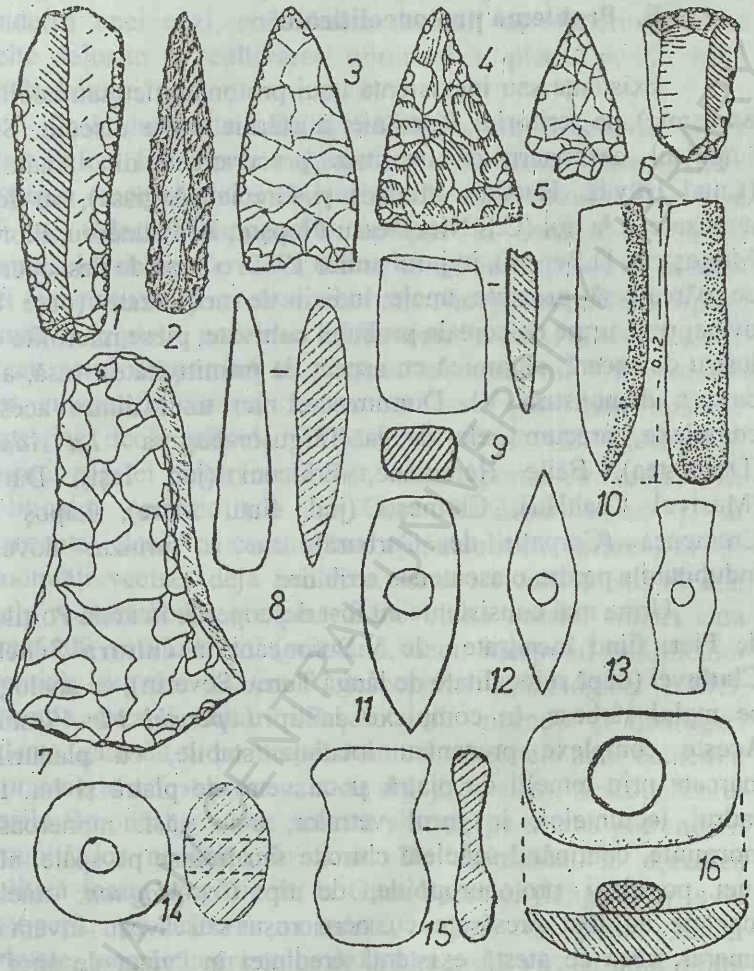

Fig. 12. **Utilaj litic cioplit (1-7) şi şlefuit (8-16) din neolitic.** 1: lamă; 2-5: vârfuri; 6: gratoar; 7: topor de silex; 8: topor *vălătuc*; 9: *teslă*; 10: *calapod*; 11-13: unelte perforate (topor-ciocan; topor cu dublu tăiş; dublu ciocan); 14: măciucă; 15: ciocan de *minerit*; 16: râşniţă cu frecător.

B. Problema protoneoliticului

Existența sau inexistența unui protoneolitic (sau neolitic aceramic) pe teritoriul României a stârnit multe discuții. Sub impulsul descoperirilor neolitice preceramice din Anatolia (Çatal Hüyük, Hacilar, Mersin) şi Grecia (Argissa), au fost analizate şi la noi (C.S.Nicolăescu-Plopşor, Al.Păunescu, Florea Mogoşanu, D.Berciu), în jurul anilor 1960, o serie de descoperiri ce păreau să prezinte unele indicii de neolitizare (oase de ovicaprine, urme de cereale probabil cultivate, piese microlite cu lustru de seceră, ceramică cu aspect de primitivitate). Insă, aşa cum a demonstrat Vl. Dumitrescu, nici unul dintre aceste complexe, precum cele de la Târguşor-peştera *La Adam* (Dobrogea), Băile Herculane, Erbiceni (jud. Iaşi), Dârțu (Masivul Ceahlău), Ciumeşti (jud. Satu Mare), Lapoş şi Cremenea (Carpații de Curbură), nu a furnizat dovezi indubitabile pentru o asemenea atribuire.

Urme mai consistente au fost descoperite în zona Porților de Fier, fiind încadrate de V.Boroneanț în **cultura Schela Cladovei** (după o localitate de lângă Turnu Severin), cu analogii pe malul sârbesc, în complexe de tip ***Lepenski Vir–Vlasac.*** Aceste complexe prezentau locuințe stabile, cu planurile marcate prin temelii de piatră şi cu vetre de piatră şi lut. In cadrul locuințelor, în jurul vetrelor, s-au găsit numeroase morminte, conținând schelete chircite sau întinse pe spate, ale unei populații protoeuropoide, de tip *Cro-Magnon;* unele schelete au fost presărate cu ocru roşu sau aveau inventar funerar, ceea ce atestă existența credinței în "viața de apoi". Populația reuşise să se adapteze la exploatarea resurselor microzonei, trăind mai ales din pescuit, dar se consideră că unele indicii ar putea fi invocate pentru practicarea unor activități cu caracter productiv. Astfel, a fost descoperit un fel de

săpăligi din corn de cerb, cu vârful şlefuit şi cu perforaţie pentru prinderea unei cozi, considerate de unii cercetători ca fiind unelte folosite la cultivarea primitivă a plantelor, de tipul "grădinăritului".

Insă, după alte opinii (Vl.Dumitrescu), asemenea unelte nu ar fi fost folosite la cultivare, ci doar la recoltare (pentru scoaterea unor rădăcini sau tuberculi comestibili). Analizele polinice (Marin Cârciumaru) au pus în evidenţă existenţa gramineelor de tip *Cerealia*, dar nu există certitudinea că acestea ar fi fost cultivate şi nu doar recoltate. Nici prezenţa unor râşniţe primitive de piatră nu e mai edificatoare în acest sens, deoarece puteau servi deopotrivă la sfărâmarea cerealelor cultivate sau doar culese. In cadrul faunei nu s-au găsit alte animale domestice decât câinele. După părerea lui Gh. Lazarovici, sfârşitul acestei culturi ar fi fost contemporan cu începuturile neoliticului ceramic (de tip Gura Baciului-Cârcea) şi ar reprezenta, deci, o comunitate epipaleolitică influenţată de comunităţi vecine, deja neolitice. In acest sens pledează atât datele radiocarbon, care plasează evoluţia acestei culturi cam între 6500 şi 5750 b.c. (prinzând, deci, începutul neoliticului ceramic), precum şi unele descoperiri arheologice. Astfel, staţiunile acestei culturi sfârşesc prin incendii şi distrugeri violente, găsindu-se printre dărâmături scheletele unor oameni a căror moarte a fost provocată de săgeţi de silex; descoperitorul (Vasile Boroneanţ) a pus această situaţie pe seama pătrunderii comunităţilor neolitice în zonă. De asemenea, în aşezarea neolitică foarte timpurie de la Gura Baciului (lângă Cluj) s-au descoperit, pe câteva morminte, capete de piatră sumar sculptate, asemănătoare celor de la Lepenski Vir, iar unul dintre scheletele de aici prezenta trăsături de robusteţe, protoeuropoide, sugerând antrenarea unor indivizi din cultura Schela Cladovei în răspândirea spre nord a primelor comunităţi neolitice,

caracterizate, din punct de vedere antropologic, prin tipul mediteranean gracil.

Noile cercetări de la Schela Cladovei (reluate din 1982) au pus în evidență un orizont neolitic timpuriu, de tip Protoseskio, cu ceramică pictată cu alb, care suprapunea direct ultima etapă a locuirii epipaleolitice, confirmând astfel că grupul cultural Schela Cladovei își încheie evoluția la venirea primelor comunități neolitice din zonă. Nu este exclus ca unele comunități epipaleolitice să să se fi menținut, adoptând (prin aculturație) forme de viață neolitică, dar păstrând unele tradiții, mai ales în domeniul arhitecturii, așa cum pare să sugereze construirea în continuare a caselor de formă trapezoidală, cu vetre rectangulare, în unele stațiuni neolitice timpurii din zona sârbească a Porților de Fier (Lepenski Vir, Padina).

Deocamdată, descoperirile de tip Schela Cladovei nu-și află analogii mai apropiate la nord de Dunăre, decât departe, în bazinul Nistrului, la Soroca, unde cercetătorul Vsevolod Markevici a găsit așezările sedentare ale unor pescari, care foloseau de asemenea "săpăligi" din corn de cerb și silexuri microlitice cu lustru și creșteau probabil și animale domestice (bovine și ovicaprine). Datarea radiocarbon a vestigiilor de la Soroca le plasează pe la 5500 b.c. Și aici locuirea aceramică a fost suprapusă de un orizont neolitic cu ceramică, dar datările ^{14}C indică un interval de cel puțin 500 de ani între cele două secvențe, ceea ce exclude orice continuitate, pe linia neolitizării, între cele două orizonturi culturale.

Nici la Schela Cladovei, nici la Soroca nu s-a putut însă dovedi o evoluție locală spre stadiul de viață neolitică propriu-zisă, deși se pot sesiza unele tendințe spre o viață sedentară, prin creșterea capacității grupurilor epipaleolitice de a se adapta cât mai bine mediului înconjurător, exploatându-i intensiv resursele. Dar, aceste tendințe nu au mai ajuns la maturizare deplină, la formarea unui neolitic pe baze locale. Aceste comunități

epipaleolitice târzii se aflau, probabil, deja într-un contact, mai mult sau mai puțin direct, cu o populație deja neolitizată. Deci, existența protoeneoliticului pe teritoriul României rămâne încă o problemă controversată, a cărei rezolvare depinde de cercetări viitoare, în care accentul trebuie să cadă mai mult pe aspectul interdisciplinar (analize polinice, pedologice, paleofaunistice).

Informații bibliografice

Argumente în favoarea posibilității existenței unui neolitic aceramic pe teritoriul României se găsesc sintetizate la D.Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 41-48, 53-55, iar contra-argumentația la Vl. Dumitrescu, *Cu privire la cea mai veche cultură neolitică din România*, SCIV, 21, 1970, 2, p. 187-200.

Descoperirile de tip Schela Cladovei sunt prezentate de V. Boroneanț (*Recherches archéologiques sur la culture Schela Cladovei de la zone des Portes de Fer*, Dacia, XVII, 1973, p. 5-39; *Paléolithique supérieur et Épipaléolithique dans la zone des Portes de Fer*, București, 2000), Fl. Mogoșanu (*Mezoliticul de la Ostrovul Corbului, o nouă așezare de tip Schela Cladovei*, SCIVA, 29, 1978, 3, p. 345-351) și P.Roman, Al.Păunescu (*Ostrovul Corbului*, București, 1996, p. 115-214), iar cele de la Soroca de V.I. Markevici, *Bugo-dnestrovskaja kul'tura na teritorii Moldavii*, Chișinău, 1974).

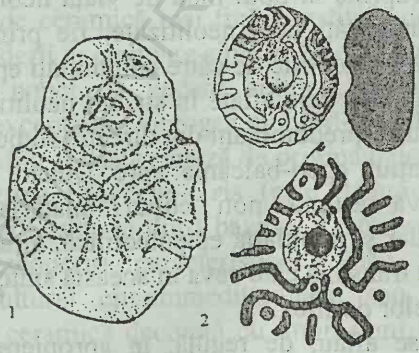

Fig. 13. **Cultura Schela Cladovei-Lepenski Vir.** 1. Lepenski Vir: sculptură în manieră antropomorfă, cu trăsături faciale ihtiomorfe; 2. Dubova-*Cuina Turcului*: piatră decorată (după D.Srejović și Al. Păunescu).

C. **Neoliticul vechi (cristalizat)**: circa 6000-5000/4500 b.c.

Caracteristici generale. Este etapa în care viața neolitică pe teritoriul României prezintă toate atributele sale.

Cultivarea plantelor se afla pe o treaptă incipientă, ceea ce a determinat răspândirea primelor comunități neolitice pe mari arii geografice, în căutare de terenuri fertile, în cadrul aşa-numitului sistem al "agriculturii nomade" (prelucrarea sumară doar a peliculelor de la suprafața solului ducea la secătuirea rapidă a fertilității şi determina mutarea comunității pe un alt teren; de asemenea, producându-se suprapopulări relative în ginta de bază, unele grupuri se desprindeau şi "roiau" pe spații mai mult sau mai puțin îndepărtate). Uneori, cultivarea terenurilor putea dobândi un caracter "ciclic" (aşa cum au demonstrat cercetările de la Bylany, din Cehia), adică o comunitate neolitică se muta periodic în mai multe puncte ale unui anumit teritoriu, revenind la vechile aşezări după un oarecare timp, în care se refăcea fertilitatea solului.

In cadrul acestei răspândiri, treptat, întreg teritoriul României a fost cuprins în noul mod de viață neolitic, fie prin aşezarea unor comunități deja neolitizate, fie prin aculturație (receptarea modelului neolitic de către comunități epipaleolitice, situate în preajma celor deja aflate în stadiul neolitic). Curentul neolitizării s-a difuzat predominant din direcția sudică spre nord, adică dinspre spațiul egeo-balcanic spre Dunăre şi Carpați. Amprenta decisivă asupra noii culturi materiale aparține curentului sudic, dar şi populația epipaleolitică, atrasă la modul de viață neolitic, a transmis câte ceva în această sinteză, mai ales în domeniul uneltelor de silex.

Aşezările se aflau, de regulă, în apropierea apelor şi ocupau suprafețe destul de întinse. Caracterul risipit al aşezărilor exclude delimitarea lor prin sisteme de apărare (şanțuri, valuri,

palisade), demonstrând că în această perioadă populația era încă rară, iar conflictele intercomunitare nu prezentau un pericol real.

Tipurile de locuință cele mai frecvente erau cele adâncite şi colibele simple de suprafață, fără podină special amenajată. Pereții se construiau din pari, cu împletitură de nuiele, peste care se aplica un strat de lutuială. Aproape întotdeauna exista o singură încăpere, în care se plasa şi vatra, direct pe pământ sau cu o amenajare sumară la bază (patul vetrei era făcut din pietre, cioburi, lutuială).

Uneltele cioplite de silex prezintă caracteristici de trecere de la fondul epipaleolitic la cel neolitic propriu-zis, astfel că microlitele sunt încă destul de numeroase. Topoarele şlefuite sunt mai ales de tipul "teslă" (cu o latură mai bombată) şi se prelucrează din roci în general moi (mărnoase), datorită experienței încă reduse în domeniul şlefuirii. Spre sfârşitul perioadei apar şi primele încercări de realizare a topoarelor perforate, datorate unor noi influențe sudice.

De asemenea, meşteşugul olăritului este încă rudimentar, deoarece arderea vaselor se făcea, de regulă, în gropi deschise, rezultând vase cu miezul incomplet ars. Categoriile de ceramică mai fină constituie doar excepții, fiind rezultatul arderii în cuptoare simple, cu o singură cameră.

Din punct de vedere cultural, aproape tot teritoriul României (exceptând Dobrogea şi nord-vestul Transilvaniei)[x)] a fost cuprins într-o vastă sinteză de origine balcanică.

Cultura Starčevo-Criş (este denumită astfel după o localitate din Serbia şi după bazinul Crişurilor, unde s-au făcut primele descoperiri caracteristice). Face parte din vastul complex cultural circummediteranean sau cardial (denumit astfel după ceramica decorată cu impresiuni, realizate cu valve

---

[x)] Dobrogea era probabil acoperită acum, în cea mai mare parte, de ape, datorită unei transgresiuni marine, în timp ce în nord-vestul Transilvaniei se va forma o altă cultură (Ciumeşti-Pişcolț).

de scoici de tip *Cardium*, care au marginea zimțată); cele mai apropiate analogii le are cu grupele culturale *Starčevo* și *Anzabegovo* (din Iugoslavia), *Körös* (din Ungaria), *Karanovo-Kremikovci* (din Bulgaria) și *Sesklo* (din Grecia). Regiunile septentrionale ale României reprezintă limita nordică de răspândire a acestui complex cultural, iar spre răsărit cultura Starčevo-Criș se interferează, în bazinul Nistrului, cu cultura Bugului Sudic (care marchează începuturile neoliticului în sud-vestul Ucrainei).

Datele referitoare la aria de răspândire a culturii Starčevo-Criș dovedesc originea sudică a acesteia, precum și direcția ei balcanică de pătrundere pe teritoriul României. Răspândirea s-a făcut treptat (de-a lungul a patru faze principale), atât prin mai multe valuri de comunități sudice, cât și prin comunități locale atrase la modul de viață neolitic.

Cel mai vechi orizont a fost sesizat îndeosebi prin descoperirile lui N. Vlassa de la *Gura Baciului* (lângă Cluj) și cele ale lui Marin Mica de la *Cârcea* (lângă Craiova), precum și în alte câteva puncte din jumătatea vestică a țării (Oltenia, Banat, Transilvania). Se caracterizează printr-o ceramică de calitate excepțională (asemănătoare orizontului *Protosesklo* din Grecia), având un înveliș roșu, puternic lustruit, pe care se pictează cu alb (mai ales cu buline, dar și în rețea de linii). In opinia unor cercetători (Vl. Dumitrescu ș.a.), acest orizont ar forma chiar un grup cultural aparte, care precede evoluția culturii Starčevo-Criș propriu-zise. Totuși, sunt mai numeroase elementele comune, ceea ce ne face să-l considerăm mai degrabă un orizont timpuriu al culturii Starčevo (sau Protostarčevo, cum a fost numit de cercetătorul slovac Juraj Pavúk).

Ulterior, pe măsura cuprinderii unor noi teritorii (spre est și spre nord), se observă o decădere a tehnicii de prelucrare a ceramicii, mai ales în privința luciului și a picturii. Această rudimentarizare dovedește că grupurile epipaleolitice locale,

care au adoptat modul de viață neolitic, au avut în vedere mai mult aspectele utilitare ale ceramicii (utilizarea vaselor ca recipiente), lăsând pe plan secundar aspectul estetic. Elementul caracteristic al ceramicii îl constituie amestecul de pleavă în pasta vaselor, arderea inegală (în pete) a suprafețelor şi incompletă a miezului (care are o culoare mai închisă), precum şi decorul cu impresiuni de unghie şi deget, uneori dispus în şiruri (aşa-numitul decor "în spic"). In fazele mai târzii, categoria ceramică fină prezintă uneori şi o frumoasă pictură policromă spiralică (cu alb, roşu şi negru), care va apare din nou, mult mai târziu, în eneoliticul dezvoltat (culturile Cucuteni-Ariuşd, Petreşti ş.a.).

Aşezările sunt răsfirate, întinzându-se pe mari suprafețe, astfel că straturile de cultură sunt destul de subțiri, iar suprapunerile nivelurilor de locuire sunt foarte rare, ceea ce îngreunează stabilirea fazelor de evoluție în cadrul culturii Criş. S-au putut totuşi delimita patru faze principale, cu mai multe subfaze şi aspecte locale.

Ca o ilustrare a afirmării tot mai puternice a omului-producător, în fazele finale ale culturii Starčevo-Criş se realizează pentru prima oară topoare perforate şi se trece la exploatarea sistematică a unor bogății naturale. Ilustrative în acest sens sunt descoperirile de la Solca-*Slatina Mare* (jud. Suceava), de la Lunca (com. Vânători, jud. Neamț), Oglinzi (jud. Neamț) şi din alte puncte ale zonei de salifer a Carpaților Orientali, unde s-au găsit centre de extragere a sării din apa izvoarelor sărate (*slatine*). Prelucrarea saramurii se făcea prin fierbere, în vase de o formă specială (*briquetage*), ceea ce permitea transportarea conurilor de sare la distanță, în vederea comercializării prin troc. O dată cu trecerea la neolitic, producerea sării devenise o necesitate, atât pentru hrana animalelor domestice, cât şi pentru faptul că, prin fierberea alimentelor, dispărea sarea existentă în acestea.

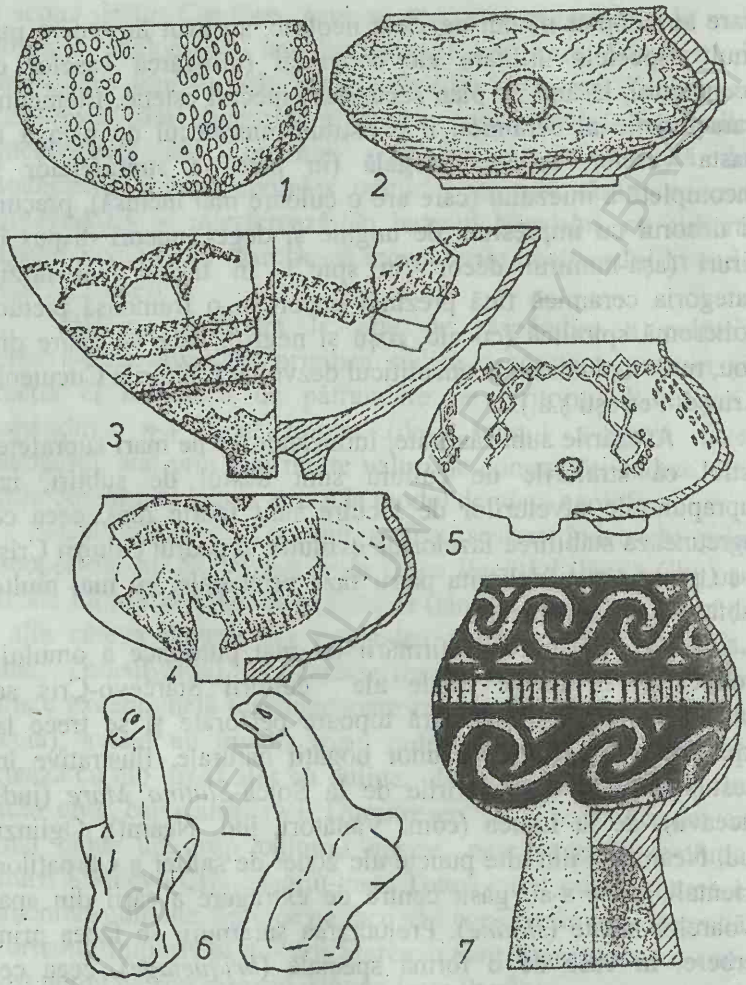

Fig. 14. **Orizontul cultural Gura Baciului-Cârcea.** 1: Gura Baciului; 2-3: Grădinile (2: vas de lemn); 4, 5, 7: Cârcea; 6: Ocna Sibiului (după Gh. Lazarovici, Marin Nica, Iuliu Paul).

BCU ASCEPTIONAL UNIVERSITY LIBRARY

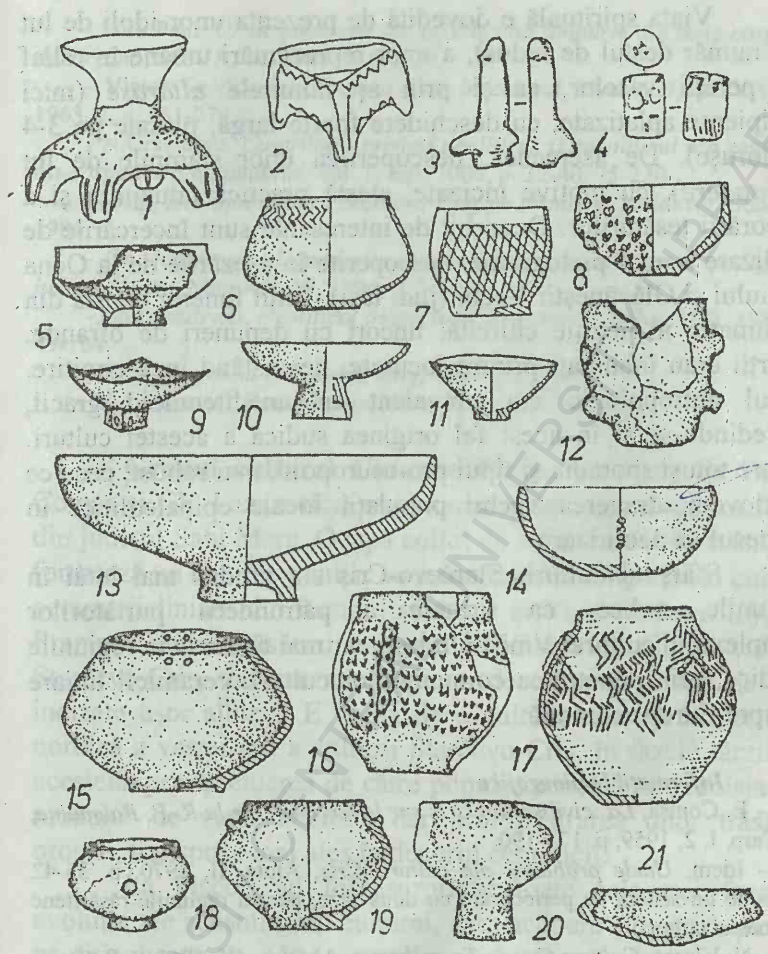

Fig. 15. **Cultura Starčevo-Criş.** 1, 3, 4, 7, 18: Dudeştii Vechi; 2: Ostrovu Golu; 5, 6: Leţ; 8: Zăuan; 9: Dubova-*Cuina Turcului*; 10, 11, 14, 15, 19: Suceava; 12: Perieni; 13, 21: Trestiana; 16, 20: Valea Lupului; 17: Grumăzeşti (după Gh. Lazarovici, Eugenia Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Eugenia Popuşoi, Silvia Marinescu-Bîlcu, N. Ursulescu).

Viața spirituală e dovedită de prezența unor idoli de lut (în număr destul de redus), a unor reprezentări umane în relief pe pereții vaselor, ca şi prin aşa-numitele *altăraşe* (mici recipiente aplatizate, cu deschidere foarte largă, plasate pe 3-4 picioruşe). De asemenea, descoperirea unor ştampile de lut (*pintadere*), cu motive incizate, atestă practica tatuajului şi a decorării țesăturilor. Deosebit de interesante sunt încercările de realizare a unor pictograme, descoperite în aşezările de la Ocna Sibiului şi Glăvăneştii Vechi (jud. Iaşi). Ritul funerar consta din înhumație în poziție chircită, uneori cu depuneri de ofrande. Morții erau înhumați printre locuințe, neexistând încă cimitire. Tipul antropologic era prevalent cel mediteranoid gracil, dovedindu-se şi în acest fel originea sudică a acestei culturi. Apare totuşi sporadic şi tipul protoeuropoid, mai robust, ceea ce ar dovedi atragerea vechii populații locale epipaleolitice în procesul de neolitizare.

Sfârşitul culturii Starčevo-Criş s-a produs mai întâi în regiunile sudice, ca urmare a pătrunderii purtătorilor complexului cultural Vinča-Dudeşti, iar mai târziu şi în regiunile nordice, prin penetrarea comunităților culturii ceramicii liniare dinspre Europa centrală.

Informații bibliografice

- E. Comşa, *La civilisation Criş sur le territoire de la R. P. Roumaine*, AACarp, I, 2, 1959, p. 173-190.

- Idem, *Unele probleme ale culturii Criş*, Aluta, II, 1970, p. 35-42 (propune un sistem de periodizare cu două faze, pentru regiunile răsăritene ale acestei culturi).

- N. Vlassa, *Cultura Criş în Transilvania*, AMNap, III, 1966, p. 9-49.

- Idem, *Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Criş în România*, AMNap, IX, 1972, p. 7-28 (descoperirile de la Gura Baciului).

- Marin Nica, *Cîrcea, cea mai veche aşezare neolitică de la sud de Carpați*, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 435-463.

- Idem, *Nouvelles données sur le néolithique ancien d'Olténie*, Dacia, XXI, 1977, p. 13-53.

- Iuliu Paul, *Unele probleme ale neoliticului timpuriu din zona carpato-dunăreană*, SCIVA, 40, 1989, 1, p. 3-25.
- Victor Teodorescu, *Cultura Criş în centrul Munteniei*, SCIVA, 14, 1963, 2, p. 251-274.
- N.Ursulescu, *Contribuţii privind neoliticul şi eneoliticul din regiunile est-carpatice ale României*, vol. 1, Iaşi, 2000, p. 32-40, 75-220.
- Idem, *Evoluţia culturii Starčevo-Criş pe teritoriul Moldovei*, Suceava, 1984.
- Gh.Dumitroaia, *Depunerile neo-eneolitice de la Lunca şi Oglinzi, judeţul Neamţ*, MemAnt, 19, 1994, p. 7-82.
- Gh.Lazarovici, *Neoliticul timpuriu în România*, AMPor, VIII, 1984, p. 49-104.
- Idem, *Neoliticul Banatului*, Cluj, 1979, p. 15-69.
- Gh.Lazarovici, Zoia Maxim, *Gura Baciului*, Cluj, 1995.

Grupul cultural Ciumeşti-Pişcolţ (cercetat de Eugen Comşa şi Gh. Lazarovici) este numit astfel după două localităţi din judeţul Satu Mare. Ocupă colţul de nord-vest al României şi formează un complex unitar cu manifestările timpurii ale culturii ceramicii liniare din bazinul superior al Tisei (*cultura Alföld*). Prezintă multe trăsături comune cu fazele târzii ale culturii Starčevo-Criş, dar ceramica are un decor caracteristic de linii incizate uşor albiate. E vorba de o cultură născută la periferia nordică a vastei arii a culturii Starčevo-Criş, în fazele târzii ale acesteia, prin preluarea de către populaţia locală tardenoisiană a modului de viaţă neolitic, dar prin păstrarea unor trăsături proprii, transpuse mai ales în decorul ceramicii.

La Pişcolţ au fost surprinse toate cele trei faze de evoluţie ale acestui grup cultural, care acoperă şi o mare parte a neoliticului târziu, când s-a utilizat şi pictarea vaselor, cu negru, în stil liniar geometric.

Informaţii bibliografice

- E. Comşa, *Quelques problèmes concernant la civilisation de Ciumeşti*, AACarp, XIII, 1973, p. 39-50.
- Gh.Lazarovici, I.Németi, *Neoliticul dezvoltat din nord-vestul României*, AMPor, VII, 1983, p. 17-60 (pentru descoperirile de la Pişcolţ).

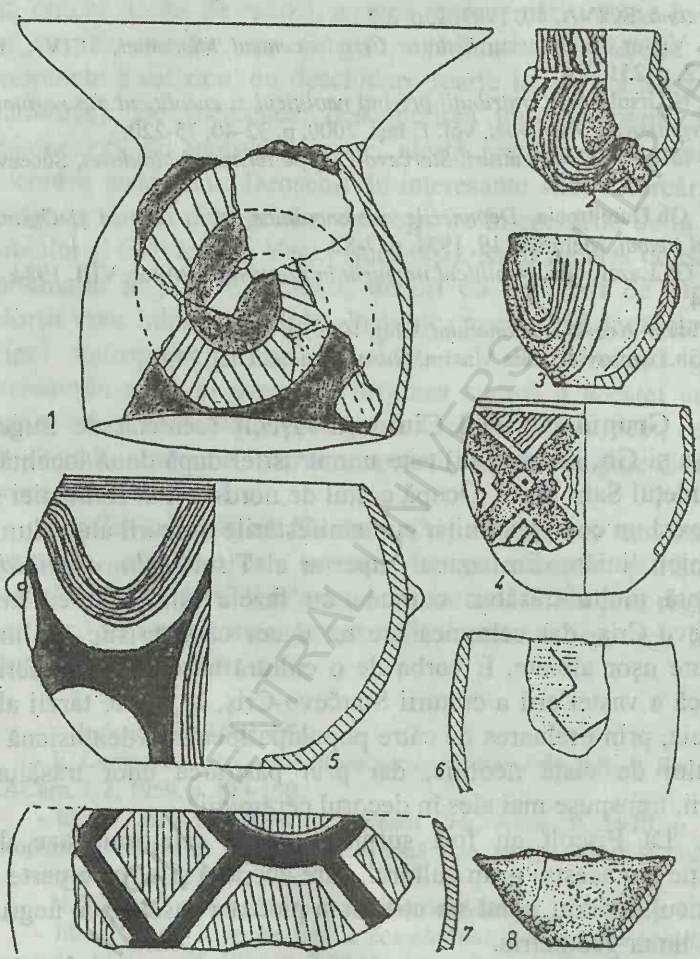

Fig. 16. **Grupul cultural Ciumeşti-Pişcolţ.** 1: Săcueni; 2-8: Pişcolţ (după Gh. Lazarovici).

D. **Neoliticul târziu** (circa 5000 – 4250 b.c.)

Caracteristici generale. Această etapă este marcată de puternice prefaceri, datorate pătrunderii pe teritoriul țării noastre a două curente culturale, opuse ca direcție şi origine: unul, reprezentând cel de al doilea mare val neolitic sudic (individualizat prin culturile Vinča, Dudeşti şi, ceva mai târziu, Hamangia); altul – central-european (reprezentat de cultura ceramicii liniare). Primul l-a precedat pe al doilea şi chiar a contribuit în parte la geneza lui. De asemenea, culturile celui de al doilea val sudic au coexistat, un timp, cu fazele târzii ale culturii Starčevo-Criş, pe care le-au influențat în mare măsură.

Drept urmare a acestor importante mişcări de populații, a rezultat o fragmentare şi instabilitate a ariilor culturale, care se întrepătrund adeseori, rezultând, în final, culturile eneoliticului timpuriu, cu un puternic caracter de originalitate.

Cultura Vinča (numită după o localitate de lângă Belgrad, unde a fost cercetat, încă din primele decenii ale secolului XX, de Miloje Vasić, un mare *tell*, cu o stratigrafie complexă) cuprinde o mare parte a fostei Iugoslavii, zonele sud-vestice ale României şi pe cele sudice ale Ungariei, înrudindu-se de aproape cu alte culturi asemănătoare din spațiul balcano-anatolian. In Anatolia, acest curent cultural, care are la bază orizontul cultural halafian, era deja purtătorul civilizației chalcolithice timpurii, astfel că primele piese de aramă ajung acum sporadic şi pe teritoriul României, chiar în stațiuni Starčevo-Criş târzii.

La Dunăre, aceste comunități dislocă sau asimilează populația culturii Starčevo-Criş târzii (din fazele III-IV), determinându-i răspândirea spre nord şi spre est. Existența unei stări conflictuale inițiale între cele două populații se atestă prin apariția primelor aşezări prevăzute cu şanțuri de delimitare, atât

în mediile Criş târzii, cât şi în cele Vinča timpurii de la Dunăre (Cârcea, Ostrovu Golu, Gornea).

Elementul caracteristic al culturii Vinča, îl constituie ceramica neagră şi cenuşie, puternic lustruită, decorată cu pliseuri şi caneluri. Aspectul exterior al acestei ceramici (lustrul şi canelurile) imită probabil pe cel al vaselor de metal, care apăruseră deja în această perioadă în Anatolia.

Cultura Vinča cunoaşte patru faze majore de evoluţie (A-D), fiecare cu mai multe subfaze. După o evoluţie relativ unitară la începutul primei faze (A_1), cultura Vinča s-a fragmentat treptat în mai multe aspecte zonale, ca urmare a contactelor şi sintezelor cu alte fonduri culturale, de origine diferită: în Banat – *cultura Banatului*; în vestul Olteniei – *cultura Rast*; în Transilvania – *cultura Turdaş*. Cel mai timpuriu aspect (pe care Gh. Lazarovici îl numeşte *cultura Banatului*) s-a născut în regiunile din sud-vestul ţării şi în zonele adiacente din Ungaria, ca urmare a absorbirii de către comunităţile Vinča a elementelor Starčevo-Criş târzii din zonă. *Cultura Banatului* evoluează pe parcursul etapelor Vinča A_{2-3} şi al fazei Vinča B, contribuind la naşterea culturii Tisa din eneoliticul timpuriu.

Tot în eneoliticul timpuriu (faza Vinča C), comunităţile Vinča din vestul Olteniei, în contact cu cele ale culturii Dudeşti târzii, vor da naştere aspectului cultural *Rast*, iar în bazinul mijlociu al Mureşului, în contact cu grupul cultural *Lumea Nouă*, se va forma aspectul *Turdaş*.

Informaţii bibliografice

- J.Chapman, *The Vinča Culture of South-East Europe*, Oxford, 1981.
- Gh.Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj, 1979, p. 70-168.
- Idem, *Die Periodisierung der Vinča-Kultur in Rumänien*, PZ, 56, 1981, 2, p. 169-196.
- Idem, *Migration et diffusion dans les cultures du Banat et de l'Alföld*, în vol. *Rubané et cardinal*, Liège, 1990, p. 21-37.
- Gh. Lazarovici şi col., *Cultura Vinča în România*, Timişoara, 1991.

- Simpozionul internațional *Cultura Vinča – rolul și legăturile sale*, *Banatica*, 11, Reșița, 1991.
- *The Vinča Culture, its Role and cultural connections* (editor: Fl.Drașovean), Timișoara, 1996.
- Fl.Drașovean, *Cultura Vinča târzie (faza C) în Banat*, Timișoara, 1996.
- S.A.Luca, *Liubcova-Orniță. Monografie arheologică*, Târgoviște, 1998.

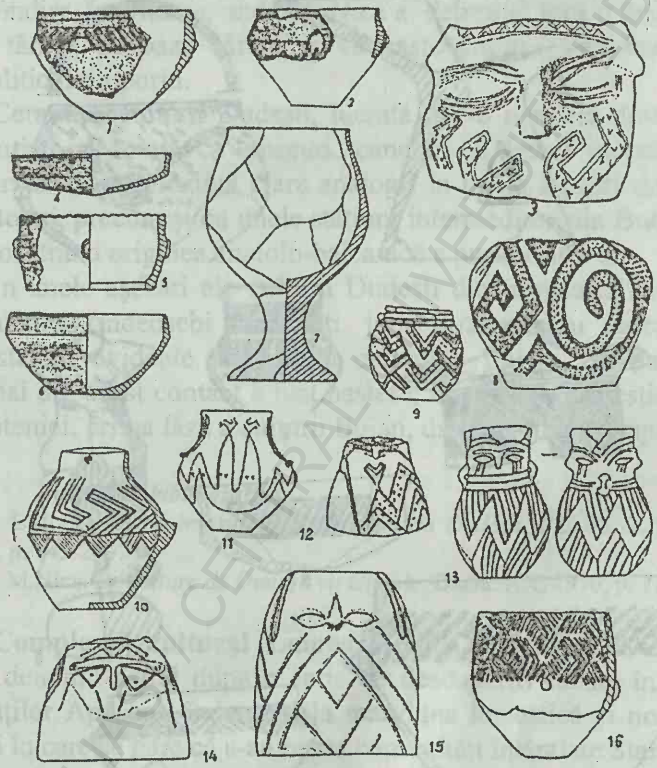

Fig. 17. **Cultura Vinča în Banat.** 1-3: Liubcova; 4-6: Gornea; 7-8: Zorlențu Mare; 9-13: Parța; 14-16: Bucovăț (3, 11-15: capace și vase cu reprezentări antropomorfe și prosopomorfe). După S. A.Luca, Gh. Lazarovici.

Cultura Dudeşti (numită după un cartier al Bucureştiului, unde a fost descoperită la începutul anilor '50, prin cercetările lui Eugen Comşa) reprezintă manifestarea celui de al doilea val sudic în Muntenia şi estul Olteniei, fiind strâns înrudită cu cultura Vinča.

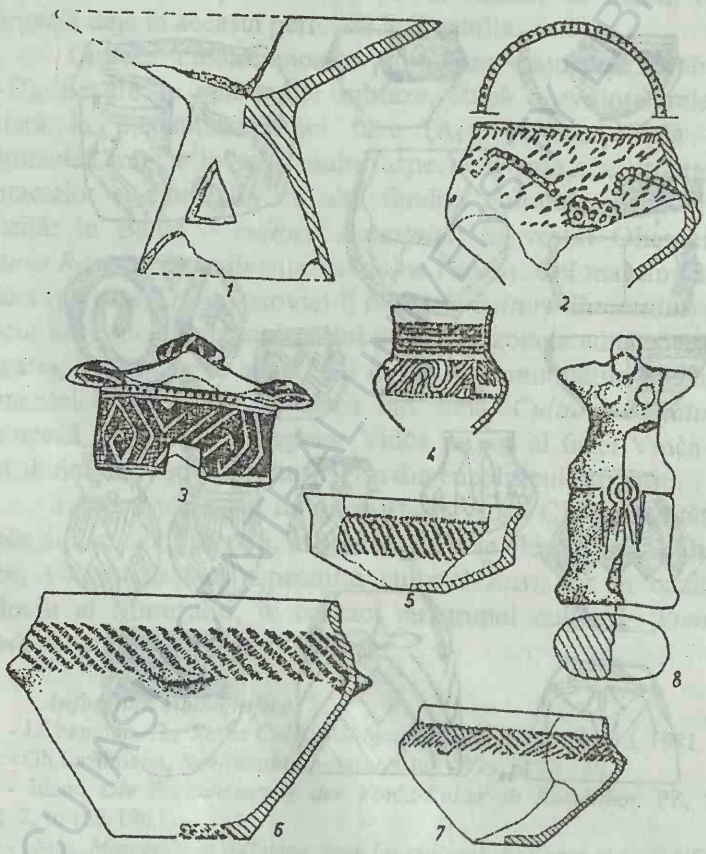

Fig. 18. **Cultura Dudeşti.** 1-3, 5-8: Fărcaşu de Sus; 4: Dudeşti (după Marin Nica şi Eugen Comşa).

Arealul său de răspândire s-a extins treptat, de-a lungul celor trei faze de evoluție: *Malu Roşu, Fundeni* şi *Cernica* (stabilite pentru Muntenia). Prima fază este contemporană, încă cu manifestările târzii ale culturii Starčevo-Criş (faza a IV-a), iar în ultima fază, sub presiunea purtătorilor culturii ceramicii liniare, comunitățile Dudeşti s-au repliat spre vestul ariei lor de răspândire, în Oltenia, unde M. Nica a delimitat încă o fază, cea mai târzie, pe baza căreia se va naşte cultura Vădastra, din eneoliticul timpuriu.

Ceramica culturii Dudeşti, lucrată într-o manieră destul de primitivă, decorată cu pliseuri, caneluri şi benzi incizate cu haşuri în rețea, prezintă clare analogii în unele aşezări din NV Anatoliei, precum şi cu unele stațiuni intermediare din Bulgaria, demonstrând originea anatolo-balcanică a purtătorilor ei.

In unele aşezări ale culturii Dudeşti din jumătatea estică a Munteniei (îndeosebi la Sudiți, jud. Buzău) s-au descoperit amestecuri evidente cu cultura ceramicii liniare. Se pare că tocmai din acest contact a luat naştere, în părțile nord-estice ale Munteniei, prima fază a culturii Boian, din eneoliticul timpuriu.

Informații bibliografice

- E.Comşa, *Données sur la civilisation de Dudeşti*, PZ, 46, 2, Berlin, 1971, p. 145-249.
- M.Nica, *La culture de Dudeşti en Olténie*, Dacia, XX, 1976, p. 71-103.

Complexul cultural Lumea Nouă-Cheile Turzii-Cluj a fost denumit astfel după o serie de descoperiri făcute în jurul Munților Apuseni, îndeosebi la marginea lor estică şi nordică, zonă în care se pare că s-au retras comunități întârziate Starčevo-Criş, păstrătoare ale tradițiilor de decorare a ceramicii prin pictură. Totuşi, tehnicile picturale ale complexului sunt diferite, de o calitate inferioară, ceea ce pune sub semnul îndoielii posibilitatea unei perpetuări a picturii de la sfârşitul culturii

Starčevo-Criş până la formarea culturii Petreşti. Aceste comunităţi au dat naştere unor aspecte locale diferite, în funcţie de diversele fonduri culturale cu care au intrat în contact şi s-au amalgamat (Vinča B, ceramică liniară din bazinul Tisei, ceramică liniară decorată cu capete de note).

Acest complex cultural a jucat un rol important în formarea unor culturi ale eneoliticului timpuriu din Transilvania (Turdaş şi Iclod) şi din Cîmpia Pannonică (Herpály, Lengyel), care au folosit şi pictura în decorarea ceramicii.

Informaţii bibliografice

- I.Berciu, *Importanţa complexului neolitic* ***Lumea Nouă*** *în lumina noilor săpături (1961-1963)*, Apulum, VII/1, 1968, p. 53-60.
- Gh.Lazarovici, *Neoliticul târziu din nord-vestul României*, AMPor, X, 1986, p. 15-46.
- Idem, în *Cultura Vinča în România*, Timişoara, 1991, p. 100-121.

Cultura ceramicii liniare, numită astfel după decorul caracteristic, realizat din linii incizate, dispuse în benzi, reprezintă primul neolitic ceramic pentru cea mai mare parte a Europei centrale şi parţial apusene. Formată iniţial la limita nord-vestică a culturii Starčevo-Criş, s-a răspândit rapid pe vasta zonă de loess dintre Marea Nordului (Belgia, Olanda) şi Bugul Sudic (vestul Ucrainei). A cunoscut două aspecte zonale mai importante: unul format în zonele situate la vest de Dunărea mijlocie (pannonică) şi altul în bazinul Tisei. Al doilea aspect a avut mai ales o evoluţie locală (s-a răspândit şi în părţile vestice ale României), în timp ce primul aspect s-a extins considerabil.

In a doua lor mare perioadă de evoluţie, purtătorii primului aspect au ajuns şi în teritoriile răsăritene ale României, venind din Polonia, pe la nordul Carpaţilor. Această perioadă mai evoluată e cunoscută sub numele de *cultura ceramicii liniare cu capete de note muzicale*, după decorul de alveole care întretaie liniile incizate, dispuse ca un portativ.

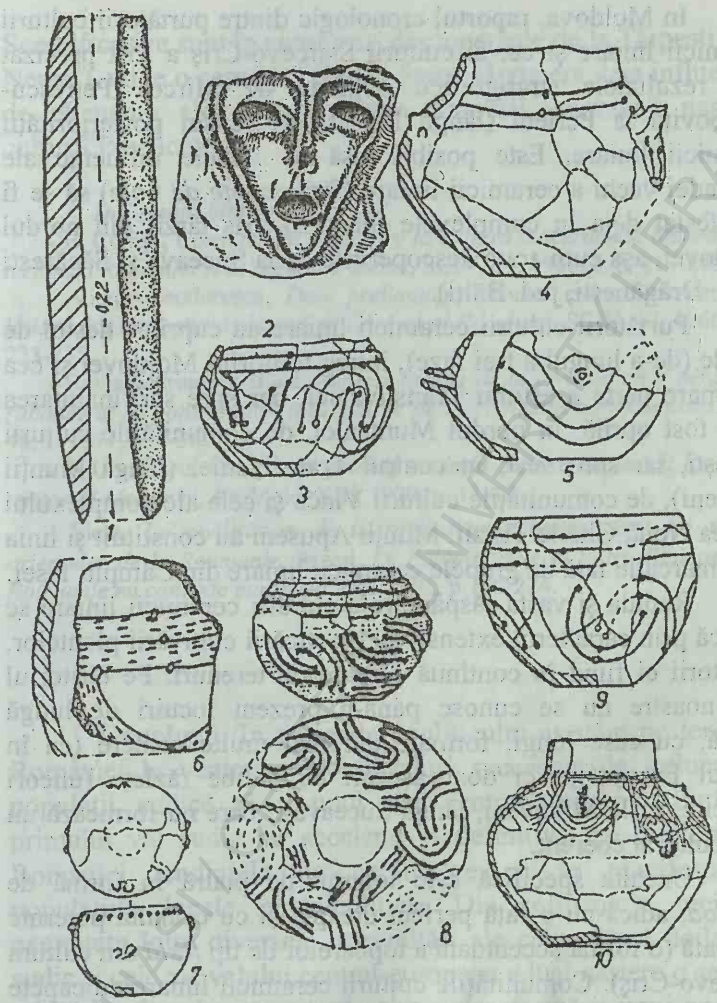

Fig.19. **Cultura ceramicii liniare** (faza decorului cu *capete de note*).
1, 3-5: Glăvăneştii Vechi (1: daltă *calapod*); 2: Huşi (reprezentare antropomorfă); 6: Mihoveni; 7-8: Traian; 9-10: Târpeşti (după E. Comşa, N. Ursulescu, H. şi Vl. Dumitrescu, S. Marinescu-Bîlcu).

In Moldova, raportul cronologic dintre purtătorii culturii ceramicii liniare şi cei ai culturii Starčevo-Criş a fost precizat prin rezultatele stratigrafice obţinute de Mircea Petrescu-Dîmboviţa la Perieni (lângă Bîrlad), în sensul posterioritătii ceramicii liniare. Este posibil însă ca unele influenţe ale perioadei vechi a ceramicii liniare (fără *capete de note*) să se fi manifestat deja în complexele Starčevo-Criş târzii din nordul Moldovei, aşa cum arată descoperirile de la Suceava şi Săcăreşti (com. Drăgăneşti, jud. Bălţi).

Purtătorii culturii ceramicii liniare au cuprins, destul de repede (de-a lungul a trei faze), întreg teritoriul Moldovei şi cea mai mare parte a estului Transilvaniei, dar spre sud înaintarea lor a fost oprită, în nordul Munteniei, de comunităţile culturii Dudeşti, iar spre vest, în centrul Transilvaniei (lângă Munţii Apuseni), de comunităţile culturii Vinča şi cele ale complexului Lumea Nouă-Cheile Turzii. Munţii Apuseni au constituit şi linia de demarcaţie faţă de grupele ceramicii liniare din Câmpia Tisei.

Rapida şi vasta răspândire a culturii ceramicii liniare se explică prin caracterul extensiv al practicării cultivării plantelor, purtătorii ei fiind în continuă căutare de terenuri. Pe teritoriul ţării noastre nu se cunosc până-n prezent locuiri de lungă durată, cu case lungi, formate din mai multe camere (ca în centrul Europei), ci doar aşezări cu colibe răzleţe (uneori adâncite, ca la Mihoveni, lângă Suceava), care nu formează un strat cultural coerent.

Unealta specifică este toporul de piatră în formă de *calapod*, adică cu o faţă perfect dreaptă şi cu cealaltă puternic bombată (o formă accentuată a topoarelor de tip *teslă* din cultura Starčevo-Criş). Comunităţile culturii ceramicii liniare cu capete de note au jucat un rol activ în formarea unor culturi ale eneoliticului timpuriu (Boian, Turdaş, Iclod, Precucuteni), intrând în fenomene de sinteză cu purtătorii culturilor reprezentante ale celui de al doilea val sudic (Vinča, Dudeşti).

Semnificative sunt în acest sens descoperirile de la Târpeşti (jud. Neamţ), unde o ceramică liniară foarte târzie era deja influenţată de elemente ale culturii Boian timpurii, anunţând naşterea culturii Precucuteni.

Informaţii bibliografice

- E. Comşa, *Consideraţii cu privire la cultura cu ceramică liniară de pe teritoriul României şi în regiunile vecine*, SCIV, 11, 1960, 2, p. 217-245.

- Victor Teodorescu, *Date preliminare privind cultura cu ceramică liniară din teritoriul de la sud de Carpaţi al României*, SCIV, 17, 1966, 2, p. 223-235.

- Silvia Marinescu-Bîlcu, *Aspects tardifs de la civilisation à céramique rubanée et sa contribution à la genèse de la civilisation Precucuteni I*, PZ, 46, 1, 1971, p. 4-36.

- N.Ursulescu, *Contribuţii privind evoluţia culturii ceramicii liniare pe teritoriul Moldovei*, ArhMold, XIII, 1990, p. 13-47.

- Idem, *La civilisation de la céramique rubanée dans les régions orientales de la Roumanie*, în vol. *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen*, Iaşi, 1991, p.188-224.

*

* *

Concluzii. In perioada neoliticului asistăm pe teritoriul României la venirea a două valuri succesive de influenţe şi populaţii sudice şi a unui val central-european. Purtătorii primului val sudic au accelerat şi definitivat pe tot teritoriul României tendinţele de neolitizare ce se manifestau la populaţiile locale epipaleolitice. Din influenţele reciproce exercitate între diversele comunităţi ale celui de al doilea val sudic şi cele ale valului central-european a luat naştere o serie de mixturi culturale, care au deschis calea formării unui eneolitic propriu teritoriului carpato-dunăreano-pontic.

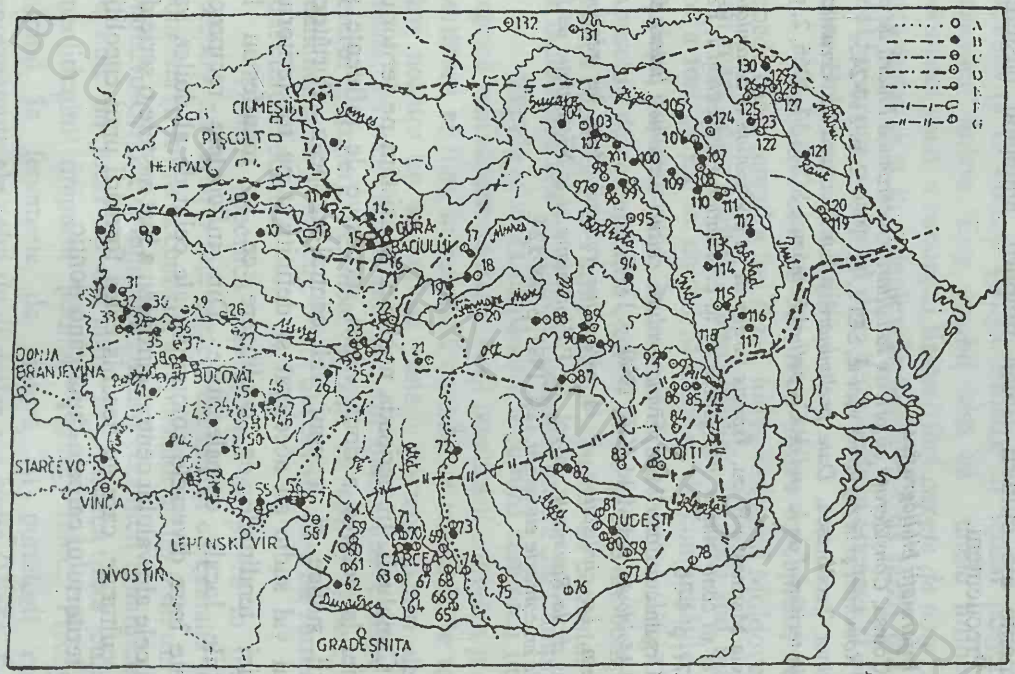

Harta2. **Principalele staţiuni neolitice.** A-grupul cultural Gura Baciului - Cârcea; B-cultura Starčevo-Criş; C-cultura Vinča (fazele A şi B); D-cultura ceramicii liniare; E-ceramica liniară din bazinul Tisei; F-grupul cultural Ciumeşti-Pişcolţ; G-cultura Dudeşti.

1 Méhtelek
2 Homorod
3 Tiszacsege
4 Săcueni
5 Vărzari
6 Oradea
7 Dévaványa
8 Tiszaug
9 Szarvas
10 Tinca-Râpa
11 Zăuan
12 Zalău
13 Devenţ
14 Ciumăfaia
15 Cluj
16 Aiton
17 Moreşti
18 Cipău
19 Iernut
20 Bratei
21 Ocna Sibiului
22 Alba Iulia
23 Balomir
24 Tărtăria
25 Turdaş
26 Hunedoara
27 Lipova
28 Păuliş
29 Arad
30 Battonya
31 Hodmezövásárhely
32 Cenad
33 Beba Veche
34 Dudeştii Vechi (Besenova)
35 Satchinez
36 Vinga
37 Pişchia
38 Timişoara
39 Chişoda
40 Parţa
41 Giulvăz
42 Dejan
43 Berzovia
44 Zorlenţu
45 Zăgujeni
46 Iaz
47 Caransebeş
48 Balta Sărată
49 Ohaba-Mâtnic
50 Ruginosu
51 Caraşova
52 Moldova Veche
53 Gornea
54 Liubcova
55 Dubova
56 Gura Văii-*Ostrovu Banului* (*Golu*)
57 Schela Cladovei
58 Ostrovu Corbului
59 Cleanov
60 Verbiţa
61 Verbicioara
62 Basarabi
63 Padea
64 Locusteni
65 Vădastra
66 Grădinile
67 Leu
68 Fărcaşele
69 Hotărani
70 Şimnic
71 Almăj
72 Copăcelu (Valea Răii)
73 Ipoteşti
74 Drăgăneşti-Olt
75 Roşiori de Vede
76 Drăghiceanu
77 Căscioarele
78 Vărăşti-*Boian*
79 Radovanu
80 Bucureşti
81 Cernica
82 Târgşoru Vechi
83 Ghinoaica
84 Vadu Soreşti
85 Voetin
86 Coroteni
87 Hărman
88 Rupea
89 Turia
90 Cernatu
91 Leţ
92 Bonţeşti
93 Gugeşti
94 Vermeşti
95 Traian
96 Grumăzeşti
97 Negreşti-*Ilişeşti*
98 Târpeşti
99 Lunca-Vânători
100 Probota
101 Udeşti
102 Suceava
103 Mihoveni
104 Solca
105 Pogorăşti
106 Glăvăneştii Vechi
107 Iacobeni
108 Larga Jijia
109 Balş
110 Podu Iloaiei
111 Valea Lupului
112 Dăneşti
113 Poieneşti
114 Voineşti
115 Perieni
116 Trestiana
117 Măluşteni
118 Munteni
119 Ruseştii Noi
120 Dănceni
121 Selişte
122 Sângerei
123 Săcăreşti (Săcărauca)
124 Viişoara
125 Mărculeşti
126 Floreşti
127 Rogojeni
128 Ţâra
129 Gura Camencii
130 Soroca
131 Zveniacin
132 Nezvisko.

E. **Eneoliticul timpuriu** (circa 4250-3750 b. c.)

Caracteristici generale. In această etapă s-a terminat definitivarea trăsăturilor vieții neolitice şi au început să fie utilizate mici obiecte de cupru, provenite probabil atât pe calea schimburilor cu sudul egeo-balcanic (care se afla în plină perioadă chalcolithică), precum şi printr-un început de prelucrare locală. Se cunosc totuşi şi mari tezaure de obiecte de cupru, precum cel descoperit la Cărbuna (jud. Tighina), deşi datarea acestuia comportă încă discuții (Precucuteni final sau deja Cucuteni A). Apariția cuprului, deşi în cantități insignifiante în comparație cu uneltele de piatră, reprezintă totuşi noul element, care va cunoaşte o afirmare mereu sporită în etapele următoare. Pe această bază considerăm că etapa incipientă de prelucrare a cuprului poate fi deja încadrată într-un eneolitic timpuriu.

Eneoliticul, ca etapă istorică, nu începe în acelaşi timp pe tot teritoriul României. Un avans în acest sens cunosc regiunile sudice, legate de evoluția mai timpurie a chalcolithicului balcano-anatolian, în timp ce regiunile nordice, legate mai mult de marele complex liniar-ceramic al Europei centrale, au trecut ceva mai târziu la stadiul eneolitic, sub impulsul culturilor sud-carpatice, cu o evoluție mai accelerată.

In privința uneltelor de piatră, în aşezări se întâlneşte un număr sporit de piese față de etapa precedentă. Toporul de formă trapezoidală tinde să-l înlocuiască treptat pe cel de tip *teslă* (şi varianta acestuia – *calapodul*). De asemenea, se răspândeşte perforarea topoarelor din roci mai dure, ceea ce poate fi pus în legătură cu necesitatea creşterii randamentului activității de defrişare, în vederea măririi suprafețelor agricole.

Se accentuează folosirea săpăligii din corn de cerb, aducând un progres în cultivarea plantelor. Mai mult, analiza unor oase de bovidee din cultura Vădastra (întreprinsă de

V.Gheţie) a permis lui Corneliu Mateescu să emită ipoteza că aceste animale erau folosite pentru tracţiune, probabil înjugate, ceea ce ar marca începutul agriculturii propriu-zise, cu plugul (având brăzdar de lemn sau din corn de animal), care se practica pe terenuri mai vaste. Această schimbare fundamentală în ramura principală a economiei a antrenat treptat şi o serie de transformări în structura socială a comunităţilor eneolitice.

Aşezările, deşi nu au părăsit complet locurile întinse şi joase, ocupau totuşi cu predilecţie poziţii de teren dominante şi adeseori apărate în mod natural. In sudul ţării încep să se formeze acum aşezările de tip *tell*. Tot acum au apărut şi primele aşezări fortificate în adevăratul sens al cuvântului (cu şanţuri adânci şi largi, dublate de palisade de lemn), ceea ce denotă atât intensificarea conflictelor intertribale (urmare a unui spor relativ al populaţiei), cât şi un început de delimitare a teritoriului aşezării, ceea ce, în perspectiva timpului, poate fi interpretat ca o caracteristică a unei viitoare aşezări urbane. In asemenea aşezări delimitate locuinţele nu mai sunt risipite, ci grupate şi ordonate după un anume plan, ceea ce denotă o întărire a coeziunii dintre membrii ginţii şi acceptarea unei autorităţi supreme. Pe plan spiritual, delimitarea ariei locuite se leagă de ideea constituirii unui spaţiu sacru al aşezării, ferit astfel de pătrunderea unor elemente malefice, dezvăluindu-se şi pe această cale existenţa unor credinţe adânc înrădăcinate la aceste comunităţi gentilice.

De asemenea, se observă o tendinţă de predominare netă a locuinţelor de suprafaţă în comparaţie cu cele adâncite, ca semn al sporirii stabilităţii şi bunăstării.

In privinţa ritului funerar, acum apar cimitire (*necropole* = oraşe ale morţilor), separate de aşezări, ceea ce indică o delimitare mai clară a concepţiilor despre viaţă şi moarte. Din eneoliticul timpuriu se cunosc cele mai multe şi mai mari necropole ale întregii perioade neo-eneolitice. Se remarcă necropola de la Cernica (circa 370 de morminte), aparţinând

fazei Bolintineanu a culturii Boian (recenta încercare a lui E. Comşa de a o atribui culturii Dudeşti nu ni se pare convingătoare) şi cea de la Cernavoda (peste 500 de morminte), din cultura Hamangia. Asemenea mari necropole se explică printr-o substanţială creştere demografică, precum şi prin stabilitatea sporită a comunităţilor gentilice, care folosesc cimitirele pe timp îndelungat. Ca o particularitate a ritualului funerar, pe lângă obişnuitele morminte cu schelete în poziţie chircită, apar şi numeroase schelete depuse pe spate, în poziţie întinsă (Cernica, Cernavoda, Iclod).

Viaţa spirituală cunoaşte valenţe net superioare faţă de perioada neolitică, prin apariţia unor construcţii-sanctuar, precum cele de la Parţa (cultura Banatului)[x)] sau Căscioarele (cultura Boian), ca şi prin diversificarea reprezentărilor în plastica antropomorfă (numeroase vase antropomorfe, statuete feminine steatopige, statuete de tip "Gânditorul", statuete bicefale ş.a.). La Parţa sanctuarul (care a cunoscut două faze de construcţie) era format, în a doua fază, din două încăperi, dintre care cea din spate era rezervată ceremoniilor de cult şi, în primul rând, sacrificiilor şi depunerilor de ofrande. Bucraniile (capete de taurine) descoperite aici denotă practicarea unui cult al fecundităţii, cu vechi rădăcini în lumea anatoliană (Çatal Hüyük); de asemenea, erau venerate Soarele şi Luna. Descoperirea unor complexe asemănătoare şi în Iugoslavia atestă că în cultura Vinča era o viaţă spirituală complexă, cu un panteon de divinităţi, cărora le era consacrat un cult bine statuat.

Din punctul de vedere al ariilor culturale, în eneoliticul timpuriu nu mai întâlnim orizonturi extinse pe zone vaste, ci se constată o evidentă "provincializare" culturală şi chiar o oarecare instabilitate a ariilor de răspândire, mai ales în fazele de formare ale unor culturi.

---

x) Sanctuarul (Gh. Lazarovici, Fl.Draşovean, Z.Maxim, *Parţa*, 2001) a fost reconstituit, pe baza pieselor originale, în Muzeul Banatului de la Timişoara.

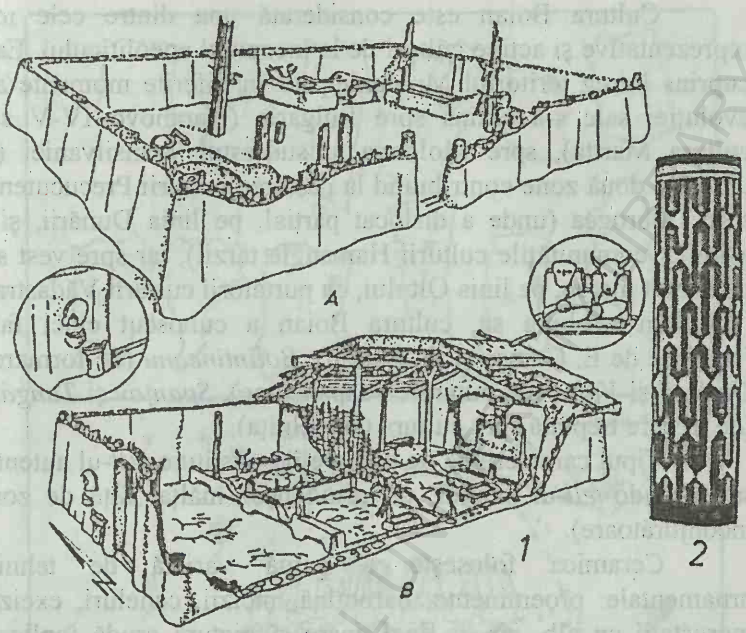

Fig.20. **Complexe de cult din eneoliticul timpuriu:** 1. sanctuarul de la Parţa (*cultura Banatului*), cu cele două faze de construcţie; 2. coloană pictată de la Căscioarele (*cultura Boian*). După Gh. Lazarovici şi Vl. Dumitrescu.

Cultura Boian îşi are staţiunea eponimă pe insula "Grădiştea Ulmilor" de pe lacul Boian, din preajma Dunării (com. Vărăşti, jud. Călăraşi), cercetată în deceniul al treilea de V.Christescu (unul din elevii lui V. Pârvan).

A luat naştere (probabil în bazinul Buzăului) din contactul purtătorilor culturii Dudeşti cu cei ai culturii ceramicii liniare, aşa cum sugerează aspectul cultural descoperit la Sudiţi (jud. Buzău), la care s-au adăugat şi noi influenţe sudice (manifestate în primul rând prin utilizarea unei noi tehnici de decorare a ceramicii: excizia).

Cultura Boian este considerată una dintre cele mai reprezentative şi active culturi de la începutul eneoliticului. Ea a cuprins întreg teritoriul Munteniei, iar în diferite momente ale evoluţiei sale s-a extins spre Bulgaria (Karanovo IV-V sau cultura Mariţa), spre Moldova şi sud-estul Transilvaniei (în ultimele două zone contribuind la naşterea culturii Precucuteni), spre Dobrogea (unde a dislocat parţial, pe linia Dunării, şi a asimilat comunităţile culturii Hamangia târzii), iar spre vest s-a interferat mereu, pe linia Oltului, cu purtătorii culturii Vădastra.

In evoluţia sa, cultura Boian a cunoscut cinci faze (stabilite de E. Comşa şi D. Berciu): *Bolintineanu* (de formare), *Giuleşti* şi *Vidra* (de puternică expansiune), *Spanţov* şi *Tangâru* (de trecere treptată spre cultura Gumelniţa).

Tipul caracteristic de aşezare îl constituie *tell*-ul autentic sau pseudo-*tell*-ul (iniţial, un grind uşor înălţat faţă de zona înconjurătoare).

Ceramica foloseşte o gamă variată de tehnici ornamentale: proeminenţe, barbotină, incizii, caneluri, excizii, incrustaţii cu alb, iar în final apare şi pictura crudă (aplicată după arderea vasului), cu roşu sau negru (grafit), care va cunoaşte maxima utilizare în cultura Gumelniţa. Cultura Boian a răspândit îndeosebi tehnica exciziei şi la alte culturi.

In aşezarea de la Căscioarele (lângă Oltenița), în stratul corespunzător fazei Spanţov, Vl. Dumitrescu a descoperit vestigiile unui sanctuar, situat în centrul aşezării. Pereţii de lut erau pictaţi cu alb şi roşu. In centru se găseau două coloane de lut (înalte de 2 m), de asemenea pictate, care nu aveau rolul de a sprijini acoperişul şi care au fost interpretate ca fiind obiecte de cult (aşa-numitul "cult al coloanei", atestat în epoca neolitică pe spaţii vaste din Orientul Apropiat, simbolizând legătura între cele două elemente fundamentale ale lumii: pământul şi cerul).

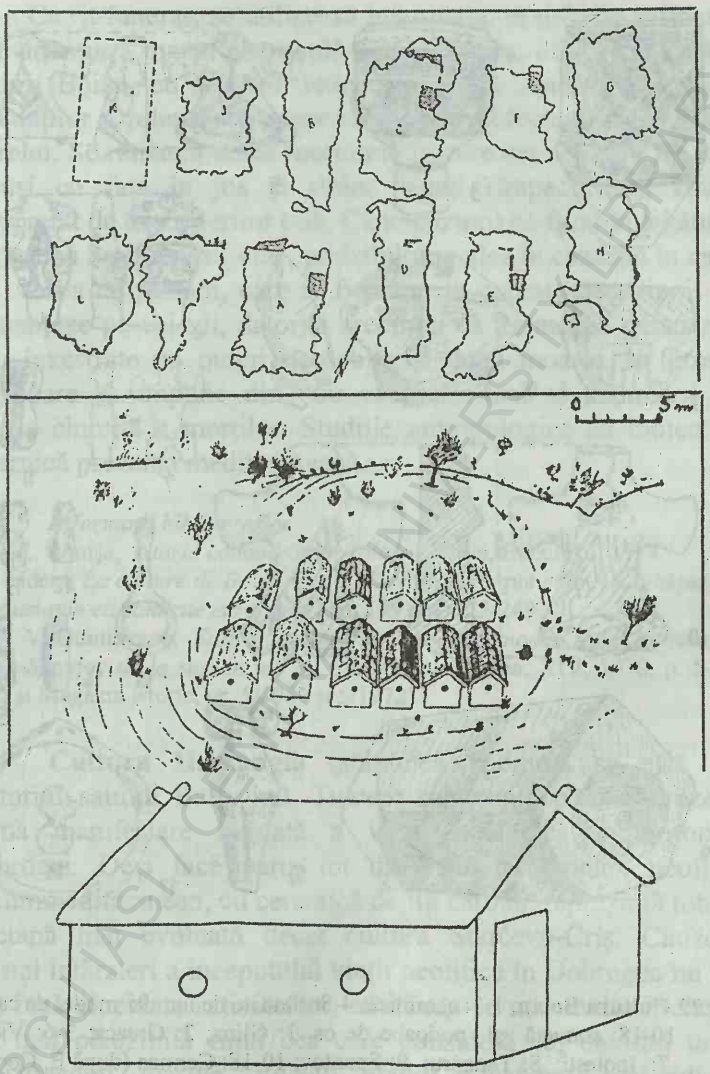

Fig.21. **Aşezarea de la Radovanu** (Boian final): planul locuinţelor descoperite în nivelul I şi reconstituirea aşezării şi a unei locuinţe (după Eugen Comşa).

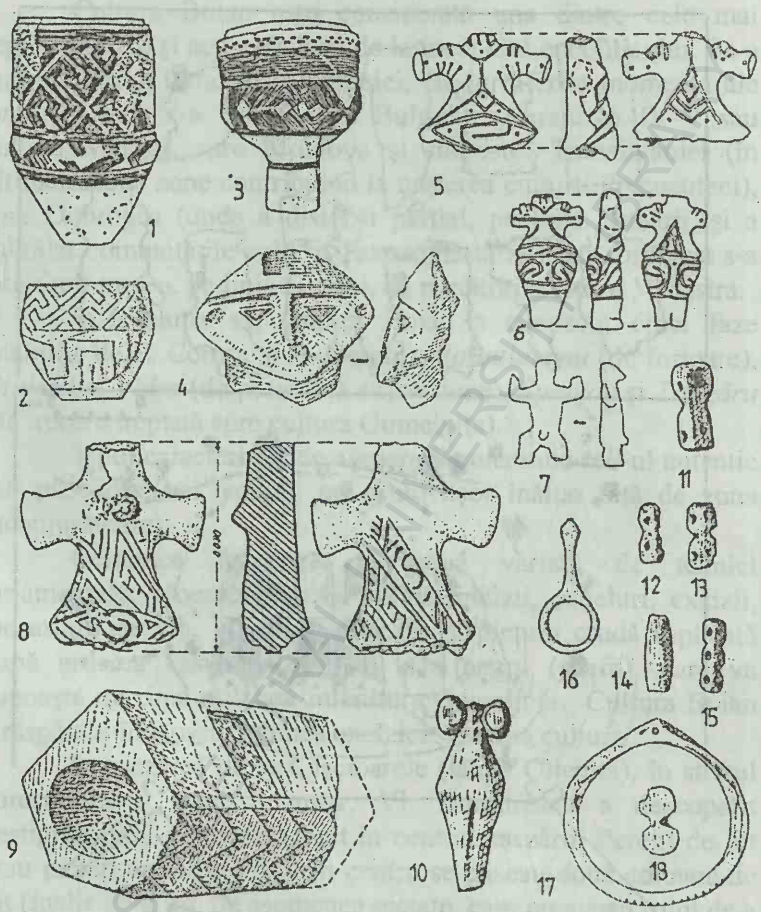

Fig.22.**Cultura Boian.** 1-3: ceramică; 4-8: statuete de lut; 9: model de casă; 10-18: statuetă şi podoabe de os. 1: Glina; 2: Greaca; 3-6: Vidra; 7: Ipoteşti; 8: Tangâru; 9: Spanţov; 10-18: Cernica (după E. Comşa, Dinu V. Rosetti, D. Berciu, Gh. Cantacuzino).

Ca rit funerar, se utilizează înhumația, în diferite variante. Se evidențiază marea necropolă de la Cernica, din prima fază a culturii Boian, cu schelete întinse pe spate. Analiza orientării decedaților a relevat că înmormântările se efectuau la răsăritul soarelui. Se remarcă unele morminte în care cei decedați au fost depuși cu fața în jos și strâns legați (împachetați), ritual interpretat de descoperitor (Gh. Cantacuzino) ca fiind în legătură cu "teama de cadavrul viu", probabil mai ales în cazurile în care era vorba de șamani, care ar fi putut, în calitate de strigoi, să influențeze pe cei vii, datorită credinței că asemenea personaje erau înzestrate cu puteri deosebite și după moarte. In fazele următoare se impune din nou vechiul ritual al depunerii în poziție chircită a morților. Studiile antropologice au indicat o puternică prezență mediteraneană.

Informații bibliografice

- E. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974.
- Idem, *La culture de Boian*, în vol. *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen*, Iași, 1991, p. 225-249.
- Vl.Dumitrescu, *Edifice destiné au culte découvert dans la couche Boian-Spanțov de la station tell de Căscioarele*, Dacia, XIV, 1970, p. 5-24 (vezi și Magazin istoric, nr. 5/1969 și 5/1972).

Cultura Hamangia (stațiunea eponimă se află pe teritoriul satului Baia, jud. Tulcea) reprezintă până-n prezent prima manifestare atestată a vieții neolitice pe teritoriul Dobrogei. Deși face parte tot din marele complex neolitic circummediteranean, cu ceramică de tip cardial, reprezintă totuși o etapă mai evoluată decât cultura Starčevo-Criș. Cauzele acestei întârzieri a începutului vieții neolitice în Dobrogea nu au fost încă elucidate satisfăcător, emițându-se mai multe ipoteze, cea mai plauzibilă fiind cea care consideră că, datorită unei transgresiuni marine, nivelul apelor a fost mult mai ridicat între Dunăre și Mare, neoferind condiții propice așezării comunităților agricole.

Descoperitorul acestei culturi, Dumitru Berciu, crede că purtătorii ei ar fi venit pe mare, dinspre Asia Mică, cu bărci monoxile, dar nu poate fi exclusă nici răspândirea pe uscat, de-a lungul litoralului vestic al Mării Negre, deoarece aşezări de acest tip se găsesc şi în estul Bulgariei.

Inițial, D. Berciu a propus un moment cronologic foarte timpuriu pentru începutul acestei culturi (adică, o paralelizare cu Starčevo-Criş), dar, ulterior, s-a dovedit că fazele Hamangiei se paralelizează, în mare, cu cele ale culturii Boian. Totuşi, cercetările mai noi, întreprinse la Medgidia de către Puiu Haşotti şi la Duranculac (în nord-estul Bulgariei, chiar lângă granița cu România, aproape de Vama Veche), au pus în evidență un nivel mai timpuriu al culturii Hamangia, care se poate paraleliza cu fazele II-III ale culturii Dudeşti şi cu cultura ceramicii liniare din Moldova. In felul acesta, e posibil ca purtătorii culturii Hamangia să fi avut şi ei un rol în geneza culturii Boian, alături de cei ai culturilor Dudeşti şi ceramicii liniare. După această fază timpurie (*Medgidia*) urmează alte două faze, cu o existență îndelungată: *Golovița* şi *Ceamurlia*, având, la rândul lor, mai multe etape de evoluție. Ultimele manifestări ale acestei culturi se limitează la zona litoralului (faza *Mangalia),* fiind contemporane cu comunitățile perioadei de tranziție de la Boian la Gumelnița, care se răspândesc şi în dreapta Dunării.

Nu se cunosc aşezări fortificate, locuirile fiind situate, de regulă, pe terasele joase ale apelor. Locuințele sunt mai ales adâncite şi rareori colibe de suprafață, distanțate unele de altele. La început, aşezările nu erau de prea lungă durată, probabil pentru că modul de viață se baza încă mult pe vânătoare şi pescuit. Spre sfârşitul evoluției, rolul cultivării plantelor a crescut considerabil, astfel că s-a mărit şi stabilitatea aşezărilor.

Utilajul litic nu era prea evoluat, păstrând chiar şi tradiții epipaleolitice de microlitism. Dar, în fazele evoluate, s-au găsit

şi obiecte de aramă, ceea ce subliniază caracterul eneolitic al acestei culturi, cel puţin spre sfârşitul evoluţiei sale.

Ceramica (decorată mai ales cu motive punctiforme imprimate, incrustate cu alb) şi în special plastica sunt produsele cele mai reuşite ale acestei culturi, indicând originea ei anatoliano-egeică. Se remarcă vasele şi statuetele de marmoră. Capodopera de valoare universală, realizată de purtătorii acestei culturi, o reprezintă celebra statuetă "Gânditorul", descoperită într-un mormânt de la Cernavoda[x)], împreună cu o statuetă de femeie în poziţie şezândă, de repaus. Imitaţii ale acestui tip de statuetă se cunosc şi în cultura contemporană Precucuteni, ca şi în aspectul cultural Aldeni-Stoicani-Bolgrad.

Ca rit de înmormântare se practica înhumaţia în poziţie întinsă, cel mai reprezentativ cimitir fiind cel de la Cernavoda (peste 500 morminte), cu cel puţin trei etape de utilizare. Lângă decedaţi se depuneau destul de numeroase ofrande, remarcându-se brăţările prelucrate din marmură sau din scoici *Spondylus,* precum şi pandantivele din colţi de mistreţ. In afară de înmormântările obişnuite, apar şi unele practici rituale neobişnuite (precum depunerea craniilor în grămezi, lipsa maxilarului inferior ş.a.), care amintesc de cutume epipaleolitice, întâlnite şi în Anatolia. Analiza antropologică a dovedit existenţa unei populaţii eterogene, ceea ce se reflectă în aspectul de sinteză al culturii Hamangia.

In eneoliticul dezvoltat aria culturii Hamangia a fost cuprinsă de purtătorii culturii Gumelniţa, dar menţinerea tradiţiilor locale a făcut ca aici să se formeze o variantă a vastului complex gumelniţean.

---

x) Statueta, sugerând probabil o poziţie rituală, legată de cultul funerar, a fost fost denumită astfel de către D. Berciu, prin analogie cu celebra sculptură a lui Auguste Rodin (*Gânditor la poarta Infernului*), dovedind astfel persistenţa, peste milenii, a unor atitudini general umane.

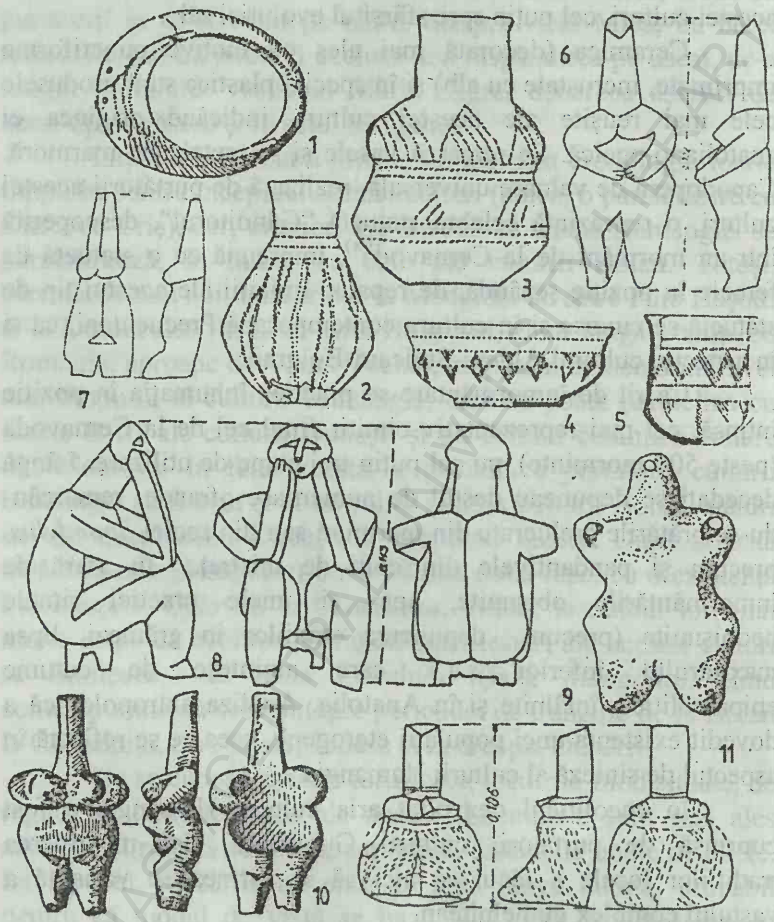

Fig.23. **Cultura Hamangia.** 1: brățară din cochilie Spondylus; 2-5: ceramică; 6-10: plastică (lut: 6-8, 10-11; marmoră: 9). 1-2: Mangalia; 3, 6, 8-11: Cernavoda; 4-5: Ceamurlia de Jos; 7: Golovița (după D. Berciu, M. Irimia).

Informații bibliografice
- D.Berciu, *Cultura Hamangia*, Bucureşti, 1966.
- Puiu Haşotti, *Observații asupra ceramicii dintr-un complex al culturii Hamangia de la Medgidia*, SCIVA, 37, 1986, 2, p. 121-133 (cel mai timpuriu orizont al culturii Hamangia).
- Idem, *La culture néolithique Hamangia. Quelques rémarques sur le stade actuel des recherches*, în vol. *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen*, Iaşi, 1991, p. 250-265 (a se vedea şi alte studii ale acestui autor, îndeosebi în revista *Pontica*).
- Idem, *Epoca neolitică în Dobrogea*, Constanța, 1997.

Cultura Vădastra (aşezare eponimă în județul Olt, cercetată încă din anul 1870 de Cezar Bolliac), ca şi cultura Boian, a luat naştere tot pe fondul Dudeşti, dar în partea de est a Olteniei şi în nord-vestul Bulgariei (în fața Olteniei, pe celălalt mal al Dunării). La individualizarea ei un rol important l-a avut participarea culturii Vinča, prezentă în părțile de vest ale Olteniei, unde a pus bazele grupului cultural Rast. De asemenea, prin intermediul acestui grup, ca şi al culturii Banatului, se resimt în aria Vădastra influențe destul de puternice din partea cercului cultural al ceramicii liniare din zona Tisei.

Aşezările culturii Vădastra erau adeseori înconjurate cu şanț de apărare. In faza inițială locuințele erau mai ales adâncite, dar în final se construiau doar de suprafață.

Intensele cercetări întreprinse de Corneliu Mateescu în stațiunea eponimă au relevat, printre altele, utilizarea bovideelor pentru tracțiune, probabil pentru prelucrarea pământului, cu un fel de plug primitiv, cu brăzdar din corn de animal sau din lemn.

Ceramica culturii Vădastra se remarcă prin bogăția de forme şi decoruri. In ornamentare se folosesc incizia, excizia, pliseurile şi incrustația cu alb şi roşu, realizându-se motive spiralo-meandrice sau geometrice. Plastica de lut continuă tradiția Vinča şi este relativ bogată. S-a descoperit şi un vas pe care este reprezentată masca umană, ca în spațiul egeean, demonstrând afinitățile sudice din cadrul acestei culturi.

Evoluția culturii Vădastra a fost în general paralelă cu cea a culturii Boian (aşa cum au arătat cercetările lui M. Nica, îndeosebi de la Fărcaşele). In perioada corespunzătoare trecerii de la Boian la Gumelnița se constată chiar o puternică întrepătrundere între zonele de la est şi vest de Olt. Totuşi, cultura Vădastra şi-a păstrat individualitatea, astfel că şi în eneoliticul dezvoltat, în spațiul din dreapta Oltului s-a format o cultură aparte (Sălcuța) față de cea din Muntenia (Gumelnița).

Fig. 24. **Cultura Vădastra.** 1-5, 13: ceramică; 6-12: statuete de lut. 1,6,9: Cruşovu; 2-3, 7-8, 12-13: Vădastra; 4-5: Slatina; 10-11: Hotărani (după Corneliu Mateescu, D.Berciu, Marin Nica).

Informații bibliografice

- Corneliu Mateescu, *Principaux résultats des nouvelles fouilles de Vădastra,* Archeologické rozhledy, XIV, 3, 1962, Praga, p. 409-419.
- Idem, *Der Graben der Niederlassung von Vădastra. Beitrag zum Studium der neolithischen Graben an der unteren Donau*, Dacia, XVI, 1972, p. 29-37.
- Idem, *Remarks on Cattle Breeding and Agriculture in the Middle and Late Neolithic on the Lower Danube*, Dacia, XIX, 1975, p. 13-18.
- Marin Nica, *Asupra originii şi dezvoltării culturii Vădastra de la Fărcaşele*, Historica, I, Craiova, 1970, p. 31-51.
- Idem, *Evoluția culturală Vădastra pe baza descoperirilor de la Hotărani-Fărcaşele*, Historica, II, 1971, p. 5-32.

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

Cultura Rast reprezintă, în vestul Olteniei, un aspect local al culturii Vinča din fazele evoluate (îndeosebi C), care prezintă legături atât cu cultura Vădastra, cât şi cu cultura Tisa. Cercetările lui Vl. Dumitrescu din stațiunea eponimă (jud. Dolj) au pus în evidență o bogată plastică de lut, cu ornamente spiralo-meandrice. Se remarcă un grup statuar, reprezentând o femeie cu un copil în brațe şi o statuie cu două capete (legată, probabil, de venerarea *cuplului divin*).

Informații bibliografice

-Vl.Dumitrescu, *The Neolithic Settlement at Rast*, Oxford, 1980, (în colecția *British Archaeological Reports* – International Series).

Cultura Turdaş este numită astfel după o mare aşezare de tip *tell* din lunca Mureşului (jud. Hunedoara, lângă Orăştie), unde s-au efectuat cercetări încă de la sfârşitul secolului trecut (de către Zsofia Torma). A ocupat partea centrală a Transilvaniei, născându-se pe fondul comunităților fazei Vinča B (inclusiv cele ale complexului neolitic târziu Lumea Nouă-Cheile Turzii-Cluj), la care s-au adăugat puternice influențe ale culturii ceramicii liniare, într-un moment corespunzător începutului fazei Vinča C (când se constată puternice transformări culturale în tot sud-estul Europei).

Fig.25. **Cultura Rast.** 1-5: ceramică; 6-9:statuete; 10-11: tablete de lut ornamentate (după Vl. Dumitrescu).

Ceramica culturii Turdaş se caracterizează prin folosirea benzilor incizate, umplute cu puncte, a canelurilor plisate, dar şi a picturii. Nu este exclus ca pictura să fi fost preluată, într-o formă modificată, de la comunitățile Starčevo-Criş târzii, care şi-ar fi continuat evoluția, în forme noi, la adăpostul Munților Apuseni (complexul Lumea Nouă-Cheile Turzii-Cluj-Herpály). Purtătorii culturii Turdaş au transmis, la rândul lor, tehnici şi motive picturale culturii Petreşti din eneoliticul dezvoltat.

Viața spirituală a acestei culturi este deosebit de bogată, materializîndu-se într-o frumoasă plastică antropomorfă (cu trăsături faciale ce indică originea orientală a populației), precum şi în complexe de cult.

Un asemenea complex din stațiunea de la Tărtăria (lângă Orăştie), a furnizat cele mai vechi urme ale unui presupus sistem de scriere din țara noastră, iar după unii cercetători chiar din Europa. Este vorba de un complex funerar (o groapă), în care, pe lângă câțiva idoli de lut ars şi alabastru, de origine egeeană, cercetătorul clujean Nicolae Vlassa a descoperit, în 1961, şi trei tăbliițe de lut, cu semne pictografice, dintre care despre cel puțin două s-a considerat că ar aparține unei scrieri străvechi. Aproape toți specialiştii sunt de acord în a aprecia asemănarea frapantă a acestor semne cu cele din cea mai veche scriere mesopotamiană, datând din faza Ur-Uruk. Din păcate, până-n prezent, această scriere mesopotamiană n-a putut fi descifrată cu certitudine.

Prin această analogie, s-a propus datarea descoperirii de la Tărtăria în jurul anilor 3000 î.Chr.(după cronologia mesopotamiană joasă), indicând totodată şi locul de pornire al purtătorilor culturii Vinča. De aceea, descoperirea de la Tărtăria a fost considerată punct de reper de către adepții cronologiei scurte (joase), încercându-se astfel să se nege orice valoare a datelor radiocarbon, care sunt cu mult mai înalte.

Insă, unii cercetători (Vl. Dumitrescu, P.Roman ş.a.) s-au îndoit de apartenența acestor tablete la stratul Turdaş, crezând

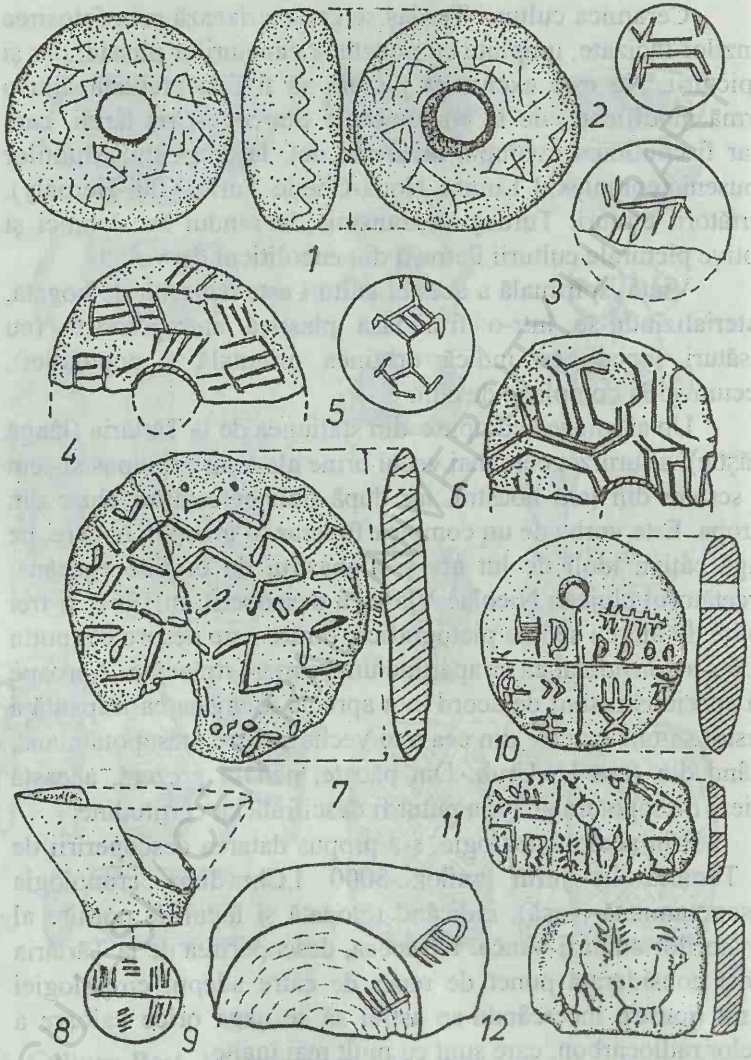

Fig.26. **Piese din cultura Turdaş cu semne simbolice incizate.** 1-9: Turdaş; 10-12: Tărtăria (după M.Roska, N.Vlassa, S.A.Luca).

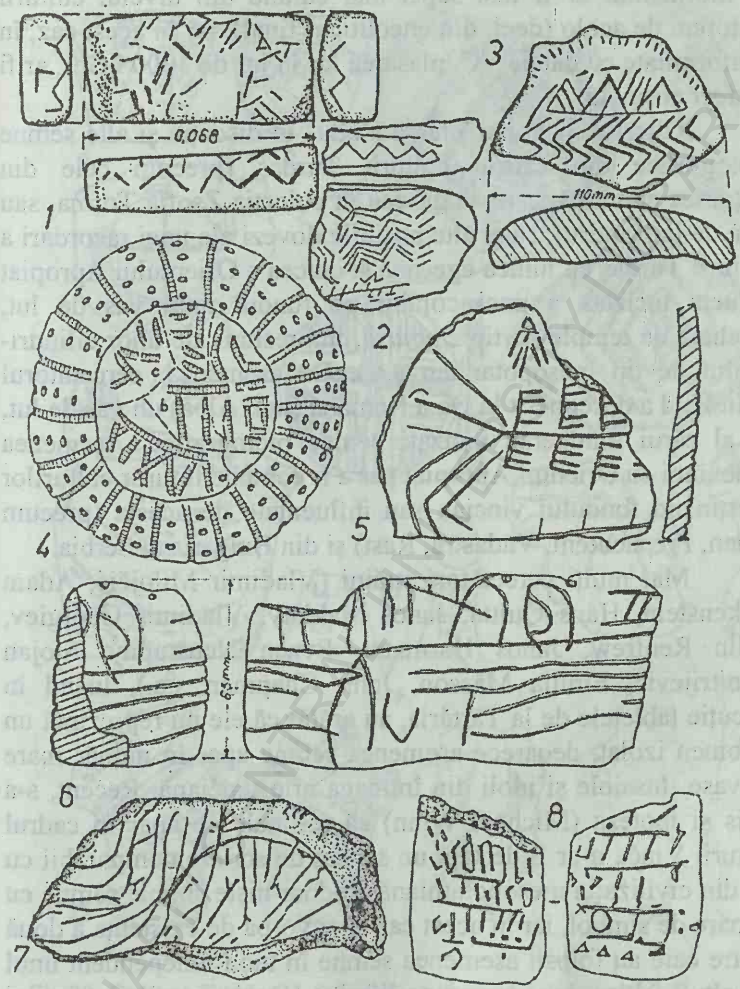

Fig.27. **Semne simbolice incizate din culturile**: Starčevo-Criş (1: Glăvăneşti; 2: Perieni), Vinča C (3: Sălbăgelu), Petreşti A (4: Daia), Precucuteni I (5: Traian) şi III (6: Târpeşti; 7: Isaiia), Gumelniţa (8: Tangâru). După E.Comşa, M.Petrescu-Dîmboviţa, Fl.Draşovean, I.Paul, S.Marinescu-Bîlcu, D.Berciu .

că mormântul ar fi fost săpat mai curând din nivelul culturii Coțofeni de acolo (deci, din eneoliticul final), iar în acest caz, în conformitate cu datele ^{14}C, plasarea lor în jur de 3000 î.Chr. ar fi perfect normală.

Ulterior, Nicolae Vlassa a adus în discuție și alte semne pictografice din cadrul culturii Turdaş (precum cele din stațiunea eponimă, care se găseau în colecția Zsofia Torma, sau cele de la Nandru), ca şi alte posibile dovezi ale unei racordări a culturii Turdaş cu lumea egeeană şi cu cea a Orientului Apropiat (silueta incizată a unei corăbii pe fundul unui vas de lut, machete de temple de tip *ziggurat*, impresiuni ale unor cilindri-sigiliu de tip mesopotamian ş.a.). De asemenea, cercetătorul Iuliu Paul a descoperit la Daia Română (jud. Alba) un vas de lut, pe al cărui fund erau incizate semne pictografice. Asemenea conexiuni cu Orientul Apropiat par a fi comune tuturor culturilor aparținând fondului vincian sau influențate de acesta (precum Boian, Precucuteni, Vădastra, Rast) şi din Bulgaria şi Serbia.

Mai mulți cercetători străini (Vladimir Milojčić, Adam Falkenstein, Hans Quitta, Janos Makkay, Vladimir Georgiev, Colin Renfrew, Janos Harmatta, Evzen Neustupný, Stojan Dimitrijević, Emilia Masson, John Chapman ş.a.), luând în discuție tabletele de la Tărtăria, au arătat că ele nu reprezintă un fenomen izolat, deoarece asemenea semne apar în număr mare pe vase, fusaiole şi idoli din întreaga arie vinčiană. Recent, s-a emis şi ipoteza (Michael Winn) că semnele ce apar în cadrul culturii Vinča n-ar fi de fapt un sistem de scriere comparabil cu cel din civilizația mesopotamiană, ci doar nişte simple semne cu valoare de simbol, iar în acest caz ar fi vorba de existența a două centre care au folosit asemenea semne în mod independent unul de altul, chiar în momente diferite. Deci, conform acestei ipoteze, tabletele de la Tărtăria, aparținând culturii Vinča, se pot data foarte bine în jurul anilor 4000 b.c.şi n-ar mai constitui un argument pentru respingerea datelor radiocarbon.

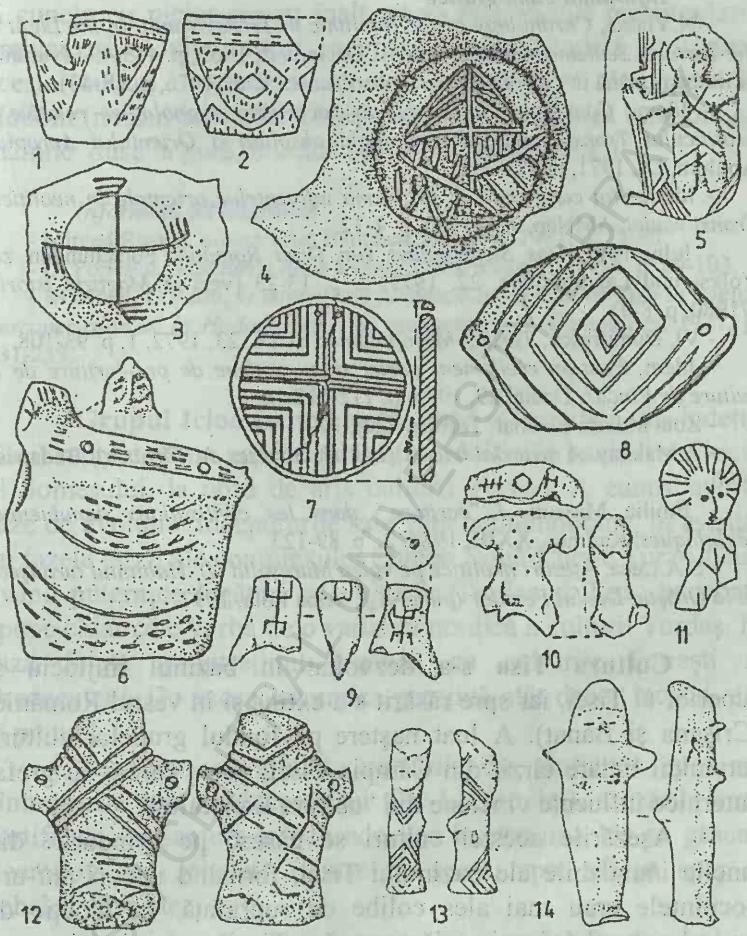

Fig.28. **Cultura Turdaş**. 1-5: ceramică; 6: model de căsuţă; 7-8: pandantive de lut; 9-14: statuete. 1-3, 5-6, 8-14: Turdaş; 4, 7: Cluj (după M.Roska şi N.Vlassa).

Informații bibliografice

- N.Vlassa, *Chronology of the Neolithic in Transylvania, in the Light of the Tartaria Settlement's Stratigraphy*, Dacia, VII, 1963, p. 485-494 (variantă în limba română în vol. *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj, 1976, p. 28-43).
- Idem, *Contribuții la problema racordării cronologiei relative a neoliticului Transilvaniei la cronologia absolută a Orientului Apropiat*, Apulum, IX, 1971, p. 21-61.
- Idem, *Noi contribuții la problema influențelor orientale în neoliticul Transilvaniei*, AMNap, XII, 1975, p. 1-12.
- Iuliu Paul, *Das Siegelgefäss von Daia Română*, Forschungen zur Volks- und Landeskunde, 22, 1979, 2, p. 13-23 (vezi şi *Magazin istoric*, 6/1980, p. 8-9).
- Vl. Dumitrescu, *Turdaş-Mesopotamia*, SCIV, 23, 1972, 1, p. 93-108.
- Idem, *Peut-on réellement parler d'un système de pré-écriture de la culture de Vinča?*, Dacia, 29, 1985, p. 112-118.
- Zoia Maxim-Kalmar, *Turdaş*, Cluj, 1991.
- J. Makkay, *A tartariai leletek (Les découvertes de Tărtăria)*, Budapest, 1990.
- Emilia Masson, *L'"écriture" dans les civilisations danubiennes néolithiques*, Kadmos, XXIII, 1984, 2, p. 89-123.
- S.A.Luca, *Aşezări neolitice pe valea Mureşului (I). Habitatul turdăşean de la Orăştie-Dealul Pemilor (punct X_2)*, Alba Iulia, 1997.

Cultura Tisa s-a dezvoltat în bazinul mijlociu şi superior al Tisei, iar spre răsărit s-a extins şi în vestul României (Crişana şi Banat). A luat naştere pe fondul grupelor culturii ceramicii liniare târzii din Câmpia Tisei, peste care s-au grefat puternice influențe vinciene din "cultura Banatului".

Aşezările acestei culturi se găsesc pe grindurile din luncile inundabile ale bazinului Tisei, formând uneori *tell*-uri. Locuințele erau mai ales colibe de suprafață. In funcție de mediul natural (câmpia mlăştinoasă a Tisei), pescuitul juca un rol important în viața acestor comunități.

Elementul cel mai caracteristic al ceramicii acestei culturi îl reprezintă decorul incizat meandric, împletit ("stilul textil"). Apare şi pictura, preluată de la grupele neolitice târzii ale complexului cultural din zona Munților Apuseni. Se remarcă

şi cupele cu picior-suport înalt, ca şi prin vasele rectangulare, preluate şi de alte culturi eneolitice. O capodoperă a plasticii acestei culturi o reprezintă un vas antropomorf, descoperit la Hodoni (nordul judeţului Timiş), care redă imaginea unui om cu mâinile duse la gură, imitând strigătul ("Vestitorul").

Informaţii bibliografice

- Mircea Rusu, *Cultura Tisa*, Banatica, I, Reşiţa, 1971, p. 77-80.
- D. Popescu, *Săpăturile de la Vărşand,* Materiale, II, 1956, p. 89-103.
- M.Moga, O.Radu, *O contribuţie la cunoaşterea culturii Tisa în lumina descoperirilor de la Hodoni*, Studii şi comunicări, II, Caransebeş, 1977, p. 231-239.

Grupul Iclod (numit astfel după o localitate din judeţul Cluj) reprezintă un aspect cultural dezvoltat în bazinul mijlociu al Someşului, la nord de aria culturii Turdaş. A cunoscut trei faze de evoluţie. Inceputurile sale sunt contemporane, în esenţă, cu fazele târzii ale complexului Lumea Nouă-Cheile Turzii-Cluj, având puternice legături cu culturile Turdaş şi Tisa. Se poate spune chiar că e vorba de o variantă nordică a culturii Turdaş. In faza finală a întreţinut legături cu culturile Petreşti şi Precucuteni. De aceea, ceramica prezintă atât decor incizat, cât şi pictură.

Aşa cum au arătat cercetările din staţiunea eponimă (întreprinse sub conducerea lui Gh. Lazarovici), aşezările erau fortificate cu şanţuri şi palisade, iar în preajma lor se găseau necropole, cu schelete întinse pe spate; spre sfârşit apar şi schelete chircite.

Informaţii bibliografice

- Gh.Lazarovici, Z. Kalmar, *Discuţii pe marginea legăturilor cronologice şi culturale între grupul Iclod şi cultura Tisa*, AMNap, XIX, 1982, p .221-276.
- Gh.Lazarovici, *Grupul şi staţiunea Iclod*, Cluj, 1991 (vezi şi amplele rapoarte anuale, publicate mai ales în revistele *AMNap* şi *Apulum).*

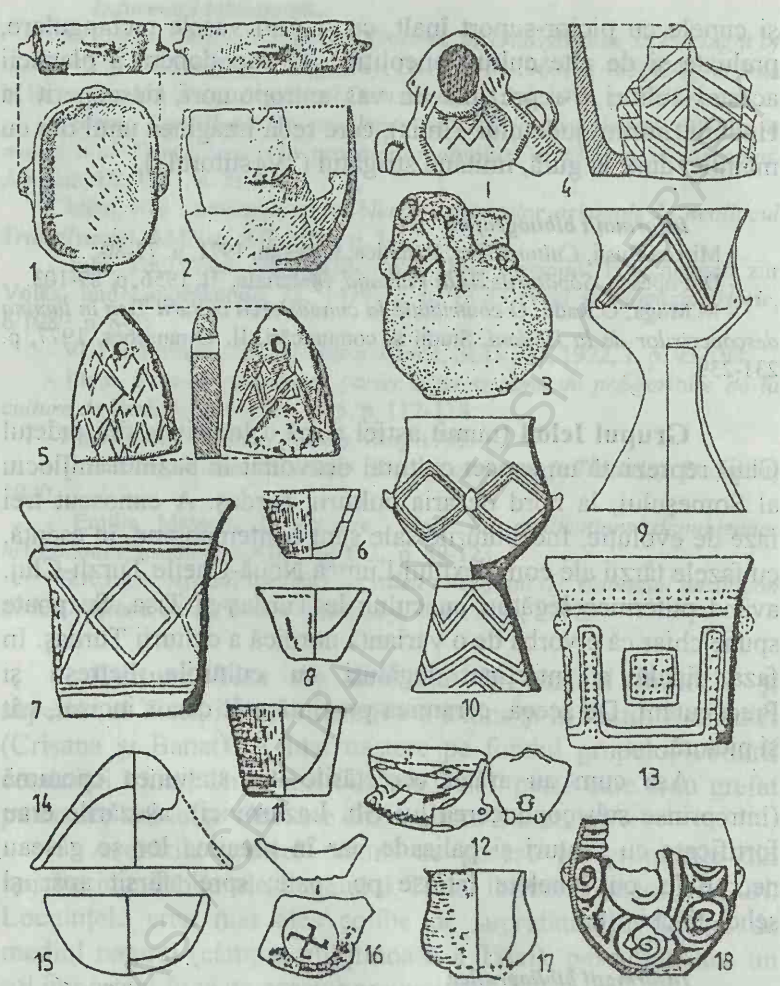

Fig.29. **Cultura Tisa** (1-5) **şi grupurile culturale Iclod** (6-17) **şi Suplac** (18). 1-2, 4-5: Vărşand (5: greutate pentru războiul de ţesut); 3: Hodoni (vasul antropomorf *Vestitorul*); 6-17: Iclod (după Dorin Popescu, Gh. Lazarovici, Doina Ignat).

Grupul Suplac a fost definit în anii '80, prin cercetările întreprinse de Doina Ignat la Suplacu de Barcău, Vărzari şi în alte staţiuni din nordul judeţului Bihor. Descoperiri de acest tip au fost semnalate şi pe teritoriul judeţului Satu Mare. Originea sa se găseşte în fondul local Pişcolţ, la care se adaugă noile elemente sudice (de tip Vinča C).

Prin poziţia sa geografică, acest grup reprezintă un aspect de tranziţie între Iclod şi cultura Tisa, îmbinând elemente din ambele arii culturale, dar prezentând şi aspecte originale. Astfel, în ceea ce priveşte meşteşugurile se remarcă o specializare în realizarea uneltelor de piatră şlefuită, inclusiv tehnica lor de perforare; producţia acestor piese depăşea cu mult necesităţile interne, fiind destinată probabil şi altor comunităţi.

Indeosebi două elemente individualizează acest grup cultural în cadrul eneoliticului timpuriu din nord-vestul României. In primul rând, o parte importantă a ceramicii este decorată cu pictură neagră bituminoasă (uneori folosindu-se şi culoarea roşie) pe o angobă negricioasă sau alb-gălbuie, realizându-se atât frumoase motive spiralo-meandrice, cât şi liniare. Pictura acestui grup derivă din cea a aspectelor culturale care evoluează în jurul Munţilor Apuseni, în neoliticul târziu, inclusiv Pişcolţ.

In al doilea rând, în perimetrul aşezărilor de tip Suplac apar izolat morminte de incineraţie (atât în urnă, cât şi direct în groapă), rit funerar care va fi folosit apoi în necropolele culturii Tiszapolgár. De altfel, se pare că grupul Suplac a jucat un oarecare rol, ca şi grupele Iclod şi Gilău, în trecerea de la cultura Tisa la cea de tip Tiszapolgár.

Informaţii bibliografice

- Doina Ignat, *Grupul cultural neolitic Suplacu de Barcău*, Timişoara, 1998.

Grupul Gilău (definit de Zoia Maxim) reprezintă sinteza dintre ultimele supraviețuiri ale grupurilor Pişcolț şi Lumea Nouă, pătrunse în zona dintre bazinele superioare ale Someşului Rece şi Crişului Repede. Ceramica sa se caracterizează prin vase făcute dintr-o pastă amestecată cu mâl şi pleavă, acoperite cu o angobă albă, pe care se pictează cu linii subțiri de culoare brună şi neagră. Importurile ceramice asigură contemporaneitatea cu fazele evoluate ale grupului Suplac, cu nivelul II/III de la Iclod şi cu faza A-B a culturii Petreşti.

Informații bibliografice

- Zoia Maxim, *Neo-eneoliticul din Transilvania*, Cluj, 1999, p. 97.

Cultura Precucuteni deschide evoluția celui mai important complex cultural neo-eneolitic din țara noastră, Cucuteni-Ariuşd, căruia, în vestul Ucrainei, îi corespunde aspectul Tripolie. Numele i-a fost dat de Radu Vulpe, în 1936, pe baza descoperirilor de la Izvoare (jud.Neamț), unde a sesizat legătura organică existentă între materialele acestei culturi (stratul Izvoare I_2) şi cele ale culturii Cucuteni incipiente (stratul Izvoare II_1), care le suprapuneau.

Pe baza cercetărilor ulterioare, de la Traian-*Dl.Viei* (întreprinse de Hortensia Dumitrescu), geneza culturii Precucuteni a fost explicată prin perpetuarea fondului liniar-ceramic cu decor de capete de note, peste care s-au grefat aporturi masive din partea comunităților fazei Giuleşti a culturii Boian. În fazele ulterioare, unele influențe au venit şi din partea culturii Vinča, precum şi a culturii Hamangia, vizibile mai ales în plastică, aşa cum dovedesc statuetele de tip "Gânditorul", descoperite la Târpeşti (jud. Neamț), ca şi la Dodeşti (jud. Vaslui) şi Vulcăneşti (jud. Cahul), ultimele două în aria aspectului cultural Aldeni-Stoicani-Bolgrad.

Evoluția acestei culturi are loc de-a lungul a trei faze principale, cu mai multe etape. In prima fază, în aşezarea cea

mai bine cercetată, la Traian-*Dl. Viei* (jud. Neamţ), pe lângă multă ceramică de tradiţie liniară, circa o treime indică prezenţa clară a purtătorilor culturii Boian. De aceea, unii cercetători (mai ales D. Berciu) au considerat această fază drept o simplă extindere a culturii Boian în Moldova. Insă, aşa cum au demonstrat descoperitorii acestei staţiuni (H. şi Vl. Dumitrescu), aici avem de-a face cu zorile noii culturi Precucuteni. Această primă fază a fost atestată şi în sud-estul Transilvaniei (la Eresteghin), noua cultură formându-se deci de o parte şi de alta a grupelor sudică şi centrală ale Carpaţilor Orientali.

In faza a doua s-a conturat mai clar caracterul original al culturii Precucuteni, care s-a extins acum şi peste jumătatea nordică a Moldovei, iar spre est până aproape de Nistru. Aşezările tipice ale acestei faze au fost descoperite la Izvoare – stratul I_1, Larga Jijia, Isaiia (jud. Iaşi) şi Floreşti (lângă Bălţi).

In faza a treia (care a avut durata cea mai lungă, cu mai multe etape) cultura Precucuteni a cuprins şi spaţiul de silvostepă de la est de Nistru, până aproape de Nipru. Cercetătorii din fosta Uniune Sovietică au denumit aspectul local din această zonă *Tripolie A*. Spre sud s-au întreţinut legături reciproce cu comunităţile culturii Hamangia şi cu cele ale perioadei de trecere de la cultura Boian la Gumelniţa şi de la începutul Gumelniţei (A_1), astfel că mai multe fragmente ceramice precucuteniene s-au găsit în aşezările acestor culturi sudice, existând însă şi "importuri" în sens invers. Mai mult, puternica interferenţă a celor două zone culturale a dat naştere, în nord-estul Munteniei şi sudul Moldovei, unui aspect cultural *(Aldeni-Stoicani-Bolgrad)*, care îşi va continua evoluţia şi la începutul culturii Cucuteni. In special prin intermediul acestui aspect s-au produs schimburile culturale între Moldova şi Muntenia. Se remarcă, în acest sens, recenta descoperire, într-o construcţie de tip sanctuar de la Isaiia (jud. Iaşi) a unui vas de tip *askos* şi a unei tablete de lut (cu semne simbolice incizate),

ambele cu evidente analogii în mediul balcano-egeean. In aceeaşi construcţie a fost găsit şi un ansamblu de cult, având o componenţă aproape identică (21 de statuete şi 13 scăunele-tronuri) cu complexul de cult descoperit la Poduri – jud. Bacău (aşa-numitul *Sobor al Zeiţelor*). De asemenea, la Tg. Frumos, lângă vatra unei locuinţe cu platformă, a fost găsit un altar format din două plăci pictate, stilizate în manieră antropomorfă, iar în altă zonă a aşezării o groapă rituală, cu depunere de bucranii).

Ca urmare a unor influenţe venite din partea culturii Petreşti timpurii (din centrul Transilvaniei), ca şi din partea culturii Boian finale, ceramica fazei Precucuteni III a început să folosească elemente de pictură cu roşu şi alb, dar şi cu grafit, atât înainte, cât şi după arderea vaselor. De altfel, treptat, motivele spiralo-meandrice, tipice culturii Precucuteni, realizate prin incizii, vor începe să fie trasate cu ajutorul picturii, făcându-se astfel trecerea spre cultura Cucuteni propriu-zisă.

Aşezările au fost delimitate, încă din prima fază, cu şanţuri, ceea ce dovedeşte caracterul deja eneolitic al acestei culturi. Locuinţele sunt, de regulă, de suprafaţă, dar se întâlnesc, sporadic, şi locuinţe parţial adâncite. Spre sfârşitul evoluţiei, pe lângă casele fără o amenajare specială a podelei, apar primele locuinţe de mari dimensiuni, cu platforme masive de lut, construite pe bârne despicate, ca şi cuptoare mari, cu vatra amenajată în acelaşi mod. Acest procedeu constructiv va cunoaşte maxima dezvoltare în cultura Cucuteni. La Isaiia a fost atestată şi săparea şanţurilor de fundaţie, în care se introduceau stâlpii pereţilor. Uneltele sunt predominant de piatră, dar apar (mai ales în ultima fază) mici ustensile (ace, împungătoare, cuţitaşe), ca şi podoabe (brăţări, mărgele, pandantive) din aramă. Topoarele şlefuite sunt prelucrate, uneori în roci dure, iar în multe cazuri sunt perforate. De remarcat că aproximativ 5% din totalul pieselor obţinute prin cioplire folosesc ca materie primă

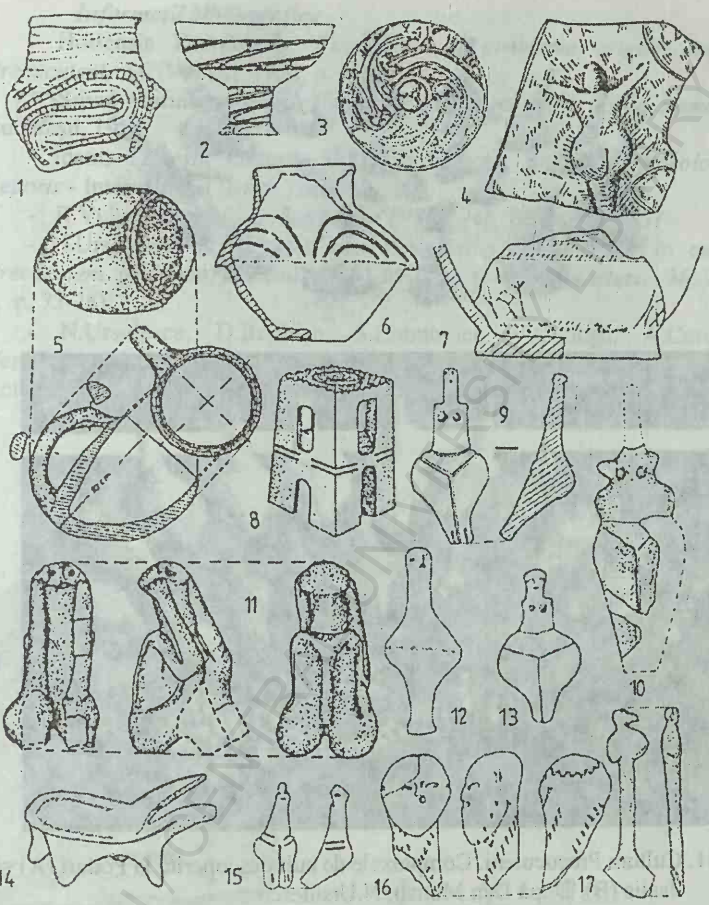

Fig. 30. **Cultura Precucuteni.** 1-7: ceramică (5-6: vase *askos*); 8: model de turn; plastică de lut (9-11, 13, 15-16: reprezentări antropomorfe; 12: reprezentare avimorfă; 14: scăunel) şi os (17: lingură cu mâner avimorf). 1, 7, 10, 16: Traian-*Dl.Viei*; 2, 4, 6, 12: Traian-*Dl.Fântânilor*; 3: Ghigoeşti; 5: Isaiia; 8: Ruseştii Noi; 9, 11, 13, 17: Târpeşti; 14: Izvoare; 15: Mândrişca (după S.Marinescu-Bîlcu, V.Markevici, R.Vulpe).

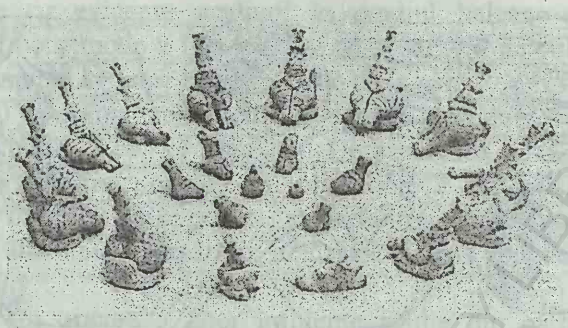

A

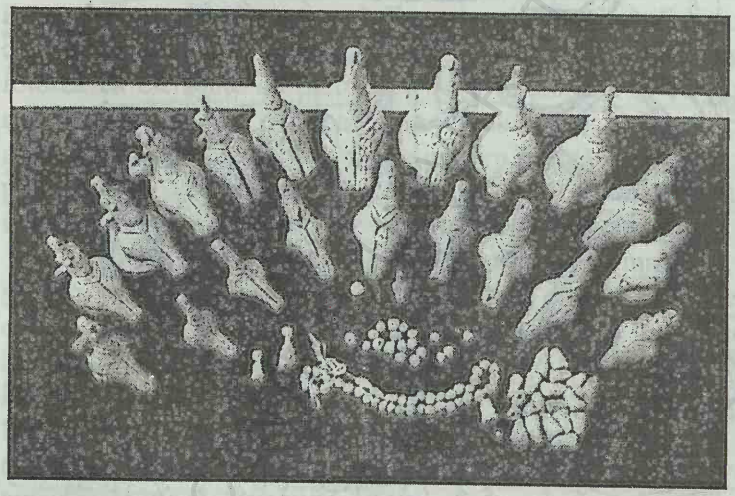

B

Fig. 31. Cultura Precucuteni. Complexele de cult descoperite la Poduri (A) şi Isaiia (B). După Dan Monah, N.Ursulescu

aşa-zisul "silex balcanic" (galben mat), adus de la Dunăre, pe calea schimburilor, ceea ce dovedeşte că purtătorii culturii Precucuteni au continuat să întreţină legături permanente cu regiunile de origine, de unde s-au răspîndit spre nord. Evident, predomină materia primă locală, silexul cenuşiu-negricios (zis "de Prut").

Informații bibliografice

- Hortensia Dumitrescu, *Contribuții la problema originii culturii Precucuteni,* SCIV,VIII, 1957, p. 53-69.
- Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974.
- Idem, *Tîrpești*, Oxford, 1981 (în colecția *British Archaeological Reports* - International Series 107).
- R.Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948,* București, 1957
- N.Ursulescu, *Dovezi ale unei simbolistici a numerelor în cultura Precucuteni,* MemAnt, 22, 2001, p. 51-69 (vezi şi *Magazin istoric*, 36, 2002, 5, p. 73-76).
- N.Ursulescu, D.Boghian, S.Haimovici, V.Cotiugă, A.Coroliuc, *Cercetări interdisciplinare în aşezarea precucuteniană de la Tg. Frumos*, Acta Terrae Septemcastrensis, I, Sibiu, 2002, p. 29-54.

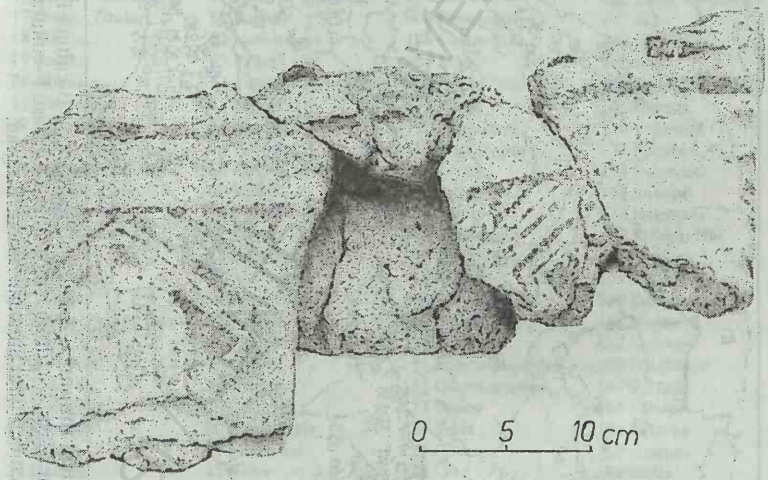

Fig. 32. Altarul pictat din aşezarea precucuteniană de la Tg. Frumos

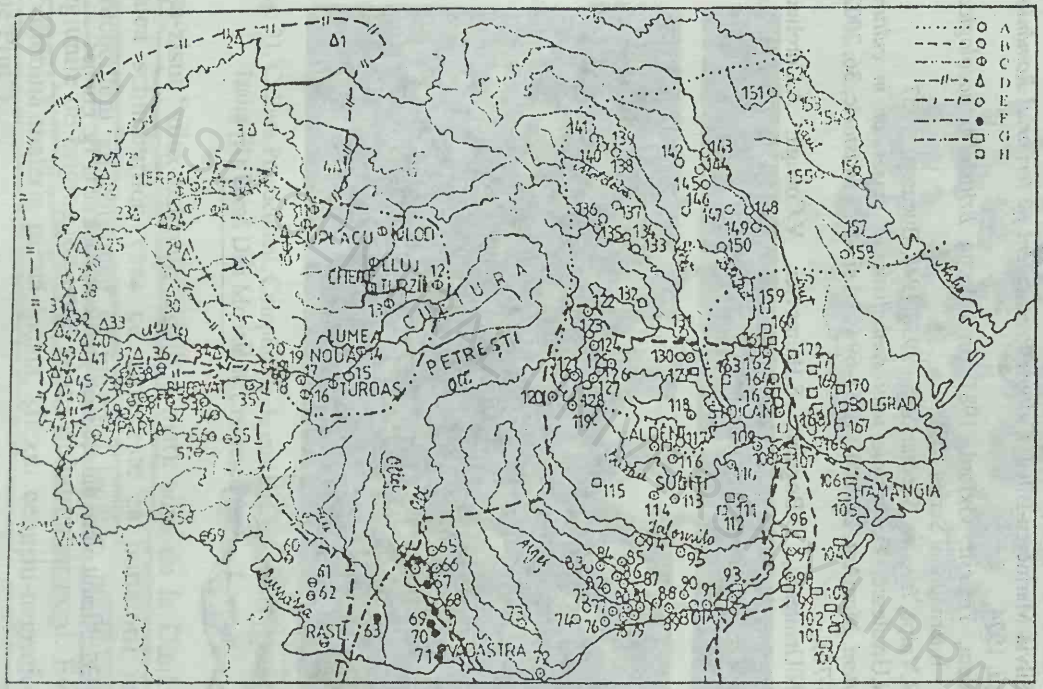

Harta 3. **Eneoliticul timpuriu.** A-cultura Precucuteni; B-cultura Boian; C-complexul cultural Turdaș D-cultura Tisa; E-cultura Vinča (faza C) - Rast; F-cultura Vădrasta; G-cultura Hamangia; H-aspectul cultural Stoicani-Aldeni-Bolgrad.

1 Mukacevo
2 Zemplin
3 Ciumeşti
4 Oarţa
5 Săcuieni
6 Sântandrei
7 Zsáka
8 Oradea
9 Vadu Crişului
10 Devenţ
11 Zăuan
12 Zau de Câmpie
13 Alba Iulia - *Limba*
14 Alba Iulia – *Lumea Nouă*
15 Tărtăria
16 Valea Nandrului
17 Deva – *Tăulaş*
18 Mintia
19 Şoimuş
20 Brănişca
21 Tiszacsege
22 Tiszafüred
23 Devaványa
24 Szeghalom
25 Szarvas
26 Öcsöd
27 Szentes
28 Szegvár
29 Salonta
30 Vărşand
31 Hodmezövásárhely
32 Tápé
33 Battonya
34 Lipova
35 Homojdia
36 Corneşti
37 Vinga
38 Hodoni
39 Sânandrei
40 Cenad
41 Dudeştii Vechi (Besenova)
42 Deszk
43 Krsztúr
44 Csoka
45 Idjoš
46 Sajan
47 Matejski Brod
48 Foeni
49 Parţa
50 Şag
51 Chişoda
52 Unip
53 Jabăr
54 Sălbăgelu
55 Jupa
56 Zorlenţu Mare
57 Reşiţa
58 Moldova Veche
59 Liubcova
60 Ostrovu Corbului
61 Verbiţa
62 Verbicioara
63 Padea
64 Piatra Olt
65 Saltina
66 Ipoteşti
67 Hotărani
68 Fărcaşu de Jos
69 Vlădila
70 Cruşovu
71 Orlea
72 Zimnicea
73 Alexandria
74 Petru Rareş
75 Tangâru
76 Pietrele
77 Prundu
78 Greaca
79 Chirnogi
80 Căscioarele
81 Radovanu
82 Vidra
83 Măgurele
84 Glina
85 Cernica
86 Giuleşti
87 Căţelu
88 Bogata
89 Spanţov
90 Sultana
91 Ciocăneşti (Andolina)
92 Coslogeni
93 Călăraşi
94 Coşereni
95 Piscu Crăsani
96 Hârşova
97 Capidava
98 Cernavoda
99 Medgidia
100 Duranculac
101 Limanu
102 Mangalia
103 Techirghiol
104 Istria
105 Hamangia
106 Ceamurlia
107 Măcin
108 Brăila-*Brăiliţa*
109 Siliţe
110 Râmnicelu
111 Lişcoteanca
112 Largu
113 Smeeni
114 Sudiţi
115 Mălăeşti
116 Vadu Soreşti
117 Homeşti
118 Coroteni
119 Hărman
120 Feldioara
121 Sfântu Gheorghe
122 Ciucsângeorgiu
123 Bancu
124 Turia
125 Covasna
126 Leţ
127 Reci
128 Moacşa – *Eresteghin*
129 Mănăstioara
130 Rugineşti
131 Mândrişca
132 Poduri
133 Costişa
134 Traian
135 Izvoare
136 Ghigoieşti – *Trudeşti*
137 Târpeşti
138 Ruşii-Mănăstioara
139 Bosanci
140 Suceava
141 Mihoveni
142 Flămânzi
143 Andrieşeni
144 Vlădeni
145 Larga Jijia
146 Târgu Frumos
147 Iaşi
148 Chipereşti
149 Isaiia
150 Târgu Negreşti
151 Floreşti
152 Coşerniţa
153 Rogojeni
154 Solonceni
155 Isacova
156 Holercani
157 Ruseştii Noi
158 Cărbuna
159 Dodeşti
160 Şuletea
161 Bârlăleşti
162 Suceveni
163 Drăgăneşti
164 Băneasa
165 Folteşti
166 Orlovka
167 Ozernoe
168 Etulia
169 Vulcăneşti
170 Taraclia
171 Lopăţica
172 Cocoara

F. **Eneoliticul dezvoltat** (circa 3750–2500 b.c.)

Caracteristici generale. In această etapă populația de pe teritoriul României a fost foarte aproape de trecerea spre un stadiu înalt de civilizație, în consens cu evoluția din bazinul răsăritean al Mării Mediterane. Dar, poziția periferică față de Orientul Apropiat (centrul de atunci al civilizației universale), ca şi atacurile unor populații răsăritene vecine, mai înapoiate din punct de vedere al dezvoltării, au determinat, în cele din urmă, o încetinire a ritmului evoluției în zona carpatică.

Toate ramurile economiei neolitice au cunoscut acum o puternică înflorire. Marele număr de oase de animale domestice din aşezări, numeroasele râşnițe primitive, cantitățile considerabile de boabe carbonizate descoperite în unele aşezări, piesele litice utilizate ca dinți de seceră, brăzdarele din corn pentru plug, amestecul masiv de pleavă în lutuiala locuințelor sunt dovezi indubitabile despre amploarea şi perfecționarea pe care o cunosc cultivarea plantelor şi creşterea animalelor.

Datorită strânselor contacte cu sudul (îndeosebi cu bazinul egeean), care trecuse deja spre epoca bronzului, în spațiul carpato-dunărean apar acum numeroase şi masive obiecte de cupru şi chiar de bronz (realizat prin metoda mai veche a aliajului de aramă şi arseniu), printre care şi unelte mari (topoare de tipurile: *pană*, *ciocan* şi *cu brațele în cruce*). De aceea, unii cercetători consideră că de abia din această etapă s-ar putea vorbi de un adevărat eneolitic carpato-dunărean, mai ales că producerea pieselor mari presupune şi folosirea procedeelor de turnare a metalului lichid în tipare. Evoluția metalurgiei se vădeşte şi prin apariția primelor podoabe de aur (în cadrul culturilor Gumelnița, Cucuteni, Bodrogkeresztúr), denotând totodată o ierarhizare socială mai bine conturată. Producerea ceramicii a atins un înalt nivel, folosindu-se, pe scară largă, cuptoarele închise, cu reverberație (cu ardere indirectă, dirijată).

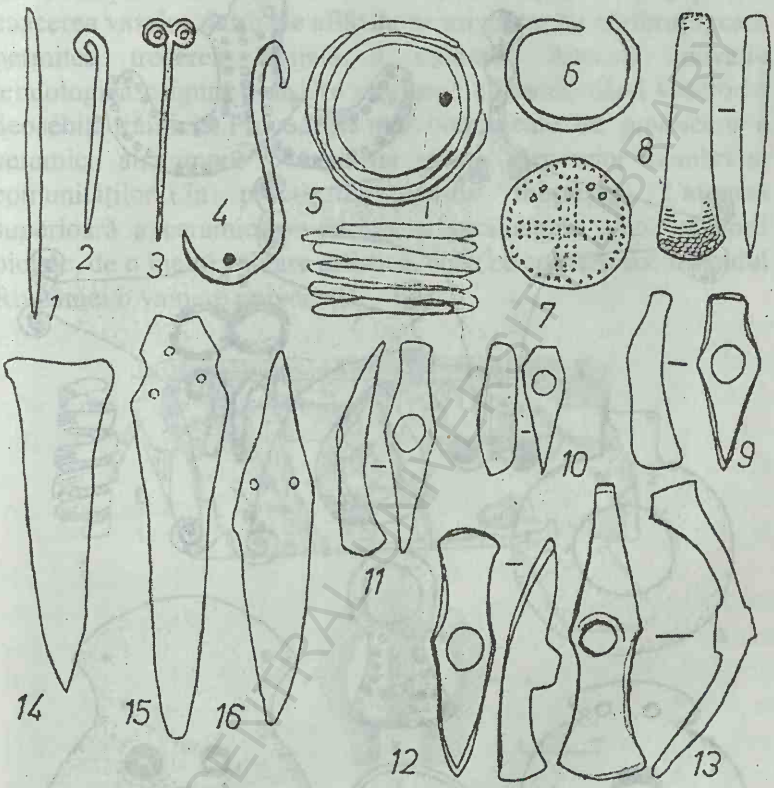

Fig.33. **Piese eneolitice de cupru** din culturile Precucuteni (7), Cucuteni (1-2, 4-6, 8-16) şi Gumelnița (3). 1-3: împungător şi ace (1-2: Izvoare; 3: Gumelnița); 4: cârlig de undiță (Târpeşti); 5: brățară (Hăbăşeşti); 6: verigă (Ruginoasa); 7: aplică cu decor punctiform (Cărbuna); 8: secure (Conțeşti); topoare-ciocan de tip Vidra (9: Cucuteni) şi Pločnik (10: Probota); 11-13: topoare cu brațe în cruce (11: Ariuşd; 12: Brad; 13: Bogdănești); 14-16: pumnale (14-15: Tg. Ocna; 16: Frumuşica). După Al. Vulpe, E. Comşa, L.S. Klein, Silvia Marinescu-Bîlcu, C.Matasă.

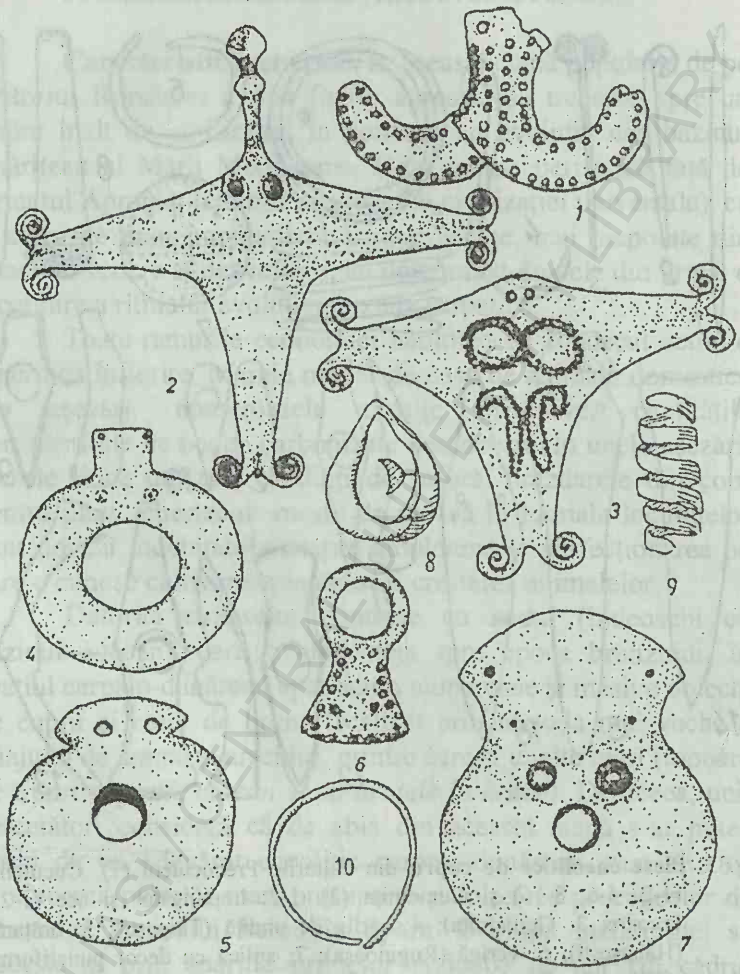

Fig.34. **Piese eneolitice de aur.** 1-7: statuete-pandantiv din culturile Gumelnița (1: Gumelnița; 5: Sultana), Bodrogkeresztúr (2, 3, 7: Moigrad; 4: Tg. Mureș) și Cucuteni (6: Traian); 8-10: pandantiv, spirală și verigă de la Ariușd (după Vl. Dumitrescu, Cornel Hălcescu și Marton Roska).

Aceste cuptoare constau din camere diferite, pentru foc şi pentru coacerea vaselor, între ele aflându-se un grătar cu perforaţii, care permitea trecerea dirijată a căldurii. Această inovaţie tehnologică asigura o ardere omogenă a pastei, dând vaselor o deosebită trăinicie. Procedeele mai complicate de producere a ceramicii au impus şi apariţia specializării unor membri ai comunităţilor în practicarea acestui meşteşug. Calitatea superioară a ceramicii a permis şi producerea unei categorii pictate, de o înaltă valoare artistică, ceea ce conferă eneoliticului României o valoare universală.

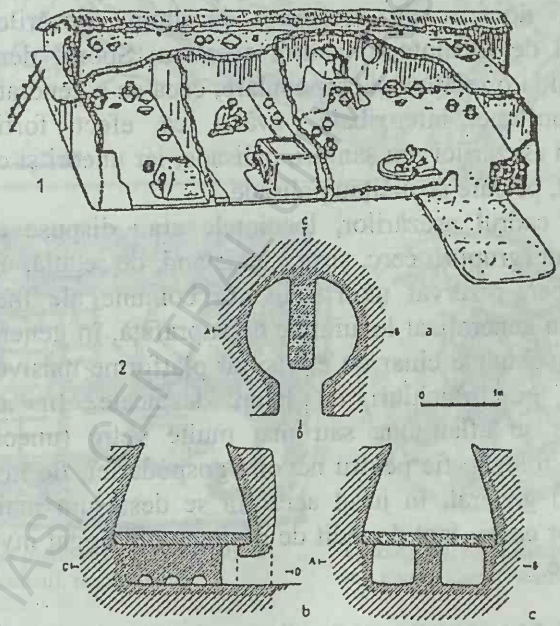

Fig. 35. **Complexe pentru producerea ceramicii din cultura Cucucteni/ Tripolie.** 1: reconstituirea atelierului de olărit de la Varvareuca (după V.I. Markevici) 2: cuptor cu două camere de la Glăvăneştii Vechi (după E. Comşa).

Dintre alte meşteşuguri, o mare dezvoltare au luat torsul şi ţesutul, datorită sporirii cantităţii de lână şi de fibre vegetale. Amploarea acestor îndeletniciri este dovedită de marele număr de fusaiole (piese rotunde de lut, perforate central, prin care se introducerea un capăt al fusului de lemn, pentru a-i conferi o rotire circulară simetrică) şi greutăţi de lut ars pentru războiul vertical de ţesut, descoperite în toate complexele eneoliticului dezvoltat. De asemenea, s-au descoperit ace şi iglițe de os sau cupru, folosite la împletitul şi cusutul hainelor.

Ca urmare a progreselor realizate în producerea mijloacelor de subzistenţă, asistăm la un remarcabil spor de populaţie, dovedit de creşterea densităţii aşezărilor şi a numărului de locuinţe în cadrul acestora. Sporul demografic conduce şi la o relativă suprapopulare, ceea ce a generat, printre altele, conflicte intertribale, având ca efect fortificareea majorităţii aşezărilor, cu şanţuri, palisade, iar uneori şi cu valuri de pământ, pe care se înălţau palisade.

In cadrul aşezărilor, locuinţele erau dispuse după un anume plan (grupuri, cerc, şiruri), existând, de regulă, un spaţiu central liber, rezervat unor activităţi comune ale membrilor ginţii. S-au generalizat locuinţele de suprafaţă, în genere destul de spaţioase, unele chiar cu etaj şi cu platforme masive de lut, construite pe trunchiuri de lemn despicate. In interiorul locuinţelor se aflau una sau mai multe vetre (uneori chiar cuptoare), folosite fie pentru nevoile gospodăriei, fie în scopuri de cult; în general, în jurul acestora se desfăşura majoritatea activităţilor casei, fapt dovedit de găsirea unui bogat inventar în aceste zone.

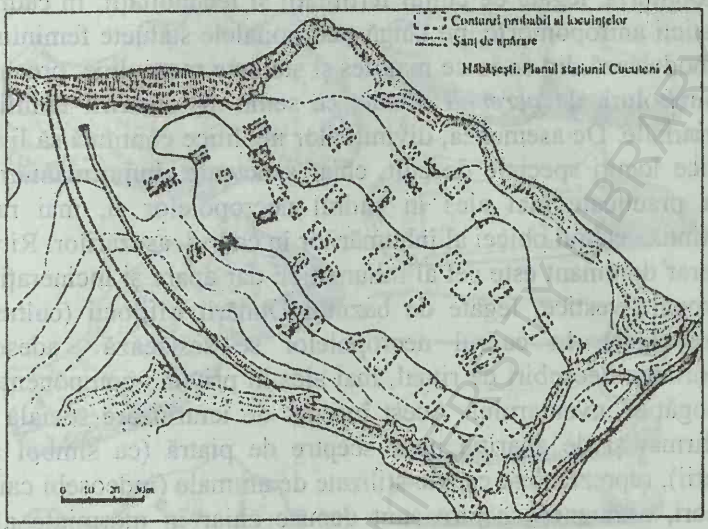

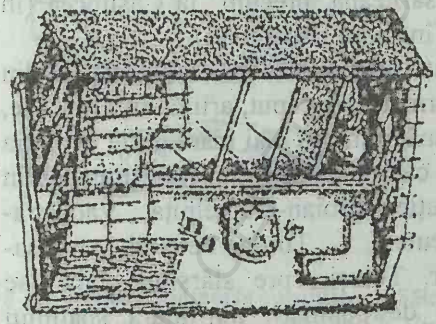

Locuinţă fără platformă de la Târpeşti (cultura Cucuteni): reconstituire

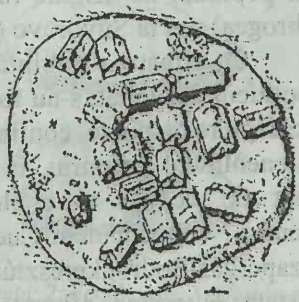

Căscioarele: reconstituirea aşezării din nivelul Gumelniţa B_1

Fig. 36. **Aşezări şi locuinţe din eneoliticul dezvoltat** (după Vl. Dumitrescu şi S.Marinescu-Bîlcu).

Pe plan spiritual se remarcă bogata plastică antropomorfă şi zoomorfă, legată de cultul fertilităţii şi fecundităţii. In cadrul plasticii antropomorfe, pe lângă tradiţionalele statuete feminine, se modelează din ce în ce mai des şi statuete masculine, precum şi simboluri ale *perechii divine*, ca semn al întăririi familiei patriarhale. De asemenea, divinităţilor neolitice continuă să li se dedice locuri speciale de cult, chiar sanctuare. Inmormântările sunt practicate mai ales în cadrul necropolelor şi, mai rar, continuă vechiul obicei al înhumărilor în cadrul aşezărilor. Ritul funerar dominant este cel al înhumaţiei, dar apare şi incineraţia, în zonele vestice, legate de bazinul Dunării Mijlocii (cultura Tiszapolgár). In cadrul necropolelor se sesizează adesea importante deosebiri de ritual, mai ales în privinţa componenţei şi bogăţiei inventarului. Acest început de ierarhizare socială e confirmat şi de apariţia unor sceptre de piatră (ca simbol al puterii), reprezentând capete stilizate de animale (îndeosebi cai). Uneori, asemenea sceptre sunt depuse chiar în morminte ale unei populaţii de origine răsăriteană, precum la Casimcea (în Dobrogea) sau la Suvorovo (în sudul Basarabiei).

Ca urmare a stabilităţii sporite a vieţii comunităţilor din eneoliticul dezvoltat, s-au format, la început, arii culturale vaste, cu caractere distincte, continuând în cea mai mare parte evoluţia din eneoliticul timpuriu, în cadrul unor complexe, unitare din punct de vedere al evoluţiei: Boian-Gumelniţa, Vădastra-Sălcuţa, Precucuteni-Cucuteni, Turdaş-Petreşti, Tisa-Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr. Totuşi, spre sfârşitul etapei se constată puternice afluenţe de populaţii din afara spaţiului carpato-dunărean, în special din est (grupul Suvorovo, cultura Cernavoda I, grupul Decea Mureşului), ceea ce a condus, în final, la transformarea treptată a vechilor civilizaţii neo-eneolitice în civilizaţii ale epocii bronzului.

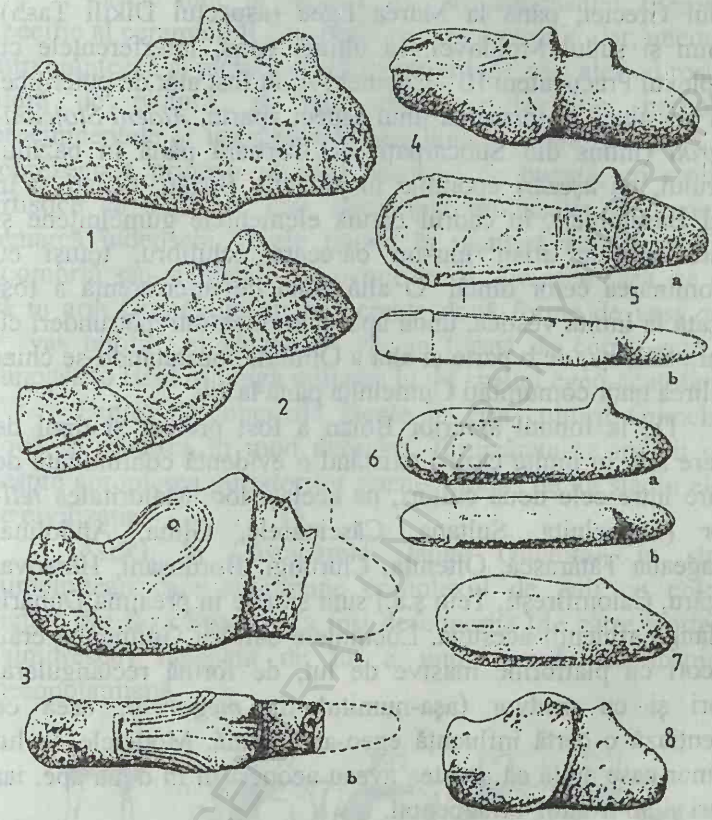

Fig. 37. **Sceptre zoomorfe eneolitice.** 1: Sălcuța; 2: Fedeleşeni; 3: Casimcea; 4: Suvorovo; 5-6: Obârşeni; 7: Vințu de Jos (după I.Andrieşescu, D.Berciu, Vl. Dumitrescu, Dorin Popescu, B.Govedarica şi Elke Kaiser).

Cultura Gumelnița este numită astfel după o aşezare de tip *tell*, din apropiere de Oltenița, cercetată de Vl. Dumitrescu în 1924. Ea s-a format pe fondul anterior al culturii Boian. Aria sa de răspândire a cuprins Muntenia, Dobrogea, o mare parte a

Bulgariei (cultura Karanovo VI-Kodjadermen-Varna) şi a nord-estului Greciei, până la Marea Egee (aspectul Dikili Tash), precum şi sudul Moldovei. In ultima zonă, interferenţele cu complexul Precucuteni III - Cucuteni A au fost atât de puternice, încât s-a ajuns la formarea unui aspect aparte, *Aldeni-Stoicani-Bolgrad* (întins din Subcarpaţii de Curbură până în bazinul Nistrului, cu aşezări eponime în judeţele Buzău, Galaţi şi în sudul Basarabiei), în cadrul căruia elementele gumelniţene şi cucuteniene se aflau într-un oarecare echilibru, totuşi cu predominarea celor dintâi. O altă zonă de interferenţă a fost sesizată la limita vestică, unde apar puternice întrepătrunderi cu cultura Sălcuţa, de o parte şi alta a Oltului, constatându-se chiar stabilirea unor comunităţi Gumelniţa până la Jiu.

De la fondul anterior Boian a fost preluat şi tipul de aşezare *tell*, în multe cazuri existând o evidentă continuitate de locuire între cele două culturi, pe acelaşi loc. Majoritatea *tell*-urilor (Gumelniţa, Sultana, Căscioarele, Glina, Andolina, Atmageaua Tătărască, Oltenita, Chirnogi, Borduşani, Hârşova, Tangâru, Calomfireşti, Teiu ş.a.) sunt situate în preajma Dunării sau lângă afluenţii acesteia. Locuinţele culturii Gulmenita erau adeseori cu platforme masive de lut, de formă rectangulară, uneori şi cu pridvor (aşa-numitul tip *megaron)*, ceea ce evidenţiază o certă influenţă egeo-anatoliană. Modelele de lut ale unor case arată că acestea aveau acoperişul în două ape, iar uneori şi un fronton ornamental.

Se remarcă bogăţia uneltelor de silex (îndeosebi topoare masive şi lame de mari dimensiuni), vorbindu-se chiar de o "renaştere" a prelucrării acestei materii prime. Se înmulţesc, de asemenea, obiectele de cupru, care apăruseră sporadic în această zonă încă din vremea culturilor Boian şi Hamangia. O răspândire destul de semnificativă cunosc şi podoabele de aur, remarcându-se tezaurul de la Sultana (cu pandantive antropomorfe stilizate).

Vasele sunt, în general, de mari dimensiuni. Elementul specific al ceramicii îl constituie pictura cu grafit, dar, uneori, se întrebuinţează şi pictura crudă, după ardere, mai ales cu roşu. In afară de pictură, se mai utilizează inciziile, barbotina, proeminenţele şi impresiunile semilunare. Viaţa spirituală este reprezentată printr-o plastică deosebit de bogată, cu realizări artistice ce depăşesc clar stereotipia produselor de serie; se remarcă îndeosebi vasele tratate în manieră antropomorfă şi zoomorfă sau statuetele prelucrate în os. De asemenea, se pare că în aria Gumelniţa au fost create două forme de vas: *askos* (= vas burduf) şi *rhyton* (= vas în formă de corn), care vor cunoaşte o largă şi lungă utilizare în tot spaţiul egeo-anatolian.

Dintre descoperirile făcute în aria culturii Gumelniţa, două se remarcă în mod deosebit, furnizându-ne indicii clare despre apropierea purtătorilor acestei culturi de un stadiu elevat de civilizaţie.

Astfel, la Căscioarele (lângă Oltenița), în stratul gumelniţean care suprapune complexul de cult cu coloane pictate din faza Spanţov, a fost descoperită (de către Hortensia Dumitrescu) macheta de lut a unui templu de inspiraţie mesopotamiană.

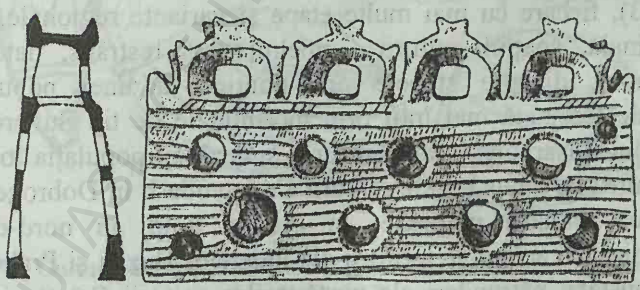

Fig. 38. **Căscioarele**: Macheta de lut a unei construcţii monumentale de cult (după Hortensia Dumitrescu)

Apoi, la Varna (în aria bulgară a culturii gumelnițene) a fost descoperită o mare necropolă de înhumație, uimitoare prin bogăția pieselor depuse ca ofrandă, ca și prin complexitatea ritualurilor funerare. Numeroase morminte conțineau vase pictate cu grafit aurit, podoabe de aur, iar în câteva cazuri topoare de cupru cu cozi din țeavă de aur. S-au găsit și morminte cenotafe (false), conținând, pe lângă ofrande, măștile de lut ale defuncților. Aici avem probabil de-a face cu personaje de vază ale comunității, care muriseră departe de așezare, iar cei apropiați le-au cinstit memoria printr-o îmormântare simbolică. Obiceiul măștilor funerare va deveni frecvent în epoca bronzului, mai ales în civilizația micenieană. Intre morminte existau deosebiri notabile de inventar, ceea ce indică, desigur, poziții sociale diferite. Astfel, un singur mormânt avea 990 obiecte de aur, cu o greutate de 1516 gr. In total, în mormintele găsite până în 1978 se descoperiseră peste 2000 piese de aur, reprezentând 28 de tipuri, cu o greutate de c. 5,5 kg.

Aceste descoperiri obligă la reconsiderarea globală a concepțiilor despre structura socială și spirituală a purtătorilor culturii Gumelnița, în sensul acceptării existenței unei societăți elevate, de tip ierarhizat.

Cultura Gumelnița a parcurs două mari faze de evoluție (A și B), fiecare cu mai multe etape și variante regionale. In faza finală, spațiul culturii Gumelnița s-a restrâns, datorită penetrației, dinspre stepele nord-pontice, a unei populații pastorale (sesizată mai întîi prin mormintele de tip Suvorovo, din sudul Basarabiei), care, printr-o sinteză cu populația locală gumelnițeană, a pus bazele culturii Cernavoda I, în Dobrogea și în valea Dunării muntene. In același timp, în nord-estul Munteniei, pe actualele teritorii ale județelor Buzău și Prahova, s-au constatat pătrunderi ale purtărtorilor culturii Cucuteni din etapele finale (așa-numitul *aspect Monteoru*, în care se amestecă și elemente gumelnițene târzii și Cernavoda I).

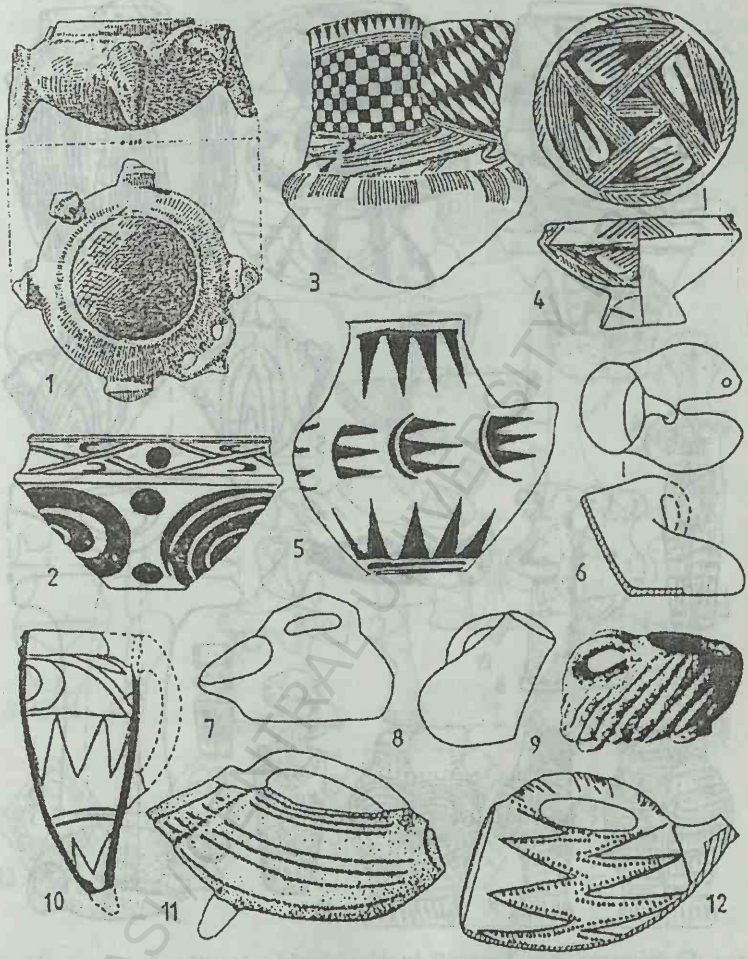

Fig. 39. **Cultura Gumelnița.** 1: vas cu picioruşe (Sultana); 2-5: ceramică pictată (2: Cernavoda; 3-5: Gumelnița); 6-12: vase tip *askos* (6: Ulmeni; 7: Glina; 8: Sultana; 9: Căscioarele) şi *rhyton* (10-11: Căscioarele; 12: Gumelnița). După I. Andrieşescu, Vl. Dumitrescu, Silvia Marinescu-Bîlcu.

Fig. 40. **Cultura Gumelnița.** 1-5: vase antropomorfe (1:Vidra; 2, 5:Gumelnița; 3: Zâmbreasca; 4: Măriuța); 6: vas zoomorf (Calomfirești); 7-12: plastică antropomorfă de lut (7: Căscioarele; 8: "Îndrăgăstiții" de la Gumelnița; 9: Slatina; 12: statuetă tip *tessalic* de la Gumelnița) și de os (10-11: Căscioarele); 13: statuetă de vulpe (Pietrele). După Vl.Dumitrescu.

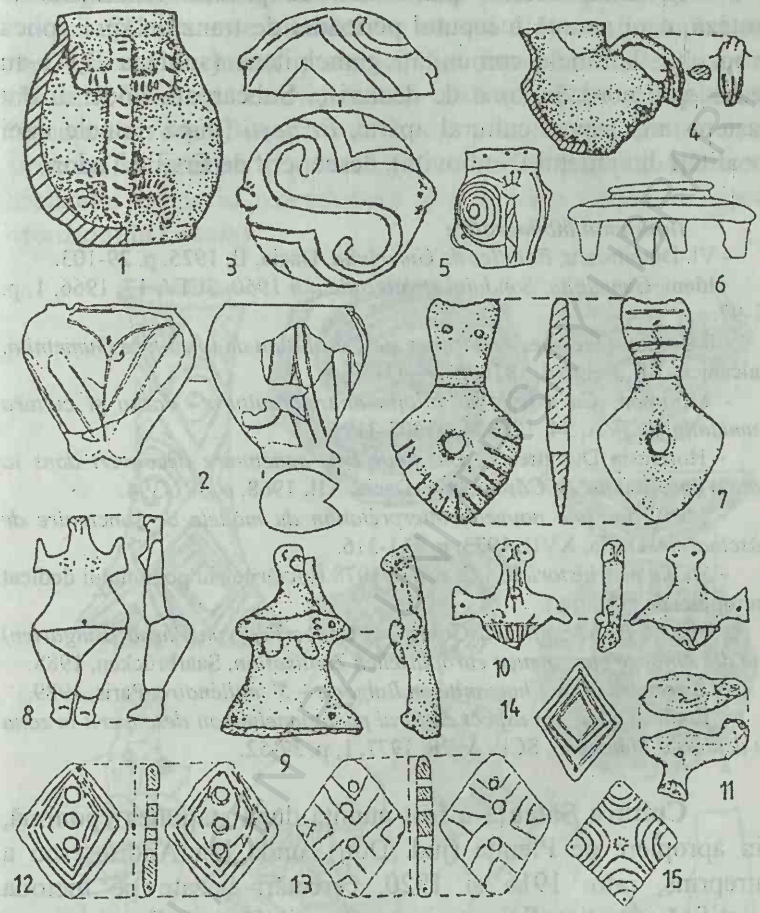

Fig.41. **Aspectul cultural Aldeni-Stoicani-Bolgrad.** 1-5: ceramică (2: vas antropomorf 5: *askos*); 6: măsuță-altar; 7: statuetă de os; 8-10: plastică antropomorfă; (9: "Gânditor"); 11: statuetă avimorfă; 12-15: pandantive de lut. 1, 4-5, 10: Suceveni; 2, 9: Dodeşti; 3, 8: Vulcăneşti; 6: Brăiliţa; 7, 12: Igeşti; 13: Bârlăleşti; 11, 14-15: Lişcoteanca (după I.T.Dragomir).

In urma acestor pătrunderi, se produc fenomene de sinteză, care anunță începutul perioadei de tranziție spre epoca bronzului. Ultimele comunități gumelnițene (subfaza B_2) s-au retras spre nord, în zona de dealuri şi Subcarpați, unde au dat naştere unui aspect cultural aparte, *Brăteşti* (după numele unei localități din județul Dîmbovița), descoperit de Ersilia Tudor.

Informații bibliografice

- Vl. Dumitrescu, *Fouilles de Gumelnița*, Dacia, II, 1925, p. 29-103.
- Idem, *Gumelnița. Sondajul stratigrafic din 1960*, SCIV, 17, 1966, 1, p. 51-97.
- E.Comşa, *Quelques remarques sur l'évolution de la culture Gumelnița*, Balcanica, VII, Belgrad, 1976, p. 14-43.
- M.Simon, *Cu privire la relația dintre "cultura" Varna şi cultura Gumelnița*, SCIVA, 34, 1983, 4, p. 305-319.
- Hortensia Dumitrescu, *Un modèle de sanctuaire découvert dans la station énéolithique de Căscioarele*, Dacia, XII, 1968, p. 381-394.
- Idem, *Sur une nouvelle interprétation du modèle de sanctuaire de Căscioarele*, Dacia, XVII, 1973, p. 311-316.
- *Studia praehistorica*, 1-2, Sofia, 1978 (lucrările simpozionului dedicat necropolei de la Varna).
- *Macht, Herrschaft und Gold. Das Gräberfeld von Varna (Bulgarien) und die Anfänge einer neuen europäischen Zivilisation*, Saarbrücken, 1988.
- *Le premier or de l'humanité en Bulgarie – 5e millénaire*, Paris, 1989.
- Ersilia Tudor, *Un aspect cultural post-gumelnițean descoperit în zona de dealuri a Munteniei*, SCIVA, 28, 1977, 1, p. 37-52.

Cultura Sălcuța a fost numită după stațiunea eponimă, din apropiere de Plenița (jud. Dolj), unde Ion Andrieşescu a întreprins, între 1916 şi 1920, cercetări bazate pe metoda ştiințifică a stratigrafiei, continuate în anii '50 de D.Berciu.

Cultura Sălcuța face parte dintr-un complex cultural mai vast, împreună cu aspectele *Krivodol* (din nord-vestul Bulgariei) şi *Bubanj*, de pe valea Moravei, din Serbia. Spre vest ocupă şi o parte din Banat (în bazinul Cernei), venind în contact cu fondul Vinča târziu (faza D) şi cu purtătorii culturilor Tiszapolgár şi

Bodrogkeresztúr, originare din bazinul Tisei. Aspectul general al culturii Sălcuța este asemănător cu cel al culturii Gumelnița, fapt care a favorizat puternica lor întrepătrundere în zona Oltului. Ceea ce conferă totuşi individualitate complexului Sălcuța-Krivodol-Bubanj este fondul vincian mai puternic din structura sa, precum şi puternicele influențe receptate din partea bronzului timpuriu macedonean şi a culturii helladice (epoca bronzului în Grecia).

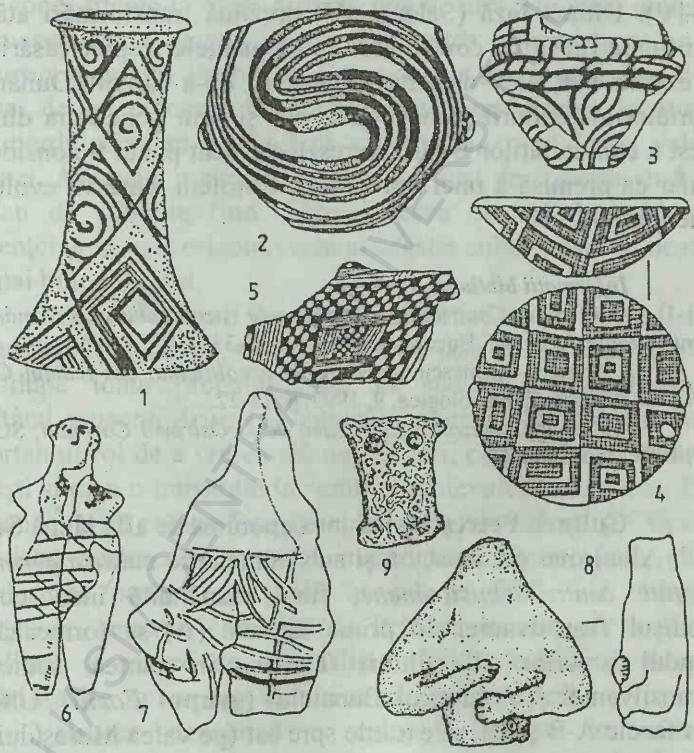

Fig.42. **Cultura Sălcuța.** 1-7: ceramică (4-5: *askoi*; 7: reprezentare serpentiformă); 8: statuetă avimorfă; 9: statuetă de os; 1-5, 7-9: Sălcuța; 6: Slatina (după D. Berciu).

Aşezările acestei culturi sunt întărite, aşa cum e chiar cazul staţiunii eponime, fortificată cu şanţ şi val de apărare.

Ornamentarea ceramicii se face atât prin pictură cu grafit, cât şi prin incizie şi incrustaţie cu alb şi roşu, ca şi prin aplicarea picturii crude după ardere; un rol important îl joacă şi canelurile, de tradiţie vinciană.

Evoluţia culturii Sălcuţa cunoaşte patru faze principale (I-IV). Ultima fază (Sălcuţa IV) prezintă transformări atât de profunde (în urma contactului cu elementele stepice răsăritene, prezente mai ales datorită extinderii, de-a lungul Dunării, a purtătorilor culturii Cenavoda I, dar şi prin penetraţia dinspre vest a comunităţilor Bodrogkeresztúr), încât poate fi considerată chiar ca premisă a unei noi culturi, Coţofeni, care va evolua în eneoliticul final.

Informaţii bibliografice

- D.Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului din România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 155-337.
- Adriana Oprinescu, *Aspecte ale eneoliticului din judeţul Caraş-Severin*, Symposia Thracologica, 9, 1992, p. 15-22.
- M.Simon, *Aşezarea sălcuţeană de la Ostrovul Corbului*, SCIVA, 40, 1989, 2, p. 107-145.

Cultura Petreşti (staţiunea eponimă se află lângă Sebeş, jud. Alba) mai e cunoscută şi sub numele de *cultura ceramicii pictate central-transilvănene*, fiind răspândită îndeosebi în Podişul Transilvaniei. In prima sa fază (A) se formează, pe fondul anterior al culturii Turdaş, în partea sudică a Transilvaniei şi nord-estul Banatului (**grupul *Foeni***). Ulterior (în fazele A-B şi B), se extinde spre est (pe valea Mureşului şi a Târnavelor) şi spre nord (până în zona Clujului).

Cultura Petreşti se caracterizează printr-o frumoasă ceramică pictată bicrom şi tricrom, la început numai cu motive

geometrice unghiulare, iar din faza A-B şi cu motive spiralice. Originea acestei picturi este încă neclară. O ipoteză ar fi cea a preluării acestui decor din complexele culturale anterioare, de tip Lumea Nouă-Cheile Turzii şi Turdaş, deşi tehnicile picturale diferă în mare măsură. S-a emis şi ipoteza unor influenţe (sau chiar migraţii) din partea culturii Dimini, din Tessalia, care are o ceramică pictată foarte asemănătoare cu cea a culturii Petreşti, dar până în prezent nu se cunosc verigile intermediare între cele două zone, situate la mare distanţă una de alta. Un prim indiciu pentru susţinerea acestei ipoteze l-ar putea reprezenta recenta definire a grupului Foeni din Banat, ca şi unele materiale din Serbia, de pe culoarul Vardar-Morava (care asigură legătura între nordul Greciei şi Dunărea sârbească), ca şi de pe valea Strumei. Asemena materiale timpurii au fost descoperite însă şi la Zau de Cămpie (jud. Mureş), ceea ce ridică problema existenţei unui vast orizont vechi al acestei culturi, care urmează a fi mai bine precizat.

Începutul culturii Petreşti se paralelizează cu fazele II-III ale culturii Precucuteni. Contactul dintre cele două culturi a avut loc, după toate probabilităţile, în sud-estul Transilvaniei, rezultând *aspectul Ariuşd* al culturii Cucuteni, căruia i-a revenit importantul rol de a prelua tehnica pictării ceramicii din cultura Petreşti şi de a o transmite în restul complexului cucutenian. De asemenea, între cultura Petreşti şi culturile Gumelniţa şi Sălcuţa au existat numeroase contacte, materializate, între altele, prin introducerea picturii cu grafit în etapele finale ale culturii Petreşti. In general, comunităţile Petreşti au dovedit o mare mobilitate şi putere de expansiune, fiind atestate, pe lângă aşezări stabile, numeroase locuiri sezoniere în peşteri.

Valoarea deosebită a culturii Petreşti în cadrul eneoliticului României constă în generalizarea unei tehnici picturale de calitate superioară (înainte de arderea vaselor) şi în transmiterea acesteia purtătorilor complexului cultural Ariuşd-

Cucuteni-Tripolie. De asemenea, se pare că tot purtătorii culturii Petreşti au fost cei care au construit, printre primii, locuinţe cu platforme masive de lut pe pat de bârne despicate – procedeu ce a fost folosit ulterior, pe scară largă, în cultura Cucuteni.

Sfârşitul culturii Petreşti se produce relativ timpuriu (într-un moment corespunzător sfârşitului fazei Cucuteni A), datorându-se probabil pătrunderii dinspre Câmpia Tisei a comunităţilor stepice ale grupului de origine răsăriteană Decea Mureşului şi apoi a purtătorilor culturii Bodrogkeresztúr.

Informaţii bibliografice

- Iuliu Paul, *Cultura Petreşti,* Bucureşti, 1992.
- Fl.Draşovean, *Cultura Petreşti în Banat,* Timişoara, 1999.

Fig.43. **Cultura Petreşti.** 1-5 : ceramică pictată; 6-8: plastică de lut; 9: statuetă de piatră. 1-4, 8: Pianu de Jos; 5: Şeica Mică; 6, 9: Păuca; 7: Goreni (după Iuliu Paul).

Cultura Tiszapolgár (=Româneşti) este răspândită în răsăritul Ungariei, Vojvodina, sud-estul Slovaciei, Ucraina transcarpatică, iar la noi în Crişana, Munţii Apuseni, nordul şi vestul Banatului. S-a format pe fondul anterior al culturii Tisa, receptând şi alte influenţe, printre care Iclod.

Aşezările erau pe terase joase, având uneori şanţuri de delimitare. Locuinţele erau de suprafaţă. In inventarul acestei culturi apar şi obiecte mari de aramă, cum ar fi securile-ciocane, precum şi podoabe de aur. Ceramica se caracterizează mai ales prin vase cu picior înalt, prevăzut cu grupuri de orificii rotunde, ca şi prin decor de reţele incizate şi proeminenţe în formă de cioc de pasăre, care au influenţat, pare-se, şi decorul ceramicii din faza A a culturii Cucuteni.

In cadrul ritului funerar, pe lângă inhumaţia în poziţie chircită, se semnalează şi folosirea incineraţiei.

Cronologic, evoluţia culturii Tiszapolgár (care cunoaşte trei faze) se poate paraleliza cu faza Cucuteni A, cu primele două faze ale culturii Sălcuţa (cu care intră în contact în sud-estul Banatului), ca şi cu fazele A-B şi B ale culturii Petreşti.

In formaţii bibliografice

- Gh.Lazarovici, *Principalele probleme ale culturii Tiszapolgár în România*, AMNap, XX, 1983, p. 3-32.
- Adriana Oprinescu, *Răspândirea culturii Tiszapolgár-Româneşti în Banat,* Banatica, VI, 1981, p. 43-49.
- Z.Maxim, *Neo-Eneoliticul din Transilvania*, Cluj, 1999, p. 119-124.

Cultura Bodrogkeresztúr (=Gorneşti) este numită astfel după o necropolă din răsăriul Ungariei şi după o localitate din judeţul Mureş, unde inventarul unui mormânt prezenta o sinteză târzie a elementelor Bodrogkeresztúr cu diferite elemente eneolitice din Transilvania. Această cultură continuă evoluţia fondului Tiszapolgár, dar cu o serie de elemente noi (mai ales Sălcuţa). Comunităţile acestei culturi se remarcă

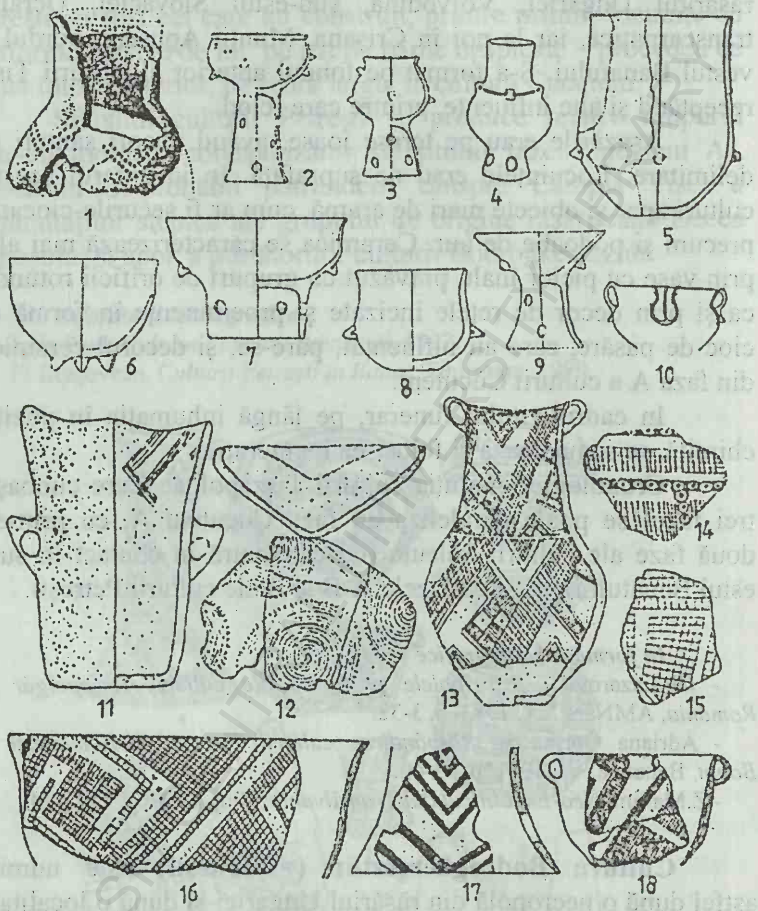

Fig 44. **Culturile Tiszapolgár** (1-9) **şi Bodrogkeresztúr** (10-18). 1: Deva; 2: Valea lui Mihai; 3: Şimian; 4: Dăbâca; 5-6: Bucovăţ; 7: Oradea; 8: Cenad; 9: Tăuţi; 10: Gorneşti (vas cu torţi pastilate); 11-18: Pecica (după Gh.Lazarovici, O.Floca, S.A.Luca).

printr-o mobilitate sporită, cuprinzând întreaga Transilvanie şi Banatul, cu pătrunderi în ariile culturilor învecinate (Cucuteni A-B şi B, Sălcuţa III-IV), ajungând până în vestul Olteniei (cimitirul de la Ostrovu Corbului). Această mobilitate s-ar putea explica şi prin instabilitatea din bazinul Tisei şi din Transilvania după pătrunderea primelor grupuri de păstori nomazi de origine răsăriteană (*Csongrád-Decea Mureşului*), ceea ce a determinat o orientare a economiei spre creşterea animalelor şi păstorit.

In cadrul acestei culturi asistăm la o deosebită dezvoltare a metalurgiei cuprului, caracteristice fiind masivele topoare cu tăişurile în cruce. Kurt Horedt a considerat chiar că s-ar putea vorbi acum de o adevărată epocă a cuprului (*Kupferzeit*) în Transilvania. Se remarcă, de asemenea, podoabele de aur, reprezentând imagini antropomorfe stilizate, cum ar fi cele descoperite în tezaurele de la Moigrad (jud. Sălaj) şi Oradea.

In ceramică, forma caracteristică o constituie aşa-numitele "oale de lapte" (*Milchtopf),* cu două tortiţe trase chiar din buză şi având la baza tortiţelor mici pastile de lut – element decorativ ce se va folosi apoi mult în eneoliticul final (îndeosebi în cultura Coţofeni). Totuşi, prima fază a culturii nu utiliza încă tortile pastilate, aşa cum au arătat descoperirile de la Pecica (jud. Arad). O etapă mai evoluată o reprezintă descoperirile de la Reci (Covasna), urmate de cele de la Gorneşti şi Ostrovu Corbului.

Până în prezent, nu se cunosc multe date despre modul de viaţă al comunităţilor Bodrogkeresztúr, deoarece nu au fost efectuate săpături de amploare în aşezări. Doar pe baza datelor de la Reci şi Pecica se poate afirma că se utilizau atât locuinţe adâncite, cât şi de suprafaţă, uneori chiar cu platformă. Necropolele cercetate au arătat că ritul funerar constă din înhumaţie în poziţie chircită, de regulă bărbaţii fiind depuşi pe partea dreaptă, iar femeile pe cea stângă, cu capul la est.

Comunităţile culturii Bodrogkeresztúr au jucat un rol important în procesul de unificare culturală din părţile vestice

ale țării, în eneoliticul final, contribuind la constituirea unei mari sinteze locale (Sălcuța IV-Băile Herculane-Cheile Turzii), din care se va naşte cultura Coțofeni.

In formații bibliografice

- Kurt Horedt, *Die Kupferzeit in Transilvanien*, Apulum, VII, 1968, p. 103-116.

- N.Vlassa, *Contribuții la cunoaşterea culturii Bodrogkeresztúr*, în vol. *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj, 1976, p. 56-72.

- P.Roman, Ann Dodd-Oprițescu, *Interferențe etnoculturale, din perioada indo-europenizării, reflectate în cimitirul eneolitic de la Ostrovul Corbului*, Thraco-Dacica, X, 1989, p. 11-38.

- Sabin Adrian Luca, *Sfârşitul eneoliticului pe teritoriul intracarpatic al României - cultura Bodrogkeresztúr*, Alba Iulia, 1999.

Grupul Decea Mureşului (jud. Alba) reprezintă un fenomen străin şi singular în eneoliticul dezvoltat al Transilvaniei. Este vorba de o necropolă plană de inhumație (cercetată în 1915 de István Kovács), cu schelete întinse pe spate şi cu picioarele uşor chircite şi presărate cu mult ocru roşu. Inițial, D. Berciu a considerat că necropola ar aparține purtătorilor fazei târzii a culturii Bodrogkeresztúr, încercând chiar să extindă denumirea de cultura Decea Mureşului la toate descoperirile de tip Bodrogkeresztúr din România. Dar analiza materialelor descoperite în morminte (întreprinsă întâi de N. Vlassa şi apoi de Ann Dodd-Oprițescu) arată clare analogii cu piese din necropola de la Mariupol, din stepele nord-pontice. Deci, grupul Decea Mureşului reprezintă o pătrundere timpurie, prin nordul Carpaților, a unor comunități pastorale nord-pontice, în Câmpia Pannoniei (necropola de la Csongrád, pe Tisa), de unde, pe valea Mureşului, au reuşit să intre în Transilvania.

Apariția acestor comunități s-a produs într-un moment ce ar corespunde cu sfârşitul culturii Tiszapolgár şi transformarea ei în Bodrogkeresztúr, nefiind exclus să fi provocat parțial şi expansiunea purtătorilor acestor culturi spre centrul şi estul

Transilvaniei (punând astfel capăt evoluției culturii Petreşti şi aspectului Ariuşd al culturii Cucuteni), ca şi spre Banat şi vestul Olteniei (unde se vor interfera cu comunitățile culturii Sălcuța).

Oricum, apariția comunităților Decea Mureşului, ca şi a celor Cernavoda I în aria culturii Gumelnița, marchează începutul trecerii către eneoliticul final (perioada de tranziție spre epoca bronzului) în spațiul carpato-dunăreano-pontic.

Informații bibliografice

- István Kovács, *Cimitirul eneolitic de la Decea Mureşului,* Anuarul Institutului de Studii Clasice, I, Cluj, 1932, p. 89-101.

- Ann Dodd-Oprițescu, *Les éléments "steppiques" dans l'énéolithique de Transylvanie*, Dacia, XXII, 1978, p. 87-98.

Complexul cultural Cucuteni-Ariuşd-Tripolie mai este numit şi *complexul carpato-niprovian,* după arealul său de extensiune (sud-estul Transilvaniei, Moldova, Ucraina până la Nipru), care cuprinde cca 350.000 km^2. Stațiunile eponime se află în județul Iaşi (Cucuteni), în județul Covasna (Ariuşd) şi în zona Niprului, aproape de Kiev (Tripolie).

Cea mai reprezentativă cultură a neo-eneoliticului românesc a fost descoperită încă din anii 1884-1885, prin cercetările efectuate de un grup de arheologi amatori (Theodor Burada, Gr.Buțureanu, N.Beldiceanu, D.Butculescu, G. Diamandi) în stațiunea eponimă de pe *Dealul Cetățuia* (sat Băiceni, com. Cucuteni, jud. Iaşi). Comunicarea rezultatelor la un congres internațional de antropologie de la Paris (de către Gr. Buțureanu, Al.Odobescu şi G.Diamandi) a atras atenția tuturor celor ce se ocupau cu studiul preistoriei asupra splendorilor artistice din neoliticul Moldovei. Aşa se explică prezența la Cucuteni, în anii 1909-1910, a reputatului savant german Hubert Schmidt (unul dintre cercetătorii Troiei), care întreprinde aici săpături. Monografia sa, apărută în 1932, a avut drept rezultat stabilirea principalelor faze ale acestei culturi. În ultimii ani ai

secolului al XIX-lea a fost cercetată şi staţiunea eponimă de lângă Kiev, de către arheologul ucrainean V.V.Hvoiko. Cam în acelaşi timp, prezenţa acestei culturi a fost evidenţiată şi în regiunile sudice ale Poloniei de atunci, remarcându-se îndeosebi cercetările de la Koszylowce şi Şipeniţ. În aria sud-est transilvăneană, aspectul Ariuşd a fost pus în lumină prin cercetările lui Ferenc László, din primul deceniu al secolului al XX-lea. Ulterior, alte cercetări, întreprinse în zeci de staţiuni cucuteniene din toată Moldova, precum şi în Ucraina, au reuşit să creeze o imagine de ansamblu asupra vieţii materiale şi spirituale a purtătorilor acestei culturi. Dintre staţiunile cercetate, prin importanţa lor, în afară de aşezarea eponimă, se remarcă cele de la Hăbăşeşti, Fedeleşeni, Ruginoasa, Costeşti şi Valea Lupului (jud. Iaşi); Truşeşti, Corlăteni, şi Drăguşeni (jud. Botoşani); Drăguşeni, Mihoveni şi Preuteşti (jud. Suceava); Traian, Izvoare, Frumuşica, Târpeşti, Ghelăieşti, şi Calu – azi Piatra Şoimului (jud. Neamţ); Mărgineni, Poduri şi Târgu Ocna (jud. Bacău); Dumeşti, Rafaila şi Huşi (jud.Vaslui); Bonţeşti (jud.Vrancea); Sărata-Monteoru (jud.Buzău); Stoicani, Suceveni şi Târgu Bereşti (jud.Galaţi); Brânzeni, Ruseştii Noi, Lipcani, Petreni, Iablona, Floreşti, Costeşti, Varvareuca, Ofatinţi (în Basarabia) ş.a. Sunt cunoscute, până-n prezent, numai pe teritoriul României, circa 2000 de aşezări cucuteniene.

Geneza complexului cucutenian a stârnit numeroase controverse şi nici astăzi nu e pe deplin elucidată. Cert e că această cultură apare pe linia Carpaţilor Orientali, în spaţiul culturii Precucuteni, de la care a preluat numeroase forme de vase şi motive ornamentale, în special spiralo-meandrice. Totuşi, în cultura Cucuteni apar elemente noi, anume o pictură policromă, mai aderentă faţă de suprafaţa vasului, aplicată înainte de ardere, precum şi o ardere superioară a ceramicii în cuptoare cu reverberaţie. Aceste elemente nu pot fi considerate doar ca descoperiri locale, ci se explică mai curând prin

receptarea de către populația precucuteniană a unor influențe venite de la culturile înconjurătoare, care şi ele primiseră, la rândul lor, impulsuri culturale dinspre lumea egeo-anatoliană, aflată acum în pragul epocii bronzului. In privința transmițătorului direct, se consideră că acest rol l-ar fi putut îndeplini atât comunitățile gumelnițene (mai ales prin intermediul aspectului Stoicani-Aldeni), cât şi cultura Petreşti (prin intermediul aspectului Ariuşd). Ambele erau deja constituite, în caracterele lor fundamentale, mai înainte ca în Moldova să se fi făcut trecerea de la Precucuteni la Cucuteni. Totuşi, aspectul final, în care diferitele elemente culturale sunt topite într-o sinteză cu totul originală, se pare că se datorează inventivității comunităților locale precucuteniene, existând numeroase linii de continuitate între cele două culturi.

Aşezările acestui complex se află de cele mai multe ori pe promontorii dominante, în apropierea unor bogate surse de apă. În cele mai multe cazuri, promontoriile (chiar dacă ocupau o poziție mai joasă) erau apărate în mod natural din trei părți, iar pe a patra parte aşezarea era fortificată printr-un şanț de apărare, dublat uneori şi de val; lucrările de fortificare erau completate cu palisade.

Delimitarea spațiului aşezării, executarea unor ample lucrări pentru săparea şanțurilor şi ridicarea valurilor ne sugerează că avem de-a face cu comunități bine închegate şi cu posibilități de coordonare a activității. Construirea elementelor de fortificație, într-un mod asemănător la aşezări situate la mari distanțe, presupune chiar existența unor meşteri specializați în întocmirea planurilor unor asemenea lucrări.

În general, se poate observa existența unor deosebiri între unele aşezări mari, situate pe poziții dominante (adevărate *acropole*), cu un inventar bogat şi o seamă de aşezări mai mici, cu un inventar mai sărăcăcios, care par a "roi" în jurul celor

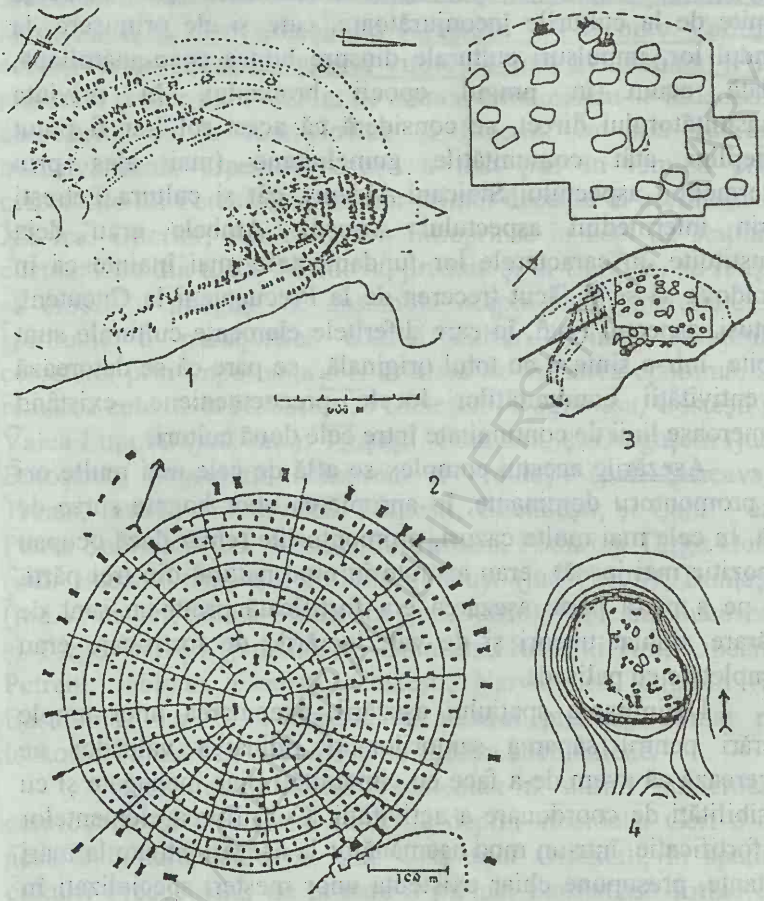

Fig. 45. 1-2: aşezările cu plan circular de la Maidaneţ şi Petreni (plan stabilit prin fotografiere aeriană, prospecţiuni electrice şi cercetări arheologice); 3-4: planul aşezărilor de la Costeşti şi Brânzeni (după N.Şmaglij şi V.I.Markevici).

mari. Şi acesta ar putea fi un indiciu despre tendinţa unor aşezări de a se transforma în centre ale unor triburi sau uniuni tribale, deci un proces firesc de evoluţie internă spre o posibilă viitoare urbanizare. În acest sens, pledează şi aşezările-*gigant* descoperite în zona Bugului (Talianki, Dobrovody, Maidaneţ ş.a), având chiar două-trei mii de locuinţe, dispuse în cercuri concentrice şi cu străzi radiale, putând adăposti o populaţie de până la 20.000 de oameni.

În cadrul aşezărilor cucuteniene, *locuinţele* erau foarte apropiate unele de altele şi dispuse după un anume plan, ceea ce indică iarăşi existenţa posibilă a unei concepţii unitare de amenajare a spaţiului destinat locuirii. Astfel, la Hăbăşeşti şi la Petreni locuinţele erau dispuse în cercuri, la Truşeşti în şiruri, iar la Traian pe grupe. De regulă, în centrul aşezării (sau al grupului de locuinţe) se ridica o construcţie mai impunătoare, care putea servi eventual ca loc de adunare pentru comunitatea respectivă şi ca sanctuar pentru ceremonii magico-religioase. Locuinţele erau aproape exclusiv de suprafaţă (un alt indiciu al nivelului înalt atins de populaţia cucuteniană); doar în zone periferice, afectate de pătrunderi ale unor populaţii străine, se întâlnesc şi locuinţe adâncite (Târgu Bereşti, jud. Galaţi; Iablona, jud.Bălţi). De regulă, locuinţele aveau platforme de lut, cu o substructură de bârne despicate pe lungime. A rămas nerezolvată problema dacă aceste platforme masive erau arse intenţionat (pentru a dobândi consistenţă) sau ardeau o dată cu incendierea locuinţei; există argumente *pro* şi *contra* ambelor ipoteze. Există însă şi numeroase locuinţe construite direct pe pământul bătătorit. Uneori, platformele erau făcute din piatră, atunci când acest material se găsea din abundenţă în preajmă, aşa cum e cazul în staţiunea eponimă, pe înălţimea *Cetăţuia* sau la Ruginoasa. Pereţii locuinţelor se construiau din împletituri de pari şi nuiele, care erau apoi lutuite. Locuinţele puteau să aibă una sau mai multe camere, iar uneori chiar etaj (aşa cum sugerează unele

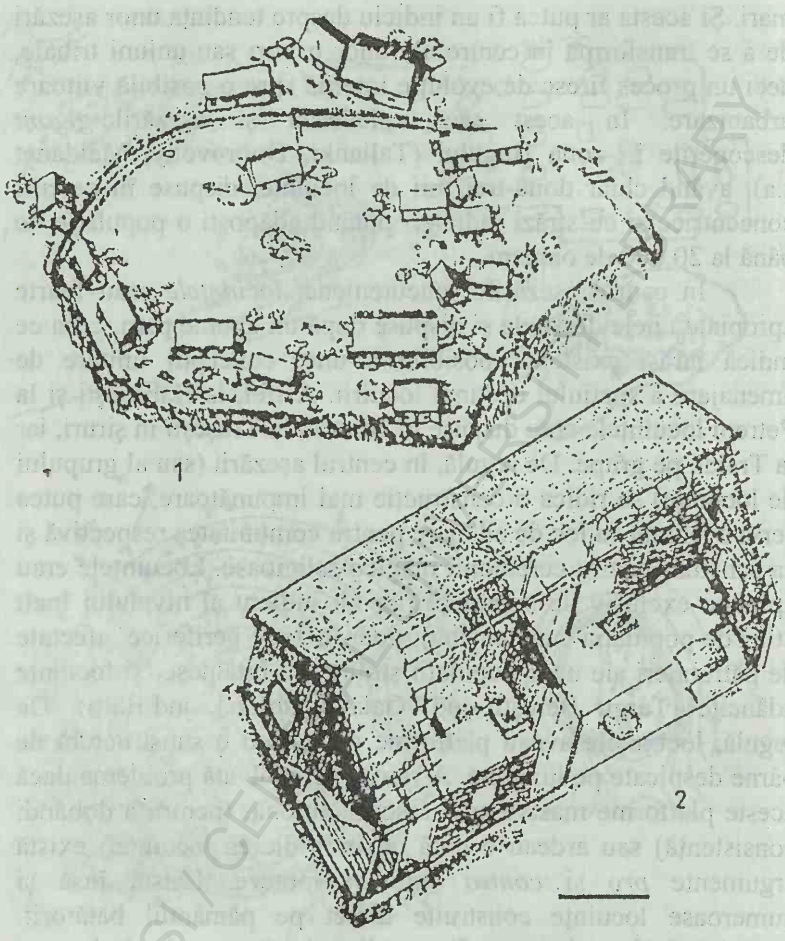

Fig.46.**Târpeşti.** 1: planul aşezării Cucuteni A; 2: reconstituirea unei locuinţe cu platformă (după Silvia Marinescu-Bîlcu).

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

machete de locuințe, dar și observații de teren făcute în timpul săpăturilor); în interior se găseau vetre și cuptoare. Rareori, apar și locuințe cu plan circular (Mihoveni, jud. Suceava; Popudnja, în Ucraina), acestea având mai mult rol de sanctuar.

Din cauza distanței mici dintre locuințe și a materialului lemnos predominant, așezările culturii Cucuteni-Tripolie sfârșesc de cele mai multe ori incendiate, fie accidental, fie datorită atacurilor dușmane.

Inventarul locuințelor cuprindea numeroase unelte, arme și podoabe de piatră, lut, corn, os și uneori cupru, apoi râșnițe și frecătoare de gresie, statuete și mai ales foarte multă ceramică.

Ceramica prezintă mai multe categorii: fină (pictată și rar nepictată), uzuală (mai ales nepictată) și, în fine, specia cu multă scoică pisată în pastă și decorată cu impresiuni de pieptene și șnur (categorie numită convențial de H. Schmidt "Cucuteni C", din punct de vedere tipologic și nu cronologic, deoarece ea apare împreună cu ceramica cucuteniană propriu-zisă, încă de la sfârșitul fazei A), aparținând unor elemente străine, infiltrate dinspre nord și est în aria complexului Cucuteni-Tripolie.

În categoria *obiectelor de cult* aparițiile cele mai numeroase le reprezintă statuetele de lut antropomorfe și zoomorfe, modelate în general realist. Și pe unele vase sunt redate schematizat reprezentări antropomorfe și zoomorfe (se remarcă celebra "Horă de la Frumușica", un vas-suport, format dintr-o înlănțuire de reprezentări dorsale feminine, temă ce apare încă din ultima fază a culturii Precucuteni). Apar, de asemenea, complexe de cult și altare, de felul celor descoperite la Trușești, Poduri, Dumești, Ghelăiești, Buznea, Cucuteni ș.a. O mențiune aparte merită așa-numitele "tronuri" de lut, scăunele miniaturale pe care se găsesc uneori statuete în poziție șezândă (Lipcani, Poduri ș.a.). Asemenea piese, dincolo de semnificația lor cultică, par a avea și o semnificație socială, indicând existența, în cadrul

comunităţilor, a unor personaje cu o autoritate recunoscută ("societate ierarhizată"). De asemenea, se remarcă statuetele de tip *androgin* (Mihoveni, Parincea, Drăguşeni-Suceava ş.a.), reunind într-o singură piesă atribute masculine şi feminine; ele reprezintă zeitatea primordială, capabilă de autoreproducere, o chintesenţă a cultului fecundităţii (vezi Platon, *Banchetul*).

În evoluţia culturii Cucuteni au fost delimitate trei mari faze: A, A-B şi B, având, la rândul lor, mai multe subfaze[x]. Aceste etape de evoluţie au fost stabilite atât pe baze stratigrafice, cât şi tipologico-stilistice, prin studierea ceramicii.

Faza Cucuteni A marchează dispariţia treptată a ceramicii incizate şi generalizarea celei pictate. În subfaza A_1 *(Protocucuteni)* ceramica pictată apare sub forma bicromiei (alb şi roşu), fiind asociată cu ceramica incizată. În subfaza A_2 cantitatea de ceramică incizată scade, iar pe lângă pictura bicromă apare şi cea tricromă (alb, roşu şi, cu rol secundar, negrul, pentru delimitarea motivelor principale, trasate cu alb/roşu sau roşu/alb). În subfaza A_3 se constată apariţia pe teritoriul Moldovei a unor tendinţe de evoluţie zonală, cu particularităţi locale. Astfel, în majoritatea aşezărilor (de *tip Hăbăşeşti*) ceramica bicromă dispare, rămânând doar pictura tricromă (trasată în benzi late), iar incizia se mai utilizează cu totul rar. În schimb, în nord-estul Moldovei, în aşezări de *tipul Drăguşeni*, se constată predominarea bicromiei şi a inciziilor foarte largi. În subfaza A_4 apar, pentru prima oară în Moldova,

---

[x] Pentru aria tripoliană a fost elaborat de către Tatiana Passek un sistem porpriu de periodizare, care are următoarea corespondenţă cu fazele cucuteniene:

-Tripolie A = Precucuteni II-III
-Tripolie B_I = Cucuteni A
-Tripolie B_{II} = Cucuteni A-B
-Tripolie C/I-γ/I = Cucuteni B
-Tripolie C/II- γ /II = Gorodsk-Usatovo (Horodiştea-Erbiceni).

Fig.47. **Ceramică Cucuteni A.** 1-2: vase suport (Truşeşti şi Cucuteni); 3: vas *binoclu* (Drăguşeni-Bt.); 4: pahar (Frumuşica); 5-9: reprezentări antropomorfe pe vase; (5: Scânteia; 6: Ruginoasa; 7-8: Truşeşti; 9: Bârlăleşti); 10-11: vase antropomorfe (Scânteia şi Izvoare) 12: *rhyton* (Truşeşti); 13-16: vase tip *Horă* (13: Frumuşica; 14: Mitoc; 15: Drăguşeni-Bt.; 16: Tg. Bereşti) 17: vas *Cucuteni C* (Drăguşeni-Bt.). După Vl. Dumitrescu, M.Petrescu-Dîmboviţa, C.Matasă, Magda Mantu, Dan Monah, I.T.Dragomir.

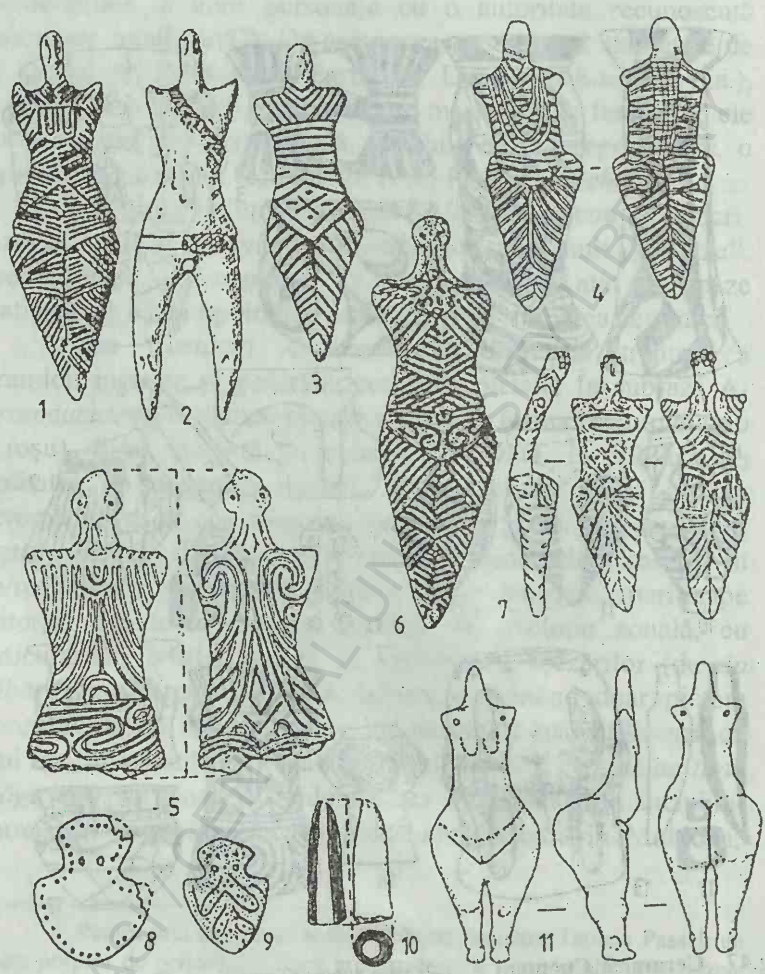

Fig.48. **Plastică Cucuteni A.** 1-7, 11: statuete feminine (1: Dumeşti; 3, 7: Cucuteni; 4: Truşeşti; 5: Răuceşti; 6: Drăguşeni-Bt.; 11: Poduri) şi masculine (2: Dumeşti); 8-9: idoli *en violon* (Truşeşti şi Hăbăşeşti); 10: phallus (Hăbăşeşti). După Vl.Dumitrescu, M.Petrescu-Dîmboviţa, Gh. Dumitroaia, Dan Monah.

mai ales în aşezări periferice, elementele ceramicii străine, cu amestec de scoică în pastă (categoria *Cucuteni C*). Tot pe seama primelor pătrunderi răsăritene ar putea fi pusă şi descoperirea unor sceptre de piatră, stilizate în formă de cap de cal (Fedeleşeni). Aceste elemente nomade, odată ajunse în mijlocul unor comunităţi agricole, s-au integrat treptat în viaţa economică a acestora (aşa-numitul sistem al "nomadismului închis").

Tot în subfaza A_4 se face trecerea lină spre faza A-B, atât în aria Drăguşeni (nord-estul Moldovei), cât şi în partea centrală a provinciei, unde tipul Hăbăşeşti este înlocuit de *tipul Fedeleşeni*, caracterizat prin pictura cu benzi înguste.

În ansamblu, caracteristica principală a fazei Cucuteni A o reprezintă pictarea în întregime a pereţilor vasului, stil caracterizat drept "groaza de gol" (*horror vacui*). După părerea istoricilor de artă, acest stil, caracteristic popoarelor vechi (care observau cu atenţie mediul înconjurător), se inspira din natură, care nu lasă spaţii goale, ci combină între ele diferite elemente.

Faza Cucuteni A-B reprezintă un nou moment de schimbări stilistico-tipologice ale aceluiaşi proces evolutiv intern. Pictura acestei etape nu mai umple toată suprafaţa, ci se încearcă dispunerea ei în funcţie de părţile constitutive ale vasului. În urma cercetărilor mai noi s-au delimitat şi aici două subfaze: $A\text{-}B_1$ (staţiuni în care se asociază stilurile picturale denumite convenţional α şi β: etapa Corlăteni) şi $A\text{-}B_2$ (în care apare în plus şi ceramică decorată cu stilurile picturale γ şi δ: etapa Traian-*Dl. Fântânilor*). Se remarcă rolul mereu sporit al culorii negre, în dauna celei albe, ca şi dispariţia totală a inciziilor (totuşi, în aria tripoliană decorul incizat se menţine până la sfârşitul culturii).

În această fază apare în toate aşezările ceramica străină de tip "C", decorată cu un instrument dinţat, asemănător pieptenului: "ceramica pieptănată" ("Kammkeramik"). Purtătorii

acestei ceramici provin în cea mai mare parte din stepele nord-pontice şi din cele de dincolo de Nipru (cultura Srednji Stog).

Fig. 49. **Cucuteni A-B.** 1, 5, 9: Traian-*Dl.Fântânilor*; 2: Calu (=Piatra Şoimului); 3-4: Ghelăieşti; 6: Cucuteni; 7: Caracuşeni; 8: Iablona (după Vl. Dumitrescu, Şt. Cucoş, Dan Monah).

În *faza Cucuteni B* se ajunge la o pictură rafinată, cu împărțirea metopică a decorului, realizându-se uneori adevărate tablouri, cu o semnificație mitologică. Întreaga suprafață a vasului este acoperită cu un fond roşietic-gălbui, uneori puternic lustruit, încât capătă reflexe metalice. Pe acest fond se schițează motivele cu negru sau roşu, mai ales sub forma unor benzi de diferite lățimi. În funcție de utilizarea celor două culori (negru şi roşu), au fost separate şi în cadrul fazei Cucuteni B două sau chiar trei subfaze (B_{1-3}). În această fază ceramica străină sporeşte treptat, urmând şi ea o evoluție proprie, în sensul trecerii de la decorul pieptenat la cel realizat prin impresiuni de şnur. Infiltrația tot mai masivă a purtătorilor culturilor cu ceramică pieptănată şi şnurată din stepele nord-pontice va produce tulburări din ce în ce mai evidente şi în aria complexului Cucuteni-Tripolie (după ce, în aria culturii Gumelnița, puseseră deja bazele unei noi culturi: *Cernavoda I*). Se pare că noii veniți, legați mai ales de creşterea vitelor, se caracterizau printr-o viață mobilă şi mult mai războinică decât cea a cucutenienilor, cu toate că supremația nivelului de civilizație era de partea ultimilor. Starea de instabilitate va determina mutații profunde şi în economia cucutenienilor, care vor acorda o pondere mult mai mare ca până atunci creşterii vitelor. Ca un reflex, ceramica începe să se îndepărteze tot mai mult de canoanele tradiționale, atât în ceea ce priveşte formele, cât mai ales stilurile decorative, predominând motivele geometrice (subfaza B_3).

În aceste condiții, se petrece sfârşitul culturii Cucuteni sau, după părerea unor cercetători, doar sfârşitul ciclului major al evoluției sale, după care, în cadrul unor noi sinteze culturale (cum ar fi *Gorodsk-Usatovo* şi *Horodiştea-Erbiceni*), asistăm la mixtura cu elementele aduse de noii veniți.

De altfel, acelaşi proces general de stingere a culturilor eneoliticului dezvoltat şi de apariție a unor noi culturi ale

eneoliticului final, se observă acum în tot spațiul carpato-danubian şi în teritoriile învecinate.

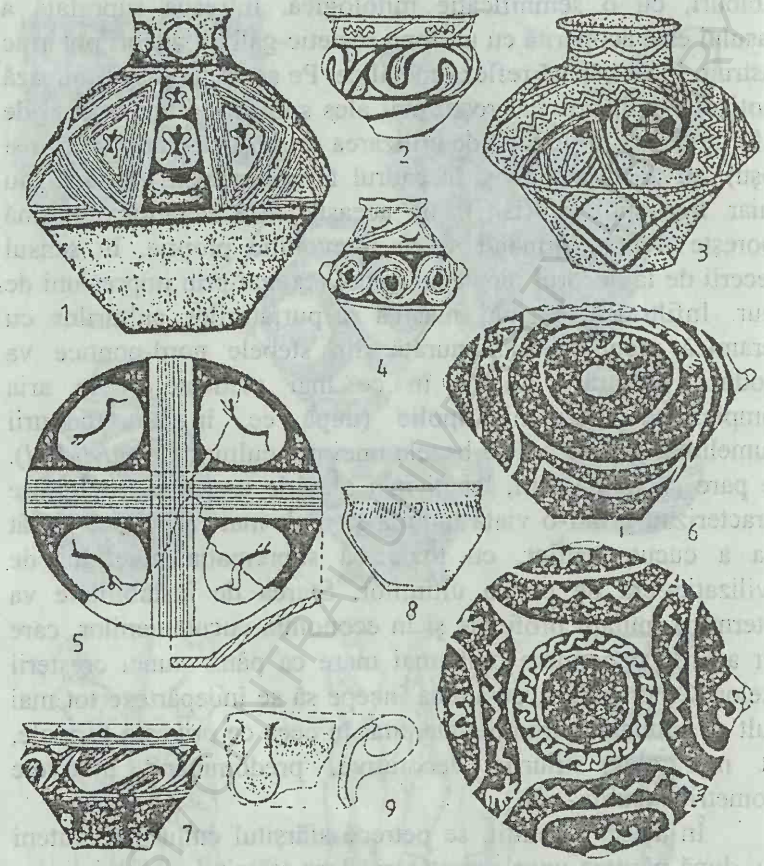

Fig.50. **Ceramică Cucuteni B.** 1: Poduri; 2: Tg. Ocna; 3: Cucuteni; 4-5: Buznea (amforă şi strachină cu decor avimorf); 6: Sărata-Monteoru (decor animalier); 7-9: Văleni (8: *Cucuteni C*; 9: toartă pastilată). După Dan Monah, C.Matasă, D.Boghian, Vl.Dumitrescu, Şt.Cucoş.

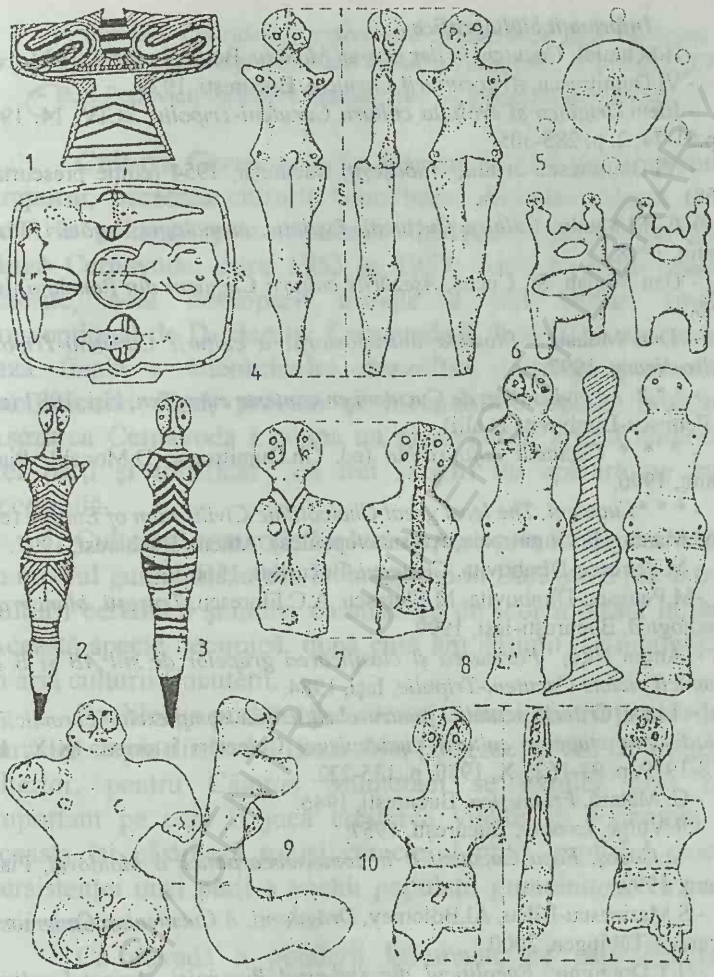

Fig.51. **Complexe de cult şi plastică Cucuteni B.** 1-3: altar şi statuete de la Ghelăieşti; 4-5: sanctuarul de la Buznea; 6: *tronul* de la Lipcani; 7: Tg. Ocna; 8: Poduri; 9: Mihoveni (idol androgin); 10: Palanca (statuetă cu coc). După Şt.Cucoş, D.Boghian, C.Matasă, I.Mareş, Dan Monah, N.Ursulescu.

Informații bibliografice

- H.Schmidt, *Cucuteni in der oberen Moldau*, Berlin-Leipzig, 1932.

- Vl.Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni*, București, 1979.

- Idem,*Originea și evoluția culturii Cucuteni-Tripolie*, SCIV, 14, 1963, 1, p.51-74; 2, p. 285-305.

- Vl.Dumitrescu et alii, *Hăbășești*, București, 1954 (ediție prescurtată, 1968).

- C.-M.Mantu, *Cultura Cucuteni. Evoluție, cronologie, legături*, Piatra Neamț, 1998.

- Dan Monah, Șt. Cucoș, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Iași, 1985.

- Dan Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie, Piatra-Neamț*, 1997.

- * * * *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, Iași, 1987 (red. M. Petrescu-Dîmbovița et alii).

- * * * *Cucuteni aujourd'hui* (ed. Gh.Dumitroaia, D.Monah), Piatra Neamț, 1996.

- * * *Cucuteni. The least great Chalcolithic Civilization of Europe* (eds. C.-M.Mantu, Gh.Dumitroaia, A.Tsaravopoulos), Athena-Bucharest, 1997.

- M.Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, București, 1966.

-M.Petrescu-Dîmbovița, M.Florescu, A.C.Florescu, *Trușești. Monografie arheologică*, București-Iași, 1999.

- Anton Niță, *Formarea și clasificarea grupelor de stil AB și B ale ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie*, Iași, 1984.

- Idem, *Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramicii și periodizarea etapelor culturii cucuteniene*, Cercetări istorice, IX-X, Iași 1978-1979, p. 93-162; X, 1980, p. 135-222.

- C. Matasă, *Frumușica*, București, 1946.

- R.Vulpe, *Izvoare*, București, 1957.

- Șt.Cucoș, *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei*, Piatra Neamț, 1999.

- S.Marinescu-Bîlcu, Al.Bolomey, *Drăgușeni. A Cucutenian Community*, București-Tübingen, 2000.

- I.T.Dragomir, *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, București, 1983.

- T. S. Passek, *Periodizatija tripol'skich poselenii*, Moskva, 1949.

- V.I.Markevici, *Pozdnetripol'skie plemena Severnoj Moldavii*, Chișinău, 1981.

- V.G.Zbenović , *Pozdnetripol'skie plemena Severnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1974.

- V. Sorokin, *Consideraţii referitoare la aşezările fazei Cucuteni A – Tripolie B_1 din Ucraina şi Republica Moldova,* MemAnt, XXI, 1997, p.7-83.
- D.N.Popovici, *Cultura Cucuteni, faza A*, Piatra Neamţ, 2000.

Cultura Cernavoda I a înlocuit în Dobrogea, destul de timpuriu, prezenţa culturii Gumelniţa. Această cultură a fost pusă în evidenţă prin săpăturile întreprinse pe *Dealul Sofia*, lângă Cernavoda, între 1955 şi 1959. Aici, în patru sectoare diferite, s-au descoperit urmele a trei culturi (numite convenţional de D. Berciu: Cernavoda I, II şi III), care acoperă faza finală a eneoliticului dezvoltat, întreaga perioadă a eneoliticului final, precum şi începuturile epocii bronzului. Aşezarea Cernavoda I ocupa un promotoriu, apărat natural pe trei părţi şi fortificat cu trei şanţuri de apărare pe latura accesibilă.

Cultura Cernavoda I a luat naştere prin infiltrarea masivă în mediul gumelniţean din Dobrogea şi în Bărăgan a purtătorilor culturii ceramicii şnurate, cu amestec de scoică pisată în pastă. Această specie ceramică, după cum am amintit, se întâlneşte şi în aria culturii Cucuteni.

Predilecţia purtătorilor acestei culturi pentru ţinuturile cu caracter stepic din sudul Basarabiei (Bugeac) şi din Dobrogea şi, ulterior, pentru Câmpia Munteniei se explică prin rolul important pe care îl juca creşterea vitelor în economia lor; aceasta îşi păstrează totuşi caracterul mixt, probabil datorită persistenţei unei părţi a vechii populaţii gumelniţene în cadrul noii sinteze.

Ca dovadă a ponderii însemnate pe care cultivarea pământului o deţinea în cadrul noii sinteze, aşezările culturii Cernavoda I sunt de lungă durată şi se întind pe mari suprafeţe, uneori fiind şi fortificate (mai ales în cazul *tell*-urilor, unde suprapun direct locuirile gumelniţene).Locuinţele, în majoritatea cazurilor, sunt de suprafaţă, spaţioase, cu podină de lut, cu pereţi lutuiţi pe schelet de lemnărie. Numai rar apar locuinţe adâncite.

Ritualul funerar constă îndeosebi din aşezarea celor decedaţi în poziţie întinsă, cu depunere de ocru, fiind însă atestate şi schelete chircite şi morminte tumulare. Cea mai vastă necropolă cercetată este cea de la Brăiliţa, cu 125 de morminte. Dintre acestea, aproximativ jumătate aveau inventar (ceramică, piese de silex, catarame şi amulete de os, podoabe de marmoră, scoică şi cupru).

Pe parcursul a trei etape (paralele cu fazele A_{3-4}, A-B şi B ale culturii Cucuteni), cultura Cernavoda I s-a extins de-a lungul Dunării, de o parte şi de alta a fluviului, până dincolo de Olt, unde a intrat în contact cu comunităţile sălcuţene târzii, din faza a IV-a a acestei culturi. Drumul lor e jalonat, printre altele, de cele câteva sceptre de piatră, stilizate în formă de cap de animal cum ar fi cel descoperit la Sălcuţa. În nord-estul Munteniei, elemente Cernavoda I târzii au intrat în contact cu comunităţi cucuteniene finale (subfazele B_{2-3}), aşa cum s-a constatat în aşezările de caracter mixt de la Rîmnicelu (jud. Brăila), Pietroasele şi Monteoru (jud. Buzău).

În eneoliticul final, în aria culturii Cernavoda I s-au format două culturi parţial contemporane: Cernavoda III (în zona vestică) şi Cernavoda II – Folteşti (în zona estică).

Informaţii bibliografice

- Seb. Morintz, P. Roman, *Asupra perioadei de trecere de la eneolitic la epoca bronzului la Dunărea de Jos*, SCIV, 19, 1968, 4, p. 553-575.
- P. Haşotti, *Epoca neolitică în Dobrogea*, Constanţa, 1997, p. 119-142.
- Dr.Popovici, Puiu Haşotti, *Considerations about the Synchronism of the Cernavoda I Culture*, Pontica, 21-22, 1988-1989, p. 291-297.
- N.Harţuche, *Complexul cultural Cernavoda I de la Rîmnicelu*, Istros, I, 1980, p. 33-91.
- P.Roman, *Procesul de constituire a noilor grupe etnoculturale de la începutul epocii bronzului*, Carpica, XIV, 1982, p. 39-49.
- Idem, *Date inedite asupra aşezării culturii Cernavodă I de la Cernavodă*, Pontica, 33-34, 2000-2001, p. 171-176.

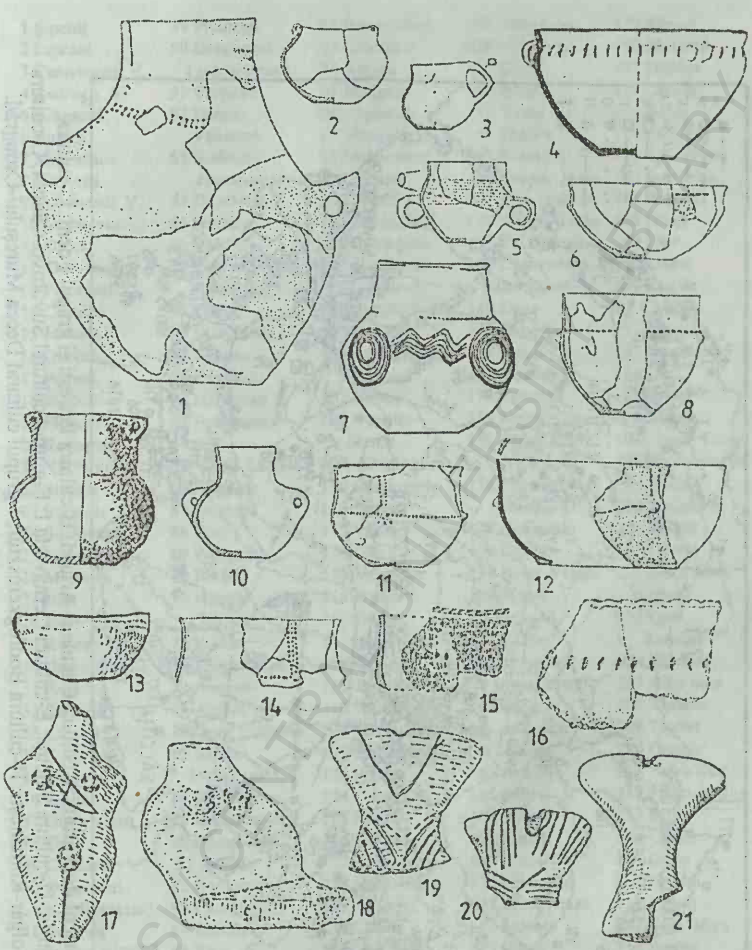

Fig.52. **Ceramică (1-16) şi plastică (17-21) din cultura Cernavoda I.**
1: Căscioarele; 2, 12: Oltenița-*Renie I*; 3, 5-8, 10-11: Ulmeni; 4, 9, 15: Hârşova; 13-14, 16-21: Cernavoda (după D.Berciu, Sebastian Morintz, P. Roman, Puiu Haşotti).

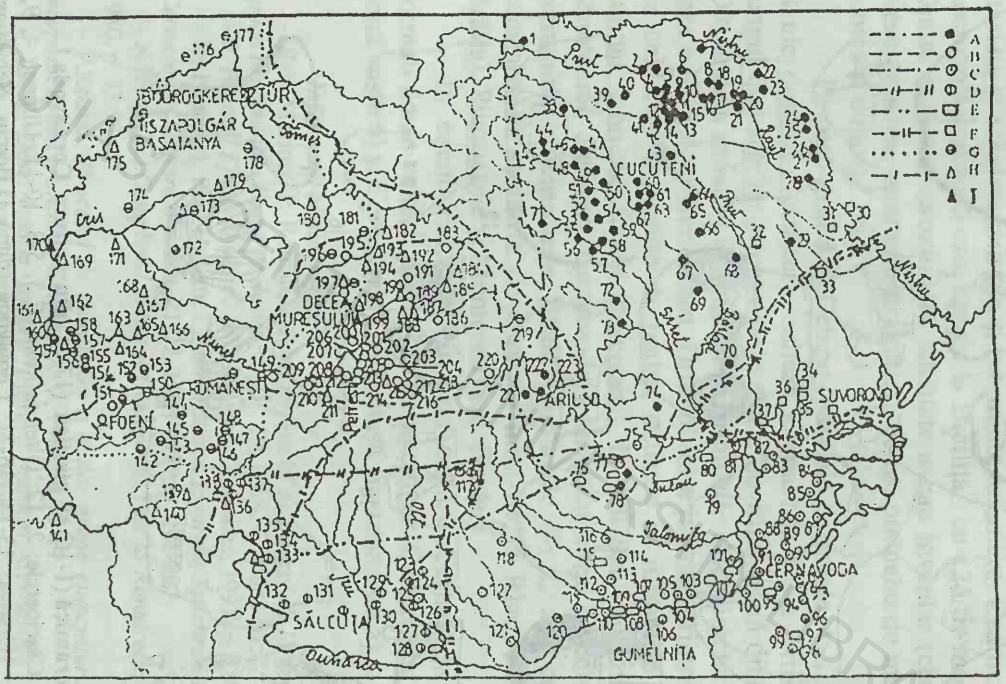

Harta4. **Eneoliticul dezvoltat.** A-cultura Cucuteni-Ariușd; B-cultura Petrești și grupul Foeni; C-cultura Gumelnița; D-cultura Sălcuța; E-cultura Cernavoda I; F-grupul cultural Suvorovo-Căinari; G-cultura Tiszapolgár-Românești; H-cultura Bodrogkeresztúr; I-grupul cultural Decea Mureșului-Csongrád.

1 Şipeniţ
2 Lipcani
3 Caracuşenii V.
4 Badragii V.
5 Brânzeni
6 Ruseni
7 Mereşeuca
8 Putineşti
9 Cuconeştii V.
10 Stolniceni
11 Druţa
12 Duruitoarea V.
13 Petruşeni
14 Costeşti
15 Iablona
16 Glăvan
17 Petreni
18 Bulboci
19 Floreşti
20 Rogojeni
21 Varvareuca
22 Soroca
23 Racovăţ
24 Solonceni
25 Echimauţi
26 Mărzeşti
27 Jora
28 Orheiul V.
29 Ruseştii Noi
30 Grigoriopol
31 Roşcani
32 Sărăteni
33 Căinari
34 Caraclia
35 Taraclia
36 Etulia
37 Giurgiuleşti
38 Siret
39 Corlăteni
40 Drăguşeni (jud. Botoşani)
41 Truşeşti
42 Ştefăneşti
43 Glăvăneştii V.
44 Solca
45 Cacica
46 Mihoveni
47 Suceava
48 Radaşeni
49 Preuteşti
50 Drăguşeni (jud. Suceava)
51 Târpeşti
52 Lunca-Vânători
53 Bodeşti-*Frumuşica*
54 Ghelăieşti
55 Izvoare
56 Văleni
57 Piatra Şoimului (Calu)
58 Traian
59 Mărgineni
60 Buznea
61 Prigoreni
62 Hăbăşeşti
63 Fedeleşeni
64 Iaşi
65 Valea Lupului
66 Scânteia
67 Dumeşti
68 Huşi
69 Poieneşti
70 Bereşti
71 Hangu-*Chiriţeni*
72 Poduri
73 Târgu Ocna
74 Bonţeşti
75 Aldeni
76 Gura Vitioarei
77 Sărata-Monteoru
78 Pietroasele
79 Lişcoteanca
80 Râmnicelu
81 Brăiliţa
82 Luncaviţa
83 Carcaliu
84 Enisala
85 Baia
86 Tariverde
87 Istria
88 Hârşova
89 Cheia
90 Târguşor
91 Gura Dobrogei
92 Palazu Mare
93 Constanţa
94 Agigea
95 Medgidia
96 Costineşti
97 Mangalia
98 Duranculac
99 Limanu
100 Rasova
101 Bordușani
102 Coslogeni
103 Ciocăneşti (Andolina)
104 Vărăşti-*Boian*
105 Sultana
106 Atmageaua Tătărească
107 Ulmeni
108 Oltenița-*Renie*
109 Chimogi
110 Căscioarele
111 Pietrele
112 Vidra
113 Glina
114 Măgurele
115 Buftea
116 Dridu
117 Retevoieşti
118 Teiu
119 Tangâru
120 Petru Rareş
121 Calomfireşti
122 Zâmbreasca
123 Slatina
124 Piatra Olt
125 Reşca
126 Caracal
127 Cruşovu
128 Vădastra
129 Gărlesti
130 Cârcea
131 Verbicioara
132 Gârla Mare
133 Ostrovu Corbului
134 Şimian
135 T. Severin
136 B.Herculane
137 Domaşnea
138 Cuptoare
139 Ilidia
140 Socol
141 Vinča
142 Şoşdea
143 Berzovia
144 Sacoşu Mare
145 Dragomireşti
146 Slatina-Timiş
147 Vl. Timişului
148 Caransebeş-*Balta Sărată*
149 Deva
150 Moşniţa
151 Parţa
152 Hodoni
153 Corneşti
154 Nerau
155 Sânnicolau Mare
156 Dudeştii V. (Besenova)
157 Cherestur
158 Cenad
159 Beba Veche
160 Deszk
161 Szeged-*Sziller*
162 Hodmezövásárhely
163 Pecica
164 Sânpetru German
165 Arad
166 Şiria
167 Iratoşu
168 Curtici
169 Szentes
170 Csongrád
171 Kétegyhaza
172 Salonta
173 Oradea
174 Hencida
175 Tiszaszöllös
176 Polgár
177 Vel'ke Raškovce
178 Berea
179 Sâniob
180 Moigrad
181 Dăbâca
182 Gherla
183 Batoş
184 Gorneşti
185 Tg. Mureş
186 Bernadea
187 Bogata
188 Gheja
189 Cuci
190 Luduş
191 Zau de Câmpie
192 Mociu
193 Corpadea
194 Cluj
195 Baciu
196 Viştea
197 Cheile Turzii
198 Moldoveneşti
199 Noşlac
200 Sântimbru
201 Mihalţ
202 Obreja
203 Şeica Mica
204 Păuca
205 Daia Română
206 Ghirbom
207 Alba Iulia
208 Tărtăria
209 Turdaş
210 Oraştie
211 Valea Rea
212 Pianu de Jos
213 Sebeş
214 Câlnic
215 Ocna Sibiului
216 Caşolţ
217 Şura Mica
218 Boarta
219 Mugeni
220 Hălmeag
221 Bod
222 Malnaş
223 Reci

G. **Eneoliticul final**: circa 3000/2500-2000/1800 b.c
(Periada de tranziție spre epoca bronzului).

Caracterizare generală. Această perioadă se bucură de un loc aparte în cercetarea preistoriei româneşti şi europene, datorită profundelor transformări economice, sociale şi etnice, care au retsructurat din temelii tabloul societății de până atunci.

Infiltrarea din ce în ce mai puternică a comunităților pastorale nomade sau seminomade din stepele nord-pontice şi nord-caspice în arealul culturilor agricole ale eneoliticului dezvoltat din spațiul carpatic a provocat în cele din urmă o stare generală de nesiguranță şi instabilitate, care a marcat şi viața populației locale sedentare.

Aceste mari mişcări de populații, care se întind pe parcursul a aproximativ un mileniu, au fost provocate probabil atât de cauze economico-sociale, cât şi climatice. Practicarea cu predilecție a păstoritului de către populațiile din stepă a condus treptat la o ierarhizare socială mai strictă decât la comunitățile agricole, însoțită şi de acumularea unor bogății în mâinile conducătorilor (îndeosebi piese de prestigiu din metal, chiar şi prețios). Caracterul mobil al vieții pastorale a determinat şi accentuarea conflictelor intertribale, pentru stăpânirea păşunilor şi a turmelor. Ocupațiile războinice şi permanenta căutare de păşuni (pentru turmele tot mai numeroase) au determinat infiltrarea treptată în teritoriile deținute de populațiile agricole sedentare, urmărindu-se jefuirea bogățiilor acumulate de acestea. Tendința de deplasare spre vest a fost accentuată probabil şi de anumite schimbări climatice (instaurarea unei lungi perioade de secetă), care a avut drept rezultat transformarea în zone aride şi deşerturi a unor vaste teritorii ale Asiei Centrale.

Drept urmare, pe largi zone ale Europei răsăritene, sud-estice şi centrale (inclusiv în spațiul carpatic) se constată producerea unui dezechilibru între principalele ocupații ale

comunităţilor agricole (cultivarea pământului şi creşterea animalelor), în sensul sporirii nete a importanţei păstoritului.

Această situaţie se reflectă în complexele arheologice ale vremii. Aşezările prezintă un caracter mai instabil, materializat în straturi subţiri sau chiar prin lipsa stratului de locuire (apar doar răspândiri sporadice de materiale). În ceea ce priveşte locuinţele, reapar masiv cele adâncite în pământ, indicând un nivel de viaţă mai scăzut faţă de eneoliticul dezvoltat, unde predomiaseră net construcţiile de suprafaţă.

Uneltele şi armele (de piatră şi de metal) reflectă perfect trăsăturile unei perioade de tranziţie.Pe lângă tipurile mai vechi de unelte de piatră, şlefuite şi cioplite, tipice eneoliticului dezvoltat, apar unele tipuri noi, precum topoarele-ciocan perforate, prelucrate în roci foarte dure (granit, bazalt, nefrit ş.a.), topoare masive de silex (şlefuite integral sau doar în porţiunea tăişului), topoarele naviforme de luptă (cu profilul în formă de barcă), seceri-cosor de silex. Toate aceste tipuri, având un spor de randament şi trăinicie, au continuat să existe şi în epoca bronzului. Condiţiile de instabilitate au influenţat negativ asupra metalurgiei, astfel că proporţia pieselor de cupru a scăzut considerabil în toate culturile eneoliticului final, datorită mai ales imposibilităţii de a se asigura un flux continuu al operaţiunilor miniere şi prelucrării minereurilor. O altă cauză a acestei situaţii ar putea fi şi perfecţionarea tehnicilor de prelucrare a pietrei, astfel că topoarele obţinute din roci foarte dure erau mai eficiente decât cele din aramă moale. De aceea, se încearcă noi procedee tehnologice pentru creşterea durităţii aramei, prin aliere cu alte metale. Primul aliaj a fost cel cu arseniu (unii istorici folosind chiar termenul de perioadă a *bronzului arsenat*), dar acesta nu dădea naştere unei combinaţii stabile, astfel că în epoca bronzului s-a renunţat la acest procedeu; oricum, aşa-zisul *bronz arsenat* reprezintă o tranziţie de la metalurgia aramei la cea a bronzului propriu-zis.

Pe plan social, o dată cu creşterea importanţei păstoritului, a sporit şi mai mult rolul bărbatului, astfel că familiile gentilice au devenit treptat patriarhale, aşa cum se atestă clar în epoca bronzului. Această restructurare socială se reflectă şi în reprezentările plastice, deoarece statuetele feminine (legate de vechiul cult al fertilităţii) devin mai rare, impunându-se în schimb cele masculine. În acelaşi sens par să pledeze şi unele morminte duble sau triple din această perioadă, sugerând sacrificarea unor membri ai familiei la moartea conducătorului acesteia.

Ritul funerar a cunoscut acum larga răspândire a înhumărilor în poziţie chircită (pe spate sau ghemuit, pe o parte), cu adaos de ocru roşu (simbolizând sângele, viaţa veşnică), în cimitire plane sau tumulare; acest rit era un element specific al triburilor pastorale din stepele nord-pontice, care l-au răspândit, în migraţiile lor, pe spaţii imense. De asemenea, în acest timp apar pe teritoriul României primele necropole de incineraţie, rit care se va impune treptat la o mare parte din culturile epocii bronzului.

Din punct de vedere cronologic, această perioadă nu a început pretutindeni în acelaşi timp şi nu a avut aceeaşi durată, nici chiar dacă ne referim la teritorii învecinate. Aşadar, termenul de perioadă de trecere de la eneolitic spre epoca bronzului trebuie să fie aplicat pentru fiecare regiune numai în limite cronologice locale.

În ţara noastră, trecerea la epoca bronzului s-a produs relativ târziu faţă de civilizaţiile mai înaintate ale Orientului Apropiat, dar aproximativ simultan cu celelalte teritorii ale Europei răsăritene şi puţin înainte faţă de Europa centrală şi vestică (mai ales în ceea ce priveşte regiunile de la Dunărea de Jos, legate direct de zonele egeo-balcanice).

Totuşi, considerăm că nu este în concordanţă cu realitatea evoluţiei istorice încercarea recentă de a se desfiinţa

practic această lungă perioadă (Al.Vulpe, în *Istoria Românilor*, I, 2001, p. 228), prin minimalizarea (de ex., culturile Cernavoda II şi III, Horodiştea-Erbiceni ş.a.) sau chiar omiterea (de ex., cultura amforelor sferice) fenomenelor culturale care o compun, pentru a se justifica astfel plasarea începuturilor epocii bronzului pe teritoriul României la un nivel neverosimil de timpuriu (c. 3500 *B.C.*), într-un moment în care nu există încă nici o descoperire de obiecte de bronz. Tocmai această realitate ne determină să considerăm că această perioadă este legată mai mult de eneolitic, cu toate transformările majore care au loc acum. Doar dorința de a sincroniza evoluția din spațiul nord-dunărean cu cea din spațiul egeean nu credem că poate fi un suport pentru a propune un început atât de timpuriu pentru epoca bronzului pe teritoriul României, având în vedere şi faptul că în aria carpatică se întâlnesc deopotrivă puternice influențe răsăritene şi central-europene, care au determinat prelungirea unei stări de instabilitate şi, implicit, o anume rămânere în urmă față de stadiul atins în lumea helladică.

Culturile acestei perioade au luat naştere prin suprapunerea elementelor migratorii peste fondul vechilor culturi ale eneoliticului dezvoltat, cu care s-au combinat. Deci, ceea ce conferă individualitate culturilor eneoliticului final sunt, pe de o parte, direcțiile şi momentele diferite de pătrundere a elementelor alogene, iar pe de altă parte, fondurile locale pe care le-au suprapus şi care şi-au transmis o parte însemnată de elemente în noile sinteze culturale. Eneoliticul final se remarcă printr-o serie de confruntări între diferitele fonduri culturale şi etnice, îndeosebi între cele de origine nord-pontică şi cele locale. Asupra acestora se vor exercita în permanență şi puternice influențe sudice, din lumea bronzului helladico-egeo-anatolian. Regiunile din vestul țării au mai cunoscut şi iradieri etno-culturale dinspre Europa centrală, manifestate atât sub forma unor prezențe directe, cât şi sub forma unor influențe. Ariile de

răspândire ale culturilor nu cunosc, în general, o prea mare stabilitate, având loc frecvente pătrunderi şi întrepătrunderi ale comunităţilor unor culturi în ariile altor culturi. Această situaţie de instabilitate etno-culturală s-a extins parţial şi asupra perioadei timpurii a bronzului. Astfel, multe dintre aspectele şi culturile de la sfârşitul eneoliticului final au continuat şi în Bronzul timpuriu. Rezultatul final al acestui proces istoric îl reprezintă, pe plan etnic şi lingvistic, ***indo-europenizarea***.

Puternicele mişcări de populaţii de la sfârşitul eneoliticului au produs în întreaga Europă şi pe o însemnată parte a Asiei o adevărată amalgamare din punct de vedere etnic şi lingvistic, punându-se bazele popoarelor de tip indo-european, menţionate ulterior de izvoarele antice scrise (indienii, medo-perşii, hittiţii, cimerienii, sciţii, sarmaţii, balto-slavii, tracii, illirii, elenii, italicii, ibero-lusitanii, celţii, germanii ş.a.). Aceste popoare prezintă o serie de elemente de înrudire din punct de vedere lingvistic, etnografic, folcloric, mitologic, astfel că sunt încadrate într-o mare familie etno-lingvistică. Numele de *indo-europeni* este o denumire convenţională, dată după aria de răspândire a acestor popoare, din India până la Oceanul Atlantic.

În legătură cu naşterea acestor popoare s-au exprimat puncte de vedere complet diferite, mai ales din punct de vedere lingvistic. Majoritatea arheologilor adoptă punctul de vedere (sintetizat de cercetătoarea americană Marija Gimbutas) potrivit căruia deplasarea "proto-indoeuropenilor" ar fi pornit din regiunile Asiei Centrale, în diferite direcţii, urmele lor fiind materializate în înmormântările tumulare cu ocru; aceşti "proto-indoeuropeni" s-ar fi amestecat apoi cu diferite populaţii locale, rezultând astfel popoare indo-europene înrudite.

Conform altui punct de vedere, susţinut mai ales de folclorişti şi etnografi, patria iniţială (în germană, *Urheimat*) a indo-europenilor (numiţi de unii cercetători şi *indo-germani* sau

arieni) s-ar fi aflat în Europa centrală sau nordică, de unde s-ar fi produs apoi expansiunea.

Pe de altă parte, majoritatea lingviştilor, pornind de la existenţa unor cuvinte comune, legate de vechi îndeletniciri, în toate limbile indo-europene, susţine că populaţia indo-europeană ar fi existat chiar de la sfârşitul paleoliticului sau începutul neoliticului pe întreaga arie în care este atestată ulterior de izvoarele scrise; apoi, la sfârşitul eneoliticului ar fi avut loc doar amestecuri între populaţii aparţinând aceleiaşi mari familii indo-europene. Desigur, există şi multe alte teorii, întrucât în problema indo-europeană ne aflăm pe un teren dominat total de ipoteze, supoziţii şi scheme teoretice, având în vedere că cele mai vechi mărturii scrise despre limba vorbită de aceste popoare apar de abia în mileniul al II-lea (la hittiţi şi la micenieni).

Indiferent de punctul de vedere pe care îl adoptăm, în conformitate cu datele furnizate de cercetarea arheologică nu se poate contesta că în perioada de tranziţie (eneoliticul final) au avut loc mari mişcări de populaţii şi schimbări de ordin cultural, ceea ce implică şi schimbări de ordin etnic. Nu se poate nega că, acum, au avut loc procese de etnogeneză, chiar dacă acestea s-au produs doar în cadrul unei vechi mase de populaţii indo-europene, aşa cum, mai târziu, romanizarea unor populaţii din Europa şi naşterea popoarelor romanice s-a petrecut tot între indo-europeni.

Oricum, ceea ce constatăm cert este faptul că în aria culturală a ceramicii pictate sud-est europene din eneoliticul dezvoltat (care includea şi teritoriul românesc) s-au pus acum bazele marelui neam al tracilor. In prima parte a epocii fierului, din masa tracică s-au delimitat triburile geto-dacice, care, prin procesul ulterior al romanizării, s-au aflat la baza etnogenezei româneşti. Deci, o dată cu formarea neamului tracic, prin procesul indo-europenizării, începând de acum circa patru milenii, s-ar putea urmări evoluţia elementelor autohtone în

spațiul carpato-dunăreano-pontic (prin filiera traci → daco-geți → daco-romani → români). Această realitate istorică face din români, asemenea grecilor și albanezilor (aceștia ca urmași ai vechilor eleni și, respectiv, ai illirilor), unul din popoarele vechi ale Europei sud-estice și est-centrale, printre care s-au infiltrat mai târziu (pe parcursul primului mileniu d.Chr.) alte popoare, ajunse aici prin migrație.

Informații bibliografice

- Lucia Wald, Dan Sluşanschi, *Introducere în studiul limbilor indo-europene*, Bucureşti, 1986.
- M.Gimbutas, *Cultură şi civilizație*, Bucureşti, 1989.
- P.Roman, *Modificări de structură ale eneoliticului final în spațiul dunăreano-carpatic*, Banatica, II, 1973, p. 55-77.
- Idem, *Forme de manifestare culturală din eneoliticul târziu şi perioada de tranziție spre epoca bronzului*, SCIVA, 32, 1981, 1, p. 21-42.
- Sebastian Morintz, *Probleme privind originea tracilor în lumina cercetărilor arheologice*, Revista de Istorie, 30, 1977, 8, p. 1465-1488.
- James Mallory, *A short History of the Indo-European Problem*, The Journal of Indo-European Studies, 1, 1973, 1, p. 21-65.
- Giacomo Devoto, *Origini indeuropee*, Firenze, 1962.
- Antoine Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, Paris, 1934 (ed. a VII-a).
- Theophil Simenschy, Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indo-europene*, Bucureşti, 1981.

Cultura Horodiştea-Erbiceni este numită astfel după o localitate din nordul Moldovei, pe Prut, în jud. Botoşani (cercetată de Hortensia Dumitrescu şi apoi de Marin Dinu), iar cealaltă în apropiere de Iaşi (cercetată de M. Dinu). În ambele localități s-au descoperit locuiri de lungă durată, cu mai multe faze şi etape, care acoperă întreaga evoluție a eneoliticului final din zona Moldovei de nord şi centrale, dintre Siret şi Prut. În Basarabia, o evoluție similară a fost constatată de Valentin Dergacev, în cadrul grupelor succesive *Brânzeni* şi *Gordinești*. În etapele târzii se constată o extindere şi în zona dintre Carpați

şi Siret, precum şi la nord de Prut, spre Nistrul superior, adică în zona controlată la un moment dat de purtătorii unei alte culturi, anume aceea a amforelor sferice. În partea nordică, cultura Horodiştea-Erbiceni are multe corespondenţe cu grupul Gorodsk (din zona Nistrului superior), iar spre sud cu grupul Usatovo (din zona stepelor nord-pontice şi a câmpiei din sudul Moldovei).

Cultura Horodiştea-Erbiceni îşi are originea în fondul cultural al ultimelor subfaze cucuteniene (Cucuteni B_{2-3}), peste care se adaugă, succesiv, elemente răsăritene. Acest lucru e dovedit de menţinerea ceramicii de tradiţie cucuteniană (inclusiv pictată, mai ales cu motive liniare geometrice) în complexele noii culturi, alături de ceramică bogat decorată cu şnurul şi cu incizii. În timp ce în faza veche motivele decorative amintesc pregnant de cele cucuteniene, în faza mai nouă se manifestă cu putere stilul geometric. Totuşi, pe unele vase (Cârniceni, jud. Iaşi; Brânzeni, jud. Bălţi) sunt pictate şi frumoase siluete feminine în poziţii rituale (aşa-numitele *Dansatoare*). O formă de vas tipică a acestei culturi o reprezintă aşa-numitele *opaiţe* (*cădelniţe*), având un căpăcel cilindric pe gura foarte îngustă. Tot o creaţie originală a purtătorilor acestei culturi este şi tipul de idol cu gâtul încovoiat.

Cercetările mai noi au relevat că purtătorii culturii Horodiştea-Erbiceni nu aveau o economie pregnant pastorală, cum s-a crezut mult timp, ci una cu caracter mixt, agro-pastoral. Această realitate e vădită şi de aşezările acestei culturi, uneori fortificate şi cu mai multe straturi. De asemenea, locuinţele continuă în parte tradiţiile constructive cucuteniene, adică au platforme de lut şi pereţi din schelet lemnos lutuit. Totuşi, apar acum şi locuinţe mai modeste, de tipul unor colibe de suprafaţă sau parţial adâncite.

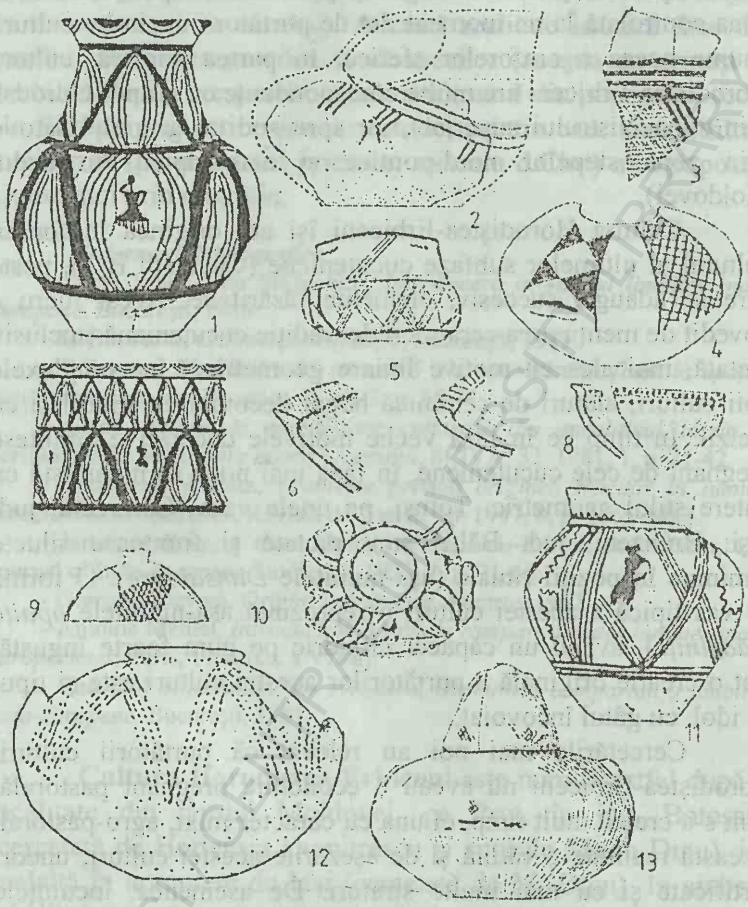

Fig.53. **Cultura Horodiştea-Erbiceni.** 1: Cârniceni; 2-4: Erbiceni; 5-8: Horodiştea; 9: Gordineşti; 10: Brânzeni; 11: Bălteni; 12: Suceava-*Burdujeni*; 13: Vişan (după Marin Dinu, Anton Niţu, V.I.Markevici, Victoria Batariuc, N.Zaharia).

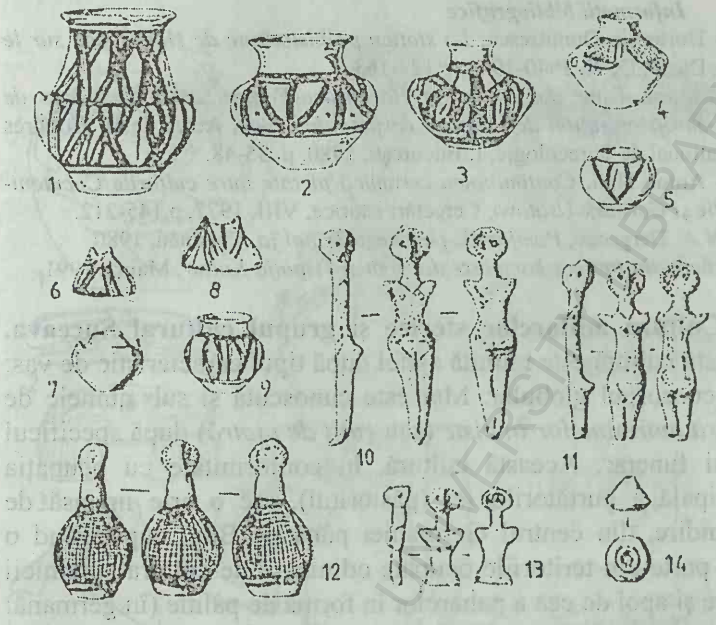

Fig. 54. Materiale din necropola de la Vâhvatinți/Ofatinți (complexul cultural Folteşti-Usatovo). După T.S.Passek.

Unealta caracteristică este toporul de silex, parțial şlefuit, mai ales spre vârf. Răspândirea acestor unelte avea menirea să suplinească lipsa în zonă a unor zăcăminte bogate de aramă, din care s-ar fi putut realiza topoare de metal.

Ritul funerar constă din morminte plane chircite (nu tumulare, ca la populațiile nomade), în care se depun vase tipice acestei culturi, îndeosebi pictate.

Spre sfârşitul ei, cultura Horodiştea-Erbiceni a avut puternice întrepătrunderi cu cultura învecinată, din sud, Folteşti-Cernavoda II, cu care va forma, în cele din urmă, un complex cultural unitar (*Horodiştea-Folteşti*).

Informații bibliografice
- Hortensia Dumitrescu, *La station préhistorique de Horodiștea sur le Pruth*, Dacia, IX-X, 1940-1944, p.127-163.
- Marin Dinu, *Le complexe Horodiștea-Folteşti et le problème de l'indo-européanisation de l'espace carpato-danubien*, Actes du IIe Congrès International de Thracologie, I, Bucureşti, 1980, p. 35-48.
- Anton Nițu, *Continuitatea ceramicii pictate între culturile Cucuteni-Tripolie şi Gorodsk-Usatovo,* Cercetări istorice, VIII, 1977, p.145-212.
- V.A. Dergacev, *Pamjatniki pozdnego Tripol'ja*, Chişinău, 1980.
- Idem, *Bestattungskomplexe der späten Tripolje-Kultur*, Mainz, 1991.

Cultura amforelor sferice şi grupul cultural Suceava. Această cultură este numită astfel după tipul caracteristic de vas: oala cu corpul globular. Mai este cunoscută şi sub numele de *cultura mormintelor în ciste* (sau *cutii de piatră*) după specificul ritului funerar. Această cultură, în conformitate cu ocupația principală a purtătorilor ei (păstoritul), are o arie imensă de răspândire, din centrul Germaniei până pe Bug, cuprinzând o mare parte din teritoriile ocupate odinioară de cultura ceramicii liniare şi apoi de cea a paharelor în formă de pâlnie (în germană: *Trichterbecherkultur = TBK*).

In țara noastră, cultura amforelor sferice pătrunde dinspre sudul Poloniei şi Ucraina subcarpatică (Volânia şi Podolia) în nordul Moldovei. Ea este documentată,în prezent, până spre Piatra Neamț şi Coasta Iaşilor. Deocamdată, vestigiile ei constau doar din morminte izolate, descoperite, printre altele, la Suceava, Basarabi (com.Preuteşti), Dolheştii Mari, Piatra Neamț, ş.a. Aşezările lor, de tip sezonier, au constat probabil din colibe, care au lăsat urme sporadice, greu sesizabile, precum cele găsite în zona oraşului Suceava (la Şcheia şi în *Parcul Cetății*).

Aşa cum au arătat descoperirile de la Dolheştii Mari (jud.Suceava), efectuate de Marin Dinu, orizontul culturii amforelor sferice este suprapus în nord-vestul Moldovei de faza târzie a complexului cultural Horodiștea-Folteşti (din Bronzul timpuriu), care s-a extins şi în această zonă.

Fig.55. **Cultura amforelor sferice** (1-5: Dolheştii Mari; 6: Piatra Neamţ; 7-9: Suceava- *Spital*); 10-20: materiale din necropola de incinerație de la Suceava –*Parcul Cetății* (10: capac; 13-14: topoare de menilit și silicolit; 17: fusaiolă; 20: cercei de aramă). După Marin Dinu, Gr. Foit, N.Ursulescu.

Pe de altă parte, descoperirile noastre din necropola (cu peste o sută de morminte de incinerație) de la Suceava – *Parcul Cetății* au arătat că un aspect al culturii Horodiștea-Gorodsk s-a combinat aici cu fondul anterior al culturii amforelor sferice, dând naștere unei noi variante culturale, pe care am numit-o *Suceava*. Originalitatea **grupului cultural Suceava** constă mai ales în folosirea ritului funerar al incinerației, reprezentând una din cele mai vechi dovezi, pe teritoriul țării noastre, de utilizare în exclusivitate a incinerației – rit devenit ulterior specific lumii tracice.

Influența culturii amforelor sferice s-a făcut resimțită și în Bronzul timpuriu și la începutul celui mijlociu din părțile răsăritene ale României, unde întâlnim morminte în ciste (în culturile Glina, Monteoru și Costișa). Rămâne încă nelămurit modul în care s-au transmis aceste influențe până în zona Carpaților de Curbură.

Informații bibliografice

- M.Dinu, *Contribuții la problema culturii amforelor sferice pe teritoriul Moldovei*, ArhMold, I, 1961, p. 43-59.
- Șt.Cucoș, *Cultura amforelor sferice din depresiunea subcarpatică a Moldovei*, MemAnt, 9-11 (1977-1979), 1985, p. 141-161.
- N.Ursulescu, *Les commencements de l'utilisation du rite de l'incinération dans le monde proto-thrace du nord de la Moldavie,* în vol. *The Thracian World at the crossroads of civilisations*, I, București, 1997, p. 447-464.
- Idem, *Apariția înmormântărilor tumulare și a incinerației la est de Carpați*, MemAnt, XIX, 1994, p. 193-199.

Cultura Folteşti-Cernavoda II s-a format probabil, într-o primă etapă, în sudul Moldovei și nord-estul Munteniei, așa cum sugerează cercetările efectuate la Stoicani și Folteşti (Mircea Petrescu-Dîmbovița și Marin Dinu), extinzându-se apoi în Dobrogea și estul Munteniei (unde a ocupat parțial arealul deținut anterior de purtătorii culturii Cernavoda III). A luat

naştere pe fondul culturii Cernavoda I, dar prin revitalizarea unor elemente locale de tradiţie gumelniţeană şi cucuteniană, ca şi prin asimilarea unor influenţe sudice egeo-anatoliene, transmise mai ales prin intermediul culturii Ezero din Bulgaria.

Caracteristica principală a ceramicii culturii Folteşti-Cernavoda II o constituie dispariţia scoicii pisate din pastă, ca şi rara utilizare a decorului şnurat. Se utilizează, în schimb, pentru decor, şirurile de crestături şi brâiele mărunt crestate. Prin aspectul său, cultura Folteşti-Cernavoda II se apropie destul de mult de cultura Horodiştea-Erbiceni, cu care a format, în cele din urmă, un vast complex cultural (**Horodiştea-Folteşti**), care şi-a continuat evoluţia şi la începutul epocii bronzului. In această etapă finală (numită de unii cercetători *Folteşti II-III*) se constată, în sud-vestul Moldovei, o serie de întrepătrunderi cu cultura Glina III-Schneckenberg, din Bronzul timpuriu, aşa cum au arătat îndeosebi descoperirile de la Bogdăneşti (lângă Oneşti).

Sfârşitul complexului Horodiştea-Folteşti este pus în legătură, pe de o parte cu pătrunderea pe teritoriul Moldovei, la începutul epocii bronzului, a unor noi valuri de populaţie pastorală nord-pontică, cunoscută sub numele de *grupul mormintelor tumulare cu ocru în groapă simplă* (*jamnaja*), iar pe de altă parte cu fenomenul de extindere treptată a culturii Monteoru din nord-estul Munteniei şi a culturii Costişa-Komariv dinspre nord.

Informaţii bibliografice

- D.Berciu, S.Morintz, P.Roman, *Cultura Cernavoda II*, SCIV, 24, 1973, 3, p. 373-402.

- M.Petrescu-Dîmboviţa, M.Dinu, *Noi cercetări arheologice la Stoicani*, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 71-97.

- Iidem, *Nouvelles fouilles archéologiques à Folteşti*, Dacia, XVIII, 1974, p. 19-72.

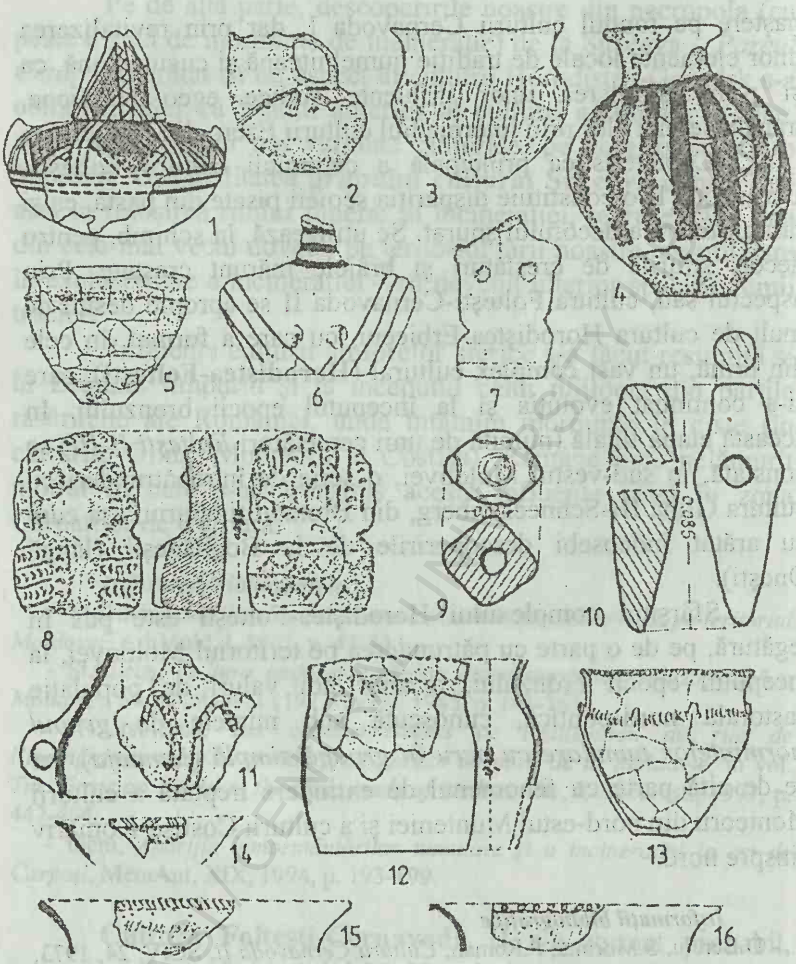

Fig. 56. **Cultura Folteşti-Cernavoda II.** 1: Brăiliţa; 2-6: Folteşti; 7-12: Stoicani; 13: Sultana; 14-16: Cernavoda (după N.Harţuche, Mircea Petrescu-Dîmboviţa, D.Berciu, Seb.Morintz, P.I.Roman).

Cultura Cernavoda III este continuatoarea directă a culturii Cernavoda I, dar aria sa de răspândire s-a restrâns treptat la jumătatea vestică a Munteniei (îndeosebi zonele de câmpie) şi sudul Olteniei (aici dând naştere aspectului *Celei*). Inițial, ea a ocupat şi zona Dunării de Jos, dovadă fiind marea aşezare din stațiunea eponimă, întinsă pe o suprafață de circa 1,5 ha pe platoul Dealului Sofia, având un strat cultural gros de 1,5-2 m.

Conținutul material al culturii Cernavoda III, pe lângă fondul Cernavoda I, este influențat puternic de tradițiile târzii ale culturilor Gumelnița şi Sălcuța, retrase în nordul Munteniei şi Olteniei, ca şi de puternice impulsuri venite din bronzul timpuriu egeo-helladic (de tipul Troia I târzie). Caracteristice pentru ceramica Cernavoda III sunt, în acest sens, torțile tubulare, brâurile în relief şi decorul canelat, la care se adaugă menținerea scoicii pisate în pastă (moştenită de la Cernavoda I).

Ocupația principală a purtătorilor culturii Cernavoda III era creşterea vitelor, remarcându-se marele număr de oase de cai, descoperite în unele aşezări. Acest fapt ar putea fi un argument pentru caracterul indo-european al purtătorilor acestei culturi, ştiindu-se că generalizarea folosirii cailor este legată de populațiile indo-europene din stepă.

În consens cu caracterul economiei lor, purtătorii culturii Cernavoda III au cunoscut o mare mobilitate, contribuind, la începutul eneoliticului final, la procesul de uniformizare culturală, care cuprinde întreg bazinul Dunării, din Slovacia şi vestul Ungariei (*aspectul Boleráz*) până-n Dobrogea şi din sudul Poloniei până-n Munții Balcani. Ulterior, această imensă unitate culturală (cu puternică amprentă sudică) se fărâmițează. Dobrogea şi estul Munteniei sunt ocupate de comunitățile culturii Folteşti-Cernavoda II, coborâte din sudul Moldovei. Spațiul central-vestic al României e ocupat de cultura Coțofeni, la vest de care, în bazinul Dunării Mijlocii, aspectul Boleráz continuă prin cultura Baden.

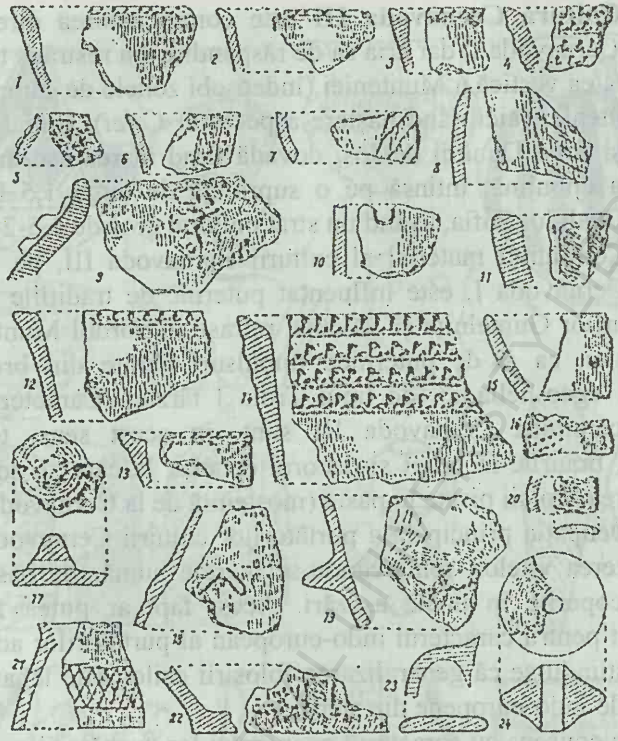

Fig.57. **Cultura Cernavoda III:** materiale din aşezarea de la Siliştioara (după E.Comşa).

Comunităţile Cernavoda III s-au restrâns spre sudul Olteniei şi nord-vestul Bulgariei, unde au format ***grupul cultural Celei*** (definit de E. Bujor). In staţiunea eponimă (lângă Corabia), purtătorii grupului Celei au format un *tell*, cu 11 niveluri de locuire. Într-o locuinţă de aici, cercetată de Marin Nica (datată prin ^{14}C: 2275 b.c.), s-au găsit, pe o laviţă, resturile unei cuverturi de in (cea mai veche ţesătură păstrată pe teritoriul României). Grupul Celei a fost asimilat de comunităţile culturii Coţofeni, care au uniformizat aspectul culturii materiale din

jumătatea vestică a țării. In fosta arie a grupului Celei se va forma o variantă a culturii Coțofeni.

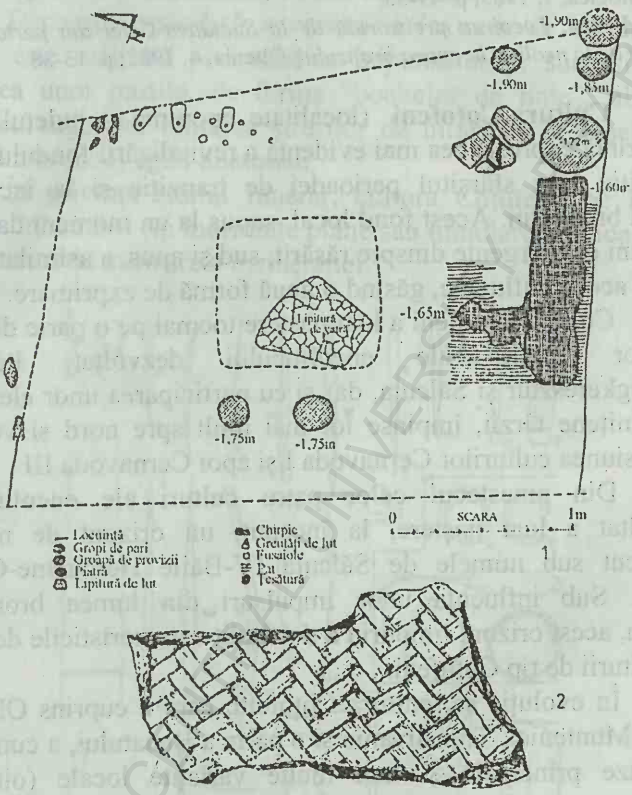

Fig.58. Celei. 1: planul locuinței nr.1 cu resturile de țesătură; 2: amprenta unei împletituri pe fundul unui vas (după Marin Nica).

Informații bibliografice

- Seb. Morintz, P.Roman, *Asupra perioadei de trecere de la eneolitic la epoca bronzului la Dunărea de Jos*, SCIV, 19, 1968, 4, p. 553-571.
- Iidem, *Cu privire la cronologia perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului în România*, SCIV, 21, 1970, 4, p. 557-569.
- Expectatus Bujor, *Așezarea de la Celei din perioada de tranziție spre epoca bronzului*, Revista Muzeelor, IV, 1967, 3, p. 211-216.

- P.Roman, *Fenomenul indoeuropenizării şi constituirii neamului tracic la Dunărea Inferioară în lumina cercetărilor arheologice*, Symposia Thracologica, 7, 1989, p. 49-55.
- M.Nica, *Locuirea preistorică de la Sucidava-Celei din perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului*, Oltenia, 4, 1982, p. 15-38.

Cultura Coţofeni (localitate eponimă în judeţul Dolj) reprezintă expresia cea mai evidentă a revitalizării fondului local eneolitic spre sfârşitul perioadei de tranziţie şi la începutul epocii bronzului. Acest fond local, supus la un moment dat unor presiuni convergente dinspre răsărit, sud şi apus, a asimilat unele dintre aceste influenţe, găsind o nouă formă de exprimare.

Cultura Coţofeni a luat naştere tocmai pe o parte din aria fostelor culturi ale eneoliticului dezvoltat, Petreşti, Bodrogkeresztúr şi Sălcuţa, dar şi cu participarea unor elemente gumelniţene târzii, împinse tot mai mult spre nord şi vest de expansiunea culturilor Cernavoda I şi apoi Cernavoda III.

Din amestecul celor patru culturi ale eneoliticului dezvoltat a luat naştere, la început, un orizont de mixtaj, cunoscut sub numele de Sălcuţa IV-Băile Herculane-Cheile Turzii. Sub influenţa unor impulsuri din lumea bronzului egeean, acest orizont timpuriu a dobândit caracteristicile de bază ale culturii de tip Coţofeni.

În evoluţia sa, cultura Coţofeni, care a cuprins Oltenia, vestul Munteniei, Transilvania şi o parte a Banatului, a cunoscut trei faze principale şi mai multe variante locale (olteană, bănăţeană, transilvăneană), în funcţie de diferitele influenţe pe care le-a receptat.

Purtătorii acestei culturi s-au adaptat la orice formă de teren şi au locuit atât în aşezări de lungă durată, fortificate, cât şi în simple sălaşe sezoniere, ceea ce dovedeşte că aveau o economie diversificată, mergând de la păstorit până la agricultură stabilă. Stăpânind zonele bogate în minereuri din

vestul țării, purtătorii culturii Coțofeni au practicat metalurgia cuprului şi chiar a bronzului pe bază de arseniu.

Decorația specifică a ceramicii (extrem de variată ca forme) este realizată prin tehnica împunsăturilor succesive şi aplicarea unor pastile, de forma "boabelor de linte", ultimul procedeu sugerând imitarea şirurilor de nituri de la vasele de metal din bronzul egeo-anatolian.

În privința ritului funerar, cultura Coțofeni, pe lângă practica înhumării (în morminte plane sau tumulare), cunoaşte şi unele cazuri de utilizare a incinerației.

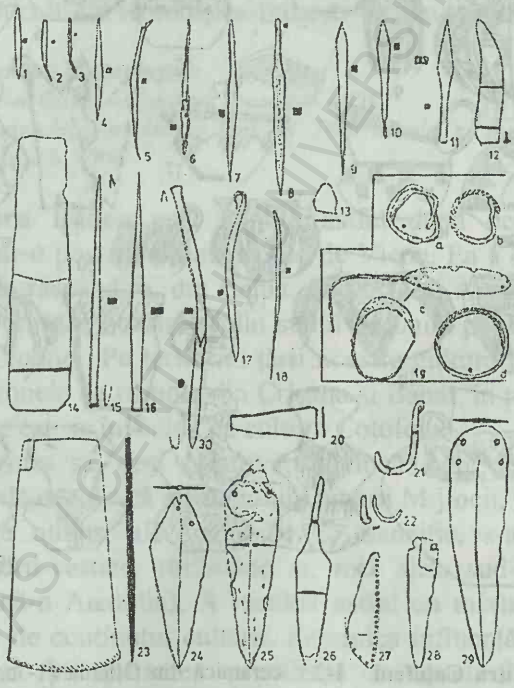

Fig.59. **Obiecte de metal din cultura Coțofeni.** 1-2, 4-5, 7, 14, 19-20, 30: Moldova Veche; 3: Cârna; 10, 13, 17, 18, 22: Dubova-*Cuina Turcului*; 9, 23, 28: Bocşa Montană; 11-12, 16, 29: Căzănești; 15: Ostrovu Corbului; 6, 8, 21, 24-27: Băile Herculane (după P.I.Roman).

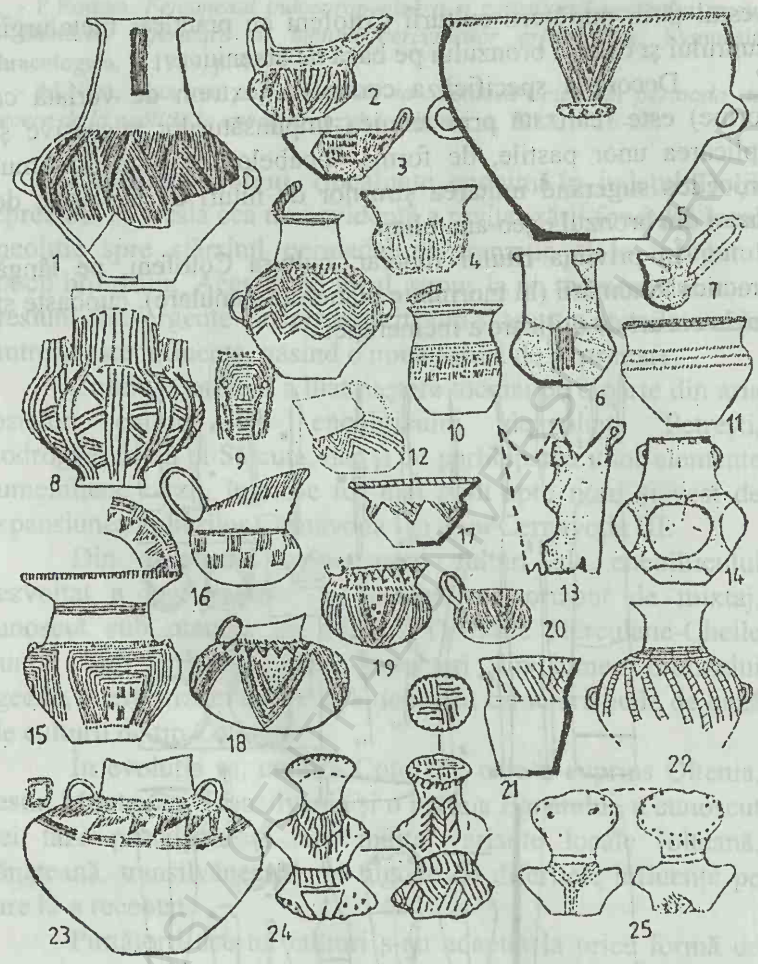

Fig. 60. **Cultura Coţofeni.** 1-23: ceramică din Oltenia (1-7: Basarabi; 8: Măceşu de Jos; 9: Castrele Traiane), Banat (10-11: Româneşti; 12: Bocşa Montană; 13-14: Băile Herculane) şi Transilvania (15: Lopadea Veche; 16: Tăuţi; 17-22: Boarta; 23: Pianu de Jos); 24-25: statuete (Pianu de Jos şi Lopadea Veche). După P.I.Roman.

Sfârşitul culturii Coţofeni se plasează în Bronzul timpuriu, fiind determinat de o nouă expansiune convergentă dinspre est şi vest, prin pătrunderea purtătorilor culturii Glina III-Schneckenberg (dinspre Muntenia şi sud-estul Transilvaniei) şi a purtătorilor unui curent cultural din Europa centrală, caracterizat prin utilizarea unei ceramici cu aspect scorţos la exterior (aşa-numita *ceramică decorată cu măturiţa = Besenstrichkeramik*).

Cultura Coţofeni a jucat, în părţile vestice ale ţării, un rol important în formarea populaţiei proto-tracice, după cum în răsăritul României acest rol par să-l fi îndeplinit purtătorii complexului cultural Horodiştea-Folteşti-Cernavoda II.

Informaţii bibliografice

- P. Roman, *Cultura Coţofeni*, Bucureşti, 1976.
- H.Ciugudean, *Eneoliticul final în Transilvania şi Banat: cultura Coţofeni*, Timişoara, 2000.

Cultura Baden este numită astfel după descoperirile efectuate într-o peşteră situată la sud de Viena. Ea a cunoscut o mare arie de răspândire, din Cehia, Slovacia şi Austria de Jos până în vestul ţării noastre şi din sudul Poloniei până în nordul Serbiei şi Croaţiei. Pe teritoriul ţării noastre cultura Baden este atestată în zonele de câmpie din Crişana şi Banat, în peste 30 de puncte. Spre est se învecina cu cultura Coţofeni.

Originea sa, deşi controversată încă, pare a se afla în baza culturală eneolitică a bazinului Dunării Mijlocii, peste care, în timpurile tulburi ale perioadei de tranziţie, s-au infiltrat influenţe nord-vestice, răsăritene şi, mai ales, sud-estice (cu analogii până-n Anatolia). A rezultat astfel un mixtaj cultural, fapt relevat de conţinutul culturii. Puternica influenţă sudică se vădeşte clar în utilizarea predilectă a canelurilor pentru decorarea ceramicii.

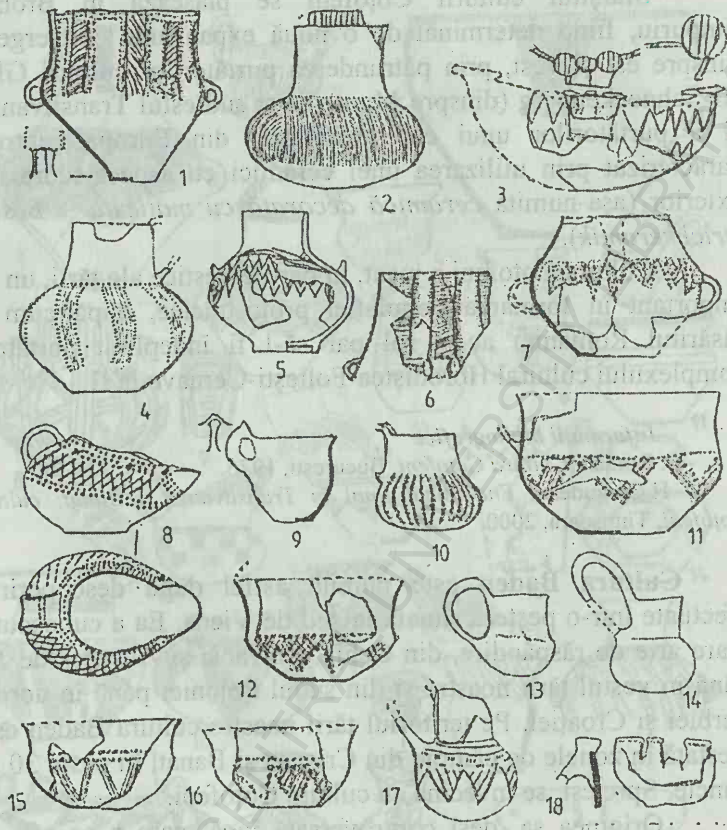

Fig. 61. **Cultura Baden.** 1-6: Pişcolţ; 7: Moldova Veche; 8: Valea Crişului; 9-18: Sălacea (după P.I.Roman şi I.Németi).

Aşezările culturii Baden ocupă orice fel de terenuri, fiind atât fortificate, cât şi deschise, în general cu o durată scurtă. Din punct de vedere economic, purtătorii culturii Baden se ocupau atât cu agricultura, cât şi cu creşterea vitelor, dar se pare că, totuşi, ultima îndeletnicire predomina, în cadrul unei economii

cu caracter mixt. Modelele de lut ale unor care cu două sau patru roți arată folosirea animalelor la tracțiune.

Din punct de vedere al ritului funerar, purtătorii culturii Baden practicau atât înhumația, cât şi incinerația, ambele cu ritualuri extrem de diferite, denotând caracterul eterogen al comunităților ce formau această cultură. Prezența noului rit al incinerației, adesea cu depunerea oaselor în urne, pare să anunțe naşterea aşa-numitelor culturi ale câmpurilor cu urne, care vor deveni specifice pentru epoca bronzului din Europa centrală, cuprinzând şi jumătatea vestică a țării noastre (în cadrul culturilor Vatina, Gârla Mare, Otomani, Suciu de Sus ş.a.).

Informații bibliografice

- P. Roman, I. Nemeti, *Cultura Baden în România*, Bucureşti, 1978.

Cultura Kostolac este denumită astfel după stațiunea eponimă din nord-estul Serbiei. In această zonă, ea s-a format pe fondul variantei sudice a culturii Baden, dar cu influențe ale bronzului macedonean. In țara noastră se răspândeşte doar în sudul Banatului (Moldova Veche, Dubova, Ostrovu Corbului ş.a.), unde intră în contact cu cultura Coțofeni, contribuind la naşterea unei variante bănățene a acesteia. Insă, influențele sale se resimt mult mai la nord, chiar până în centrul Transilvaniei. Caracteristice pentru cultura Kostolac sunt vasele ornamentate cu împunsături punctiforme şi incrustate cu alb, decor ce denotă o clară influență de partea Bronzului timpuriu macedonean. Ritul funerar foloseşte atât înhumația, cât şi incinerația.

Sfârşitul culturii Kostolac se plasează în Bronzul timpuriu, purtătorii ei fiind treptat asimilați de comunitățile culturii Vučedol.

Informații bibliografice

- P.Roman, *Noțiunea de "cultură Kostolac"*, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 419-429.

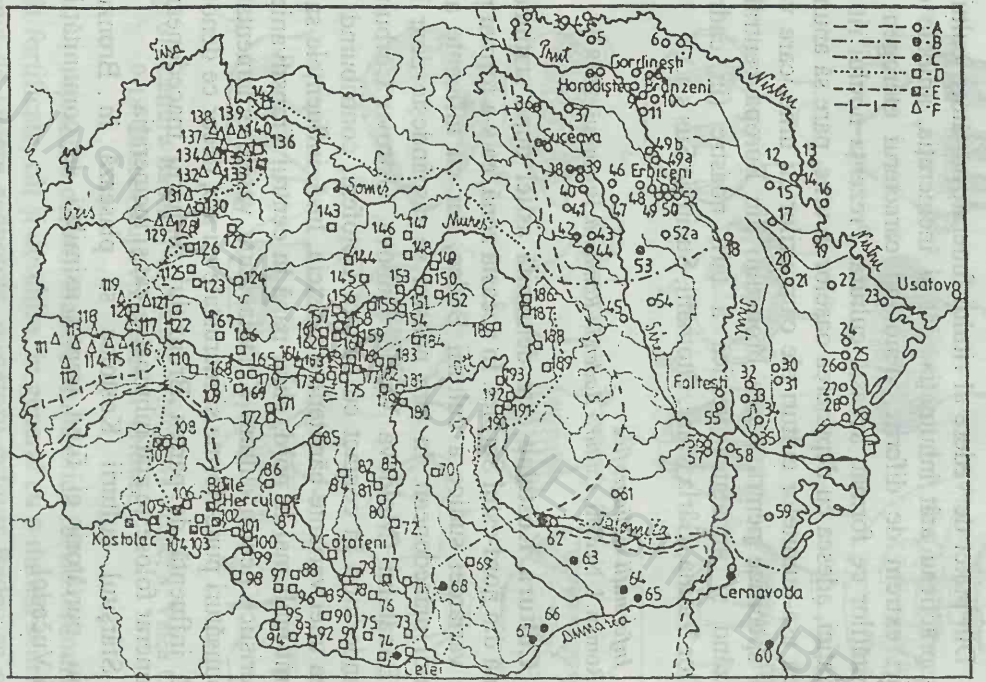

Harta 5. **Eneoliticul final.** A-complexul Horodiştea-Folteşti-Cernavoda II; B-cultura amforelor sferice; C-cultura Cernavoda III şi aspectul Celei; D-cultura Coţofeni; E-cultura Kostolac; F-cultura Baden; HORODIŞTEA=localităţi eponime.

1 Zveniacin
2 Kasperivţi
3 Jvaneţ
4 Ţviklovţi
5 Polivanov Iar
6 Mereşeuca
7 Volcineţ
8 Chetroşica
9 Hancăuţi
10 Văratic
11 Costeşti
12 Bolohani
13 Ofatinţi
14 Holercani
15 Lucaşeuca
16 Butori
17 Dănceni
18 Dancu
19 Gura Bâculu
20Gura Galbenei
21 Ekaterinovka
22 Purcari
23 Tudora
24 Sărata
25 Baştanovka
26 Borisovka
27 Glubokoe
28 Neruşai
29 Primorskoe
30 Cazaclia
31 Taraclia
32 Ogorodnoe
33 Bolgrad
34 Utkonosovka
35 Mirnoe
36Grăniceşti
37 Corlăteni
38 Basarabi
39Dolheştii Mari
40 Broşteni
41 Târpeşti
42 Piatra-Neamţ
43 Izvoare
44Piatra Şoimului (Calu)
45 Mândrişca
46 Cucuteni
47 Hăbăşeşti
48 Bogonos
49 Uricani
49a Cârniceni
49b Bălteni
50Valea Lupului
51 Holboca
52 Vişan
52a Boroşeşti
53 Băceşti
54 Lichitişeni
55 Stoicani
56Baldovineşti
57Brăila-*Brăiliţa*
58 Garvăn
59 Casimcea
60 Duranculac
61 Smeeni
62 Tinosu
63 Glina
64 Sultana
65 Vărăşti-*Boian*
66 Malu Roşu
67 Slobozia
68 Dobroteşti
69 Deagu de Sus
70 Retevoieşti
71 Vâlcele
72 Verguleasa
73 Vădastra
74 Orlea
75 Locusteni
76 Leu
77 Braneţ
78 Craiova
79Şimnicu deJos
80 Căzăneşti
81 Govora
82 Ocnele Mari
83Râmnicu Vâlcea
84 Baia de Fier
85 Petroşani
86 Boroşteni
87 Vârţu
88 Verbicioara
89 Sălcuţa
90 Cerăt
91 Măceşu de Jos
92 Cârna
93 Rast
94 Basarabi
95 Cetate
96 Pleniţa
97Castrele Traiane
98 Balta Verde
99Ostrovu Corbului
100Şimian-*Ostrovu Şimian*
101GuraVăii *OstrovuBanului*
102 Jupalnic
103 Dubova
104 Gornea
105Moldova V.
106 Bănia
107Bocşa Montană
108 Reşiţa
109Româneşti
110 Bodo
111Beba Veche
112 Nerău
113Sânnicolau Mare
114Sânpetru German
115Bodrogu Nou
116 Zădăreni
117 Arad
118 Pecica
119 Macea
120 Şiria
121 Sântana
122 Şilindia
123 Moneasa
124 Câmpani
125 Clit
126 Tinca
127 Peştera
128Sântandrei
129Girişu deCriş
130 Oradea
131 Biharia
132Cubulcut
133 Sălacea
134Valea lui Mihai
135 Voivozi
136 Pişcolţ
137Sanislău
138 Berea
139Ciumeşti
140 Carei
141 Unimăt
142MedieşuAurit
143 Dăbâca
144Corpadea
145 Cheile Turzii
146 Budeşti
147 Archiud
148 Şincai
149 Gorneşti
150Sângeorgiu de Mureş
151 Cristeşti
152 Agriştеu
153 Lechinţa de Mureş
154Cucerdea
155Copand
156Lopadea V.
157Livezile
158Gârbova de Sus
159Căpud
160Craiva
161Bucerdea Vinoasă
162 Ighiel
163Alba-Iulia
164Geoagiu de Sus
165Uroi
166Crăciuneşti
167Tebea
168Cozia
169Nandru
170Deva
171Boşorod *-Piatra Roşie*
172Cioclovina
173 Tărtăria
174 Pianu de Jos
175 Petreşti
176 Răhău
177 Călnic
178 Sebeş
179 Cristian
180 Avrig
181 Caşolţ
182 Soroştin
183 Boarta
184 Bratei
185 Mereşti
186 Păuleni
187 Leliceni
188 Malnaş
189 Reci
190 Râşnov
191 Braşov
192 Bod
193 Rotbav

Lista ilustrațiilor

Hărți

1. Principalele stațiuni paleolitice.....50-51
2. Principalele stațiuni neolitice.....84-85
3. Eneoliticul timpuriu.....116-117
4. Eneoliticul dezvoltat.....160-161
5. Eneoliticul final.....186-187

Tabele

1. Periodizarea, cronologia şi principalele descoperiri paleolitice din spațiul carpatic.....26
2. Geocronologia paleoliticului mijlociu şi superior din România.....34
3. Sisteme de peirodizare şi cronologie ale neo-eneoliticului din România.....57

Planşe

1. Piese bifaciale din paleoliticul inferior.....31
2. Piese din paleoliticul mijlociu.....33
3. A. Omoplat de mamut cu urme de gravură;
B. Reconstituirea unei locuințe paleolitice.....35
4. Ripiceni-*Izvor*. Încercarea de reconstituire a unui adăpost paleolitic.....38
5. Piese de silex aurignaciene.....39
6. Obiecte paleolitice din os.....40

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

7. Piese gravettiene.....41
8. Piese swideriene, campigniene şi tardenoisiene.....44
9. Artă paleolitică.....45
10. Staţiunea paleolitică Ripiceni-*Izvor*.....49
11. Unelte neolitice din corn şi os.....60
12. Utilaj litic cioplit şi şlefuit din neolitic.....61
13. Plastică în piatră a culturii Schela Cladovei-Lepenski Vir.....65
14. Grupul cultural Gura Baciului-Cârcea.....70
15. Cultura Starčevo-Criş.....71
16. Grupul cultural Ciumeşti-Pişcolţ.....74
17. Cultura Vinča în Banat.....77
18. Cultura Dudeşti.....78
19. Cultura ceramicii liniare.....81
20. Complexe de cult din eneoliticul timpuriu.....89
21. Aşezarea de la Rodovanu.....91
22. Cultura Boian.....92
23. Cultura Hamangia.....96
24. Cultura Vădastra.....98
25. Cultura Rast.....100
26. Piese din cultura Turdaş cu semne simbolice.....102
27. Semne simbolice din culturile Starčevo-Criş, Vinča, Precucuteni şi Gumelniţa.....103
28. Cultura Turdaş.....105
29. Cultura Tisa şi grupurile culturale Iclod şi Suplac.....108
30. Cultura Precucuteni.....112
31. Complexe de cult din cultura Precucuteni.....113
32. Altarul pictat precucutenian de la Tg. Frumos 114
34. Piese eneolitice de aur.....120
35. Complexe pentru producerea ceramicii din cultura Cucuteni-Tripolie.....121
36. Aşezări şi locuinţe din eneoliticul dezvoltat 123
37. Sceptre zoomorfe eneolitice.....125

38. Căscioarele: macheta de lut a unei construcții de cult.....127
39-40.Cultura Gumelnița.....129-130
41. Aspectul cultural Aldeni-Stoicani-Bolgrad.....131
42. Cultura Sălcuța.....133
43. Cultura Petreşti 136
44. Culturile Tiszapolgár şi Bodrokerestúr.....138
45. Aşezări cu plan circualr (Majdanet şi Petreni) şi planul aşezărilor de la Costeşti şi Brânzeni.....144
46. Târpeşti: planul aşezării Cucuteni A şi reconstituirea unei locuințe cu platformă.....146
47. Ceramica Cucuteni A 149
48. Plastica Cucuteni A 150
49. Cucuteni A-B 152
50. Ceramica Cucuteni B 154
51. Complexe de cult şi plastica Cucuteni B 155
52. Ceramică şi plastică din cultura Cernavoda I 159
53. Cultura Horodiştea-Erbiceni 170
54. Materiale din necropola de la Vâhvatinți/Ofatinți 171
55. Cultura amforelor sferice şi grupul cultural Suceava.....173
56. Cultura Folteşti-Cernavoda II.....176
57. Cultura Cernavoda III.....178
58. Celei.....179
59. Obiecte de metal din cultura Coțofeni 181
60. Cultura Coțofeni 182
61. Cultura Baden.....184

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Abrevieri

AACarp	*Acta Archaeologica Carpathica*, Kraków.
AMNap	*Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca.
AMPor	*Acta Musei Porolissensis*, Zalău.
ArhMold	*Arheologia Moldovei*, Iaşi.
Materiale	*Materiale şi cercetări arheologice*, Bucureşti.
MemAnt	*Memoria Antiquitatis*, Piatra Neamţ.
PZ	*Praehistorische Zeitschrift*, Berlin.
SCIV(A)	*Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie)*, Bucureşti.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

INDICE TOPONIMIC

A

Adam (v. *Târguşor*)
Adamclisi: 13, 14
Agigea: 61
Agrişteu: 187
Aiton: 85
Aiud: 15
Alba Iulia: 15,18, 85,161, 187
- *Lumea Nouă*: 116, 117
- *Limba*: 117
Aldeni: 116, 161
Alexandria: 51, 117
Almăj: 85
Anatolia: 62, 75, 76, 79, 95, 183
Andolina (v. *Ciocăneşti)*
Andrieşeni: 117
Arad: 85, 161, 187
Archiud: 187
Argeş: *râu*, 26, 29
Argissa: 62
Ariuşd: 15, 119, 120, 141, 160
Asia Mică: 94
Atachi: 51
Atmageaua Tătărască: 126, 161
Avrig: 187

B

Babadag: 51
Bacău: 18
Baciu: 161
Badragii Vechi: 161
Baia (Tl): 93, 161
Baia de Fier: 26, 32, 33, 40, 51, 187
Baia Mare: 15
Baldovineşti: 187
Balomir: 85
Balş: 85
Balta Sărată: 85, 161
Balta Verde: 187
Bancu: 117
Barboşi: 12
Bardosu: 26
Basarabi (Dj): 85, 182, 187
Basarabi (Sv): 172, 187
Basatanya: 160
Baştanovka: 187
Batoş: 161
Battonya: 85, 117
Băceşti: 117
Băiceni: 141
Băile Herculane: 26, 51, 62, 161, 181, 182, 186
Bălteni: 170, 187
Băneasa: 51, 117
Bănia: 187
Bârlad: 17, 82
Bârlăleşti: 117, 131, 149
Beba Veche: 85, 161, 187
Beidaud: 51
Belgrad: 75
Berea: 161, 187
Bereşti: 51
Bernadea: 161
Berzovia: 85, 161
Biharia: 187
Bistricioara: 51
Bistriţa, *râu*: 37
Boarta: 161, 182, 187
Bobuleşti: 26, 39, 51
Bocşa Montană: 181, 182, 187
Bod: 161, 187
Bodeşti: 161
Bodo: 187
Bodrogkeresztúr: 160
Bodrogu Nou: 187
Bogata: 117, 161
Bogdăneşti (Sv): 51
Bogdăneşti (Bc): 119, 175
Bogonos: 187
Boian: 89, 116
Boineşti: 26, 39, 51
Bolgrad: 116, 187
Bolohani: 187
Bonţeşti: 85, 142, 161
Borduşani: 126, 161
Borisovka: 187
Boroşeşti: 187
Boroşteni: 26, 51,187
Bosanci: 117
Boşorod-*Piatra Roşie*: 187
Botoşani: 18
Brad: 119
Braneţ: 187
Braşov: 15, 187
Bratca: 51
Bratei: 85, 187
Brădeşti: 51
Brăila-*Brăiliţa*: 117, 131, 158, 161, 176, 187
Brănişca: 117
Brânzeni: 26, 39, 40, 42, 51, 142, 144, 161, 168, 169, 186
Brebeni–*V. Dârjovului*: 51
Broşteni: 187
Bucerdea Vinoasă: 187
Bucovăţ: 77, 84, 116, 138
Bucureşti: 12, 13, 17-19, 26, 78, 85
Buda: 26, 41, 51
Budapesta: 15
Budeşti: 187
Buftea: 161
Bugeac: 157
Bugiuleşti: 26, 28, 29, 51
Bugul Sudic, *râu*: 80, 145, 172
Bulboci: 161
Buteşti: 26, 51
Butori: 187
Buzău, *râu*: 89
Buzdugeni: 26, 33, 51
Buznea: 147, 154, 155, 161
Bylany: 66

C

Cacica: 161
Calfa: 51
Callatis: 22
Calomfireşti: 126, 130, 161
Calu (=Piatra Şoimului): 142, 152, 161, 187
Capidava: 117
Caracal: 161
Carcaliu: 161
Caraclia: 161
Caracuşenii Vechi: 152, 161
Caransebeş: 85, 161
Caraşova: 26, 85
Carei: 187
Casimcea: 124, 125, 187
Castrele Traiane: 182, 187
Caşolţ: 161, 187
Çatal Hüyük: 62, 88
Cazaclia: 187
Căinari: 161
Călăraşi: 89, 117
Călineşti: 26, 51
Căpud: 187
Căpuşul Mic: 26, 51
Cărbuna: 86, 117, 119
Căscioarele: 85, 88-90, 93, 117, 123, 126, 127, 129, 130, 132, 159, 161
Căţelu: 117
Căzăneşti: 181, 187
Câlnic: 161, 187
Câmpani: 187

Cârcea: 68, 70, 76, 84, 161
Cârna: 181, 187
Cârniceni: 169, 170, 187
Ceahlău: 26, 44, 47, 51, 62
-*Bofu-Mic*: 41
-*Cetățica*: 41
- *La Scaune*: 47
-*Podiș*: 41
-*Dârțu*: 62
Ceamurlia de Jos:96, 117
Celei: 178, 179, 186
Cenad: 85, 117, 138, 161
Cerăt: 187
Cerna, *râu*: 132
Cernatu: 85
Cernavoda: 88, 95, 96, 117, 129, 157, 159, 160, 176, 177, 186
Cernăuți: 14, 17
Cernica: 26, 51, 85, 88, 92, 93, 117
Cetate: 187
Cheia: 26, 51, 161
Cheile Turzii: 26, 116, 161, 187
Cherestur: 161
Chetroșica, *sit*:187
Chiperești: 117
Chiriet: 51
Chirnogi: 117, 126, 161
Chișinău: 14, 19
Chișoda: 85, 117
Ciocănești (=Andolina): 117, 126, 161
Cioclovina: 26, 36, 51, 187
Cipău: 85
Ciucsângeorgiu: 117
Ciumăfaia: 85
Ciumești: 26, 44, 51, 62, 84, 117, 187
Ciuntu: 40
Ciuperceni: 26, 51
Ciutulești: 26, 39
Cladova: 51
Cleanov: 85
Climăuți: 26, 35, 51
Clisura Dunării: 47
Clit: 187
Cluj:15, 16, 18, 19, 63, 68, 85, 105, 116, 134, 161
Cocoara: 117
Constanța:14, 18, 161
Conțești: 119
Copand: 187
Copăcelu (=Valea Răii): 85
Corabia: 178
Corlăteni: 142, 161, 187
Cormani: 26
Corneşti: 117, 161
Coroteni: 85, 113
Corpaci: 26, 51
Corpadea: 161, 187
Cosăuți: 26, 37, 40, 45, 51
Coslogeni: 117, 161
Costeşti (R.Moldova): 26, 51, 142, 144, 161, 187
Costeşti (Iaşi): 142
Costinești: 161
Costișa: 117
Coșava: 26, 51
Coșereni: 117
Coșerniță: 117
Cotu Miculinți: 37, 38, 40, 42, 51
Cotofeni: 186
Covasna: 18, 117
Cozia: 187
Craiova: 17, 68, 187
Craiva: 187
Crasnaleuca: 37, 51
Crăciunești: 187
Cremenea (v. *Sita Buzăului*)
Cristeşti: 187
Cristian: 187
Criş, *râu*: 67, 110
Cruşovu: 98, 117, 161
Csoka: 117
Csongrád: 140, 161
Cubulcut: 187
Cucerdea: 187
Cuci: 161
Cuciulat: 42, 51
Cuconeștii Vechi: 161
Cucuteni: 13, 119, 141, 142, 147, 149, 150, 154, 156, 160, 187
Cuina Turcului (v. *Dubova*)
Cumpăna: 26
Cuptoare: 161
Curtici: 161
Cuza Vodă: 26

D

Daia Română: 103, 104, 106, 161
Dancu: 187
Dăbâca: 138, 161, 187
Dănceni: 85, 187
Dăneşti: 85
Dârjov: 26, 29, 31, 51
Dârțu (v. *Ceahlău*)
Deagu de Sus: 187
Decea Mureșului: 141, 160
Dejan: 85
Deszk: 117, 161
Deva: 15, 18, 138, 161, 187
-*Tăualaș*: 117
Dévaványa: 85, 117
Devenț: 85, 117
Divostin: 84
Dobromira: 26, 51
Dobroteşti: 187
Dobrovody: 145
Dodeşti: 110, 117, 131
Dolhasca: 26, 51
Dolheştii Mari: 172, 173, 187
Domașnea: 161
Donja Branjevina: 84
Dragomireşti: 161
Drăgăneşti (Galați): 117
Drăgănești-Olt: 85
Drăghiceanu: 85
Drăguşeni (Botoșani): 142, 149, 150, 156, 161
Drăguşeni (Suceava): 142, 148, 161
Dridu: 161
Druță: 161
Dubăsari: 51
Dubova: 185, 187
-*CuinaTurcului*: 41, 45, 46, 49, 51, 65, 71, 85, 181
Dudeşti: 78, 84
Dudeștii Vechi (=Besenova): 71, 85, 117, 161
Dumeşti: 141, 147, 150, 161
Duranculac: 94, 117, 161, 187
Duruitoarea Veche: 26, 30, 36, 51, 161

E

Echimăuți: 161
Ekaterinovka: 187
Enisala: 51, 161
Erbiceni: 26, 44, 47, 51, 62, 168, 186
Eresteghin (v. *Moacșa*)
Esztár: 116
Etulia: 51, 117, 161

F

Fălticeni: 17
Fărcașele: 26, 31, 51, 85, 98, 99
Fărcașu de Jos: 117
Fărcașu de Sus: 78
Fedeleşeni: 125, 142, 151, 161
Federi: 51
Feldioara: 117
Flămânzi: 117
Floreşti: 85, 111, 117, 142, 161

Foeni: 117, 160
Folteşti: 117, 172-174, 186
Frumuşica (Neamţ): 119, 142, 149, 156, 161
Frumuşica (R.Moldova): 26, 51

G

Galaţi: 12, 17
Garvăn: 51, 187
Gârbova de Sus: 187
Gârla Mare: 161
Gârleşti: 161
Geoagiu de Sus: 187
Gheja: 161
Ghelăieşti: 142, 147, 152, 155, 161
Gherla: 161
Ghigoeşti-*Trudeşti*: 113, 117
Ghinoaica: 85
Ghirbom: 161
Girişu de Criş: 187
Giuleşti: 117
Giulvăz: 85
Giurgiu: 26, 36, 39, 51
Giurgiuleşti: 161
Glăvan: 161
Glăvăneştii Vechi: 72, 81, 85, 103, 121, 161
Glina: 92, 117, 126, 129, 161, 187
Glubokoe: 187
Goloviţa: 96
Gordineşti: 39, 168, 186
Goreni: 136
Gornea: 26, 51, 76, 77, 85, 187
Gorneşti: 137-139, 161, 187
Govora: 187
Gradeşniţa: 84
Grădinile: 70, 85
Grăniceşti: 187
Greaca: 92, 117
Grebeniki: 51
Grigoriopol: 161
Grumăzeşti: 71, 85
Gugeşti: 85
Gumelniţa: 119, 120, 126, 129, 130, 132, 160
Gura Baciului: 63, 68, 70, 72, 84
Gura Bâcului: 187
Gura Camencii: 85
Gura Cheii: 26
Gura Dobrogei: 161
Gura Galbenei: 187
Gura Văii-*Ostrovu Banului* (=*Golu*): 51, 71, 76, 85, 187
Gura Vitioarei: 161

H

Hacilar: 62
Hamangia: 93, 116, 117
Hancăuţi: 187
Hangu-*Chiriţeni*: 161
Hăbăşeşti: 119, 123, 142, 145, 150, 156, 161, 187
Hălmeag: 161
Hărman: 85, 117
Hârşova: 117, 126, 159, 161
Hencida: 161
Herpály: 84, 116
Histria: 15
Hodmezövásárhely: 85, 117, 161
Hodoni: 107, 108, 117, 161
Hodoşa: 51
Holboca, 26, 187
Holercani: 117, 187
Homeşti: 117
Homojdia: 117
Homorod: 85
Horodiştea: 168, 170, 186
Hotărani: 85: 98: 99: 117
Hunedoara: 85
Huşi: 81, 140, 161

I

Iablona: 142, 145, 152, 161
Iacobeni: 85
Iaşi: 12, 14, 15, 17-19, 117, 161, 168
Iaz: 85
Iclod: 88, 107, 108, 116
Icuşeni: 51
Idjoş: 117
Iernut: 85
Igeşti: 131
Ighiel: 187
Ileanda: 51
Ilidia: 161
Iozăşel: 26, 33, 36, 51
Ipoteşti: 85, 92, 117
Iratoşu: 161
Isacova, 117
Isaiia: 103, 111-112, 117
Istria: 117, 161
Izvoare: 110-114, 117, 119, 142, 149, 156, 161, 187

J

Jabăr: 117
Jigodin: 51
Jiu, *râu*: 126
Jora: 161
Jupa, 117
Jupalnic: 187
Jvaneţ: 187

K

Kasperivţi: 187
Kétegyhaza: 161
Kiev: 141, 142
Kostolac: 186
Koszylowce: 142
Krsztúr: 117

L

Lapoş: 26, 37, 44, 51, 62
Larga Jijia: 85, 111, 117
Largu: 117
Lazo: 51
Lădăuţi-Costanda: 51
Lechinţa de Mureş: 187
Leliceni: 187
Lepenski Vir: 50, 62-65, 84
Lespezi: 51
Leşile: 51
Leţ: 71, 85, 117
Leu: 85, 187
Lichitişeni: 187
Limanu: 117, 161
Lipcani: 142, 147, 155, 161
Lipova: 85, 117
Lişcoteanca: 117, 131, 161
Liubcova: 77, 85, 117
Livezile: 187
Locusteni: 85, 187
Lopadea Veche: 182, 187
Lopatnic. 51
Lopăţica: 117
Lorău: 51
Lucaşeuca (=Lucaşovca): 187
Luduş: 161
Lunca: 69, 73, 85, 161
Luncaviţa: 161

M

Macea: 187
Maidaneţ: 144, 145
Malnaş: 161, 187
Malu Roşu: 187
Mamaia: 26, 51
Mangalia: 22, 96, 117, 161
Mariupol: 140
Matejski Brod: 117
Măceşu de Jos: 182, 187
Măcin: 117
Măgurele: 117, 161
Mălăeşti: 117
Măluşteni: 26, 51, 85
Mănăstioara: 117
Mărculeşti: 85
Mărgineni: 142, 161
Măriuţa: 130

Mândrişca: 113, 114, 187
Mârzeşti. 161
Medgidia. 94, 97, 117, 161
Medieşu Aurit: 51, 187
Méhtelek. 85
Mereuşca: 161, 187
Mereşti: 51, 187
Mersin: 62
Mihalţ: 161
Mihoveni: 81, 82, 85, 117, 142, 147, 148, 155, 161
Mintia: 117
Mirnoe: 51, 187
Mitoc: 26, 30, 36, 37, 39, 45, 51
Moacşa –*Eresteghin*. 111, 117
Mociu: 161
Moigrad: 120, 139, 161
Moldova Veche: 85, 117, 181, 184, 185, 187
Moldoveneşti: 161
Molodova: 26, 35, 39, 40, 42, 51
Moneasa: 51, 187
Morava, *râu*.132, 135
Moreşti: 51, 85
Moşniţa: 161
Mozac (v. *Teiu*)
Mugeni: 161
Mukacevo: 117
Munteni: 85
Mureş, *râu*. 76, 99, 106, 134, 140

N

Nandru: 26, 32, 51,104, 187
Negreşti-*Ilişeşti*. 85
Nerău: 161, 187
Neruşai: 187
Nezvisko: 85
Nicolae Bălcescu: 51
Nipru: 111, 141, 152
Nistru: 7, 30, 42, 48, 64, 68, 111, 126, 169
Noşlac: 161

O

Oarţa: 117
Obârşeni: 125
Oboga: 26
Obreja: 161
Ocna Sibiului: 26, 51, 70, 72, 85, 161
Ocnele Mari: 187
Ocsöd: 117
Ofatinţi (=Vâhvatinţi): 26, 30, 31, 51, 140, 171, 187
Oglinzi: 68, 73
Ogorodnoe: 187
Ogradena-*Icoana*: 45
Ohaba-Mâtnic: 187
Ohaba-Ponor: 26, 32, 40, 51
Olbia: 14
Oldoway, 29
Olt, *râu*: 29, 90, 98, 126, 133, 158
Oltenţa: 90, 125-127
-*Renie*: 159, 161
Olteţ, *râu*: 28, 29
Oradea: 15, 85, 117, 138, 139, 161, 187
Orăştie: 99, 101, 161
-*Dl. Pemilor*: 106
Orheiul Vechi: 161
Orlea: 117, 187
Orlovka: 117
Ostrovu Banului (v. *Gura Văii*)
Ostrovu Corbului: 51, 65, 85, 117, 134, 139, 140, 161, 181, 185, 187
Ostrovu Golu (v. *Gura Văii*)
Ostrovu Mare: 51
Otaci: 51
Ovidiu: 26
Ozernoe: 113

P

Padea: 85, 117
Padina: 64
Palanca: 155
Palazu Mare: 161
Parincea: 148
Paris: 13, 16, 141
Parţa: 77, 85, 88, 89, 116, 117, 161
Părhăuţi: 51
Păuca: 134, 161
Păuleni: 187
Păuliş: 85
Pecica: 187
-*Forgaci*: 138, 139, 161
Perieni: 71, 82, 85, 103
Pescari: 42, 51
Peştera (Braşov): 26, 36, 51
Peştera (Cluj)-*Igriţa*: 51, 187
Peştera (Constanţa): 51
Petreni: 14, 142, 144, 145, 161
Petreşti: 51, 187
Petroşani: 187
Petru Rareş: 117, 161
Petruşeni: 161
Piatra Neamţ: 17, 18, 172, 173, 187
Pianu de Jos: 136, 161, 182, 187
Piatra Olt: 117, 161
Piatra Şoimului (v. *Calu*)
Pietrele: 117, 130, 161
Pietroasele: 12, 13, 158, 161
Piscu Crăsani: 117
Pişchia: 85
Pişcolţ: 73, 74, 84, 184, 187
Piteşti: 17
Pleniţa: 132, 187
Pločnik: 119
Plopşor: 26
Podu Iloaiei: 85
Poduri: 112, 117, 142, 147, 150, 154, 155, 161
Pogorăşti: 85
Poieneşti: 85, 161
Polgár: 161
Polivanov Iar: 187
Popudnja: 147
Porţile de Fier: 26, 42, 47, 49, 62, 64, 65
Preuteşti: 142, 161
Prigoreni: 161
Primorskoe: 187
Probota: 85, 119
Prundu: 117
Prut: 26, 30, 36, 114, 168, 169
Purcari: 187
Puricani: 51
Putineşti: 161

R

Racovăţ: 161
Racoviţa: 26, 29, 51
Radovanu: 85, 91, 117
Rafaila: 142
Rast: 57, 99, 116, 187
Rasova: 161
Raşcov: 26, 51
Ravenna: 21
Rădăşeni: 161
Răhău: 187
Răuceşti: 150
Râmnicelu: 117, 158, 161
Râmnicu Vâlcea: 187
Râşnov: 51, 187
Recea: 51
Reci: 117, 139, 161, 187
Remetea: 26, 51
Reşca: 161
Reşiţa: 18, 117, 187
Retevoieşti: 161, 187
Ripiceni: 26, 31-33, 36, 38, 39, 41, 44, 48, 49, 51

Rogojeni: 85, 117, 161
Roma: 16
Româneşti: 26, 51, 160, 182, 187
Roşcani: 161
Roşiorii de Vede: 85
Rotbav: 187
Ruginești: 113
Ruginoasa: 119, 145, 149
Ruginosu: 85
Rupea: 85
Ruseni: 161
Ruseştii Noi: 85, 113, 117, 142, 161
Ruşii-Mănăstioara: 117

S

Sacoşu Mare: 161
Sajan: 117
Saligny: 26
Salonta: 117, 161
Sanislău: 187
Sarmizegetusa: 14
Sat Chinez: 85
Satu Mare: 17
Săcăreşti: 82, 85
Săcuieni: 74, 85, 117
Sălacea: 184, 187
Sălbăgelu: 103, 117
Sălcuţa: 15, 125, 133, 158, 160, 187
Sărata-Monteoru: 142, 154, 158, 161, 187
Sărăteni: 51, 161
Sântana: 187
Sânandrei: 117
Sândominic: 26, 51
Sângeorgiu de Mureş: 187
Sângeorz-Băi: 51
Sângerei: 85
Sâniob: 161
Sânnicolau Mare: 161, 187
Sânpetru German: 161, 187
Sântandrei: 117, 187
Sântimbru: 161
Scânteia: 149, 161
Schela Cladovei: 26, 64, 85
Scoc: 51
Scythia Minor: 21
Sebeş: 134, 161, 187
Selişte: 85
Sf. Gheorghe: 15, 117
Sibiu: 15, 29
Silişte: 117
Siliştioara: 178
Sinzelles: 29
Siret, *râu*: 168, 169
Siret: 14, 51, 161
Sita Buzăului-*Cremenea*: 26, 44, 51, 62
Slatina (Olt): 26, 98, 117, 130, 133, 161
Slatina -Timiş: 161
Slobozia (Ilfov): 26, 187
Smeeni: 117, 187
Socol: 161
Solca: 69, 73, 85, 161
Solonceni: 117, 161
Someş: 107
Someşu Rece: 26, 110
Soroca: 57, 64, 65
Soroştin: 187
Spanţov: 92, 117
Stânca: 51
Starčevo: 84
Stoicani: 116, 142, 174, 176, 187
Stolniceni: 161
Strachina (=Stracova): 41, 51
Straja: 51
Struma, *râu*: 135
Suceava: 14, 51, 71, 82, 85, 117, 161, 173, 174, 186
-*Burdujeni*: 170
-*Parcul Cetăţii*: 173, 174
-*Spital*: 173
Suceveni: 117, 131, 142
Sucidava (v. *Celei*)
Sudiţi: 79, 84, 89, 116, 117
Sultana: 117, 120, 126, 161, 176, 187
Suplacu de Barcău: 109, 116
Suvorovo: 124, 125, 128, 160
Szarvas: 85, 117
Szeged-*Sziller*: 161
Szeghalom: 117
Szegvár: 117
Szentes: 117, 161

Ş

Şag: 117
Şcheia: 172
Şeica Mică: 136, 161
Şilindia: 187
Şimian: 138, 161, 187
Şimnicu de Jos: 187
Şincai: 187
Şipeniţ: 142, 161
Şiria: 161, 187
Şoimuş: 117
Şoşdea: 161
Ştefăneşti: 161
Şuletea: 117
Şura Mică: 161

T

Talianki: 145
Tangâru: 92, 103, 117, 126, 161
Tápé: 117
Taraclia: 117, 161, 187
Tariverde: 161
Tătăria: 85, 101, 102, 104, 106, 117, 161, 187
Tăuţi: 138, 182
Târgovişte: 17
Târgşoru Vechi: 51, 85
Târgu Bereşti: 142, 145, 149, 161
Târgu Frumos: 112, 115, 117
Târgu Mureş: 17, 120, 161
Târgu Negreşti: 117
Târgu Ocna: 119, 142, 154, 155, 161
Târguşor: 26, 51, 62, 161
Târguşor – *La Adam*: 51, 62
Târnava, *râu*: 134
Târpeşti: 81, 83, 85, 103, 110, 113, 114, 117, 119, 123, 142, 146, 161, 187
Techirghiol, 117
Tecuci: 17
Teiu (Bucureşti): 126, 161
Teiu – *V. Mozacului*: 29, 51
Tessalia: 133
Tetoiu – *Bugiuleşti*: 51
Timişoara: 15, 85, 88
Tinca-Râpa: 85, 187
Tincova: 26, 39, 51
Tinosu: 187
Tisa, *râu*: 7, 48, 73, 80, 82, 84, 97, 106, 133, 139, 140
Tiszacsege: 85, 117
Tiszafüred: 117
Tiszapolgár: 160
Tiszaszöllös: 161
Tiszaug: 85
Topile: 51
Traian
-*Dl. Viei*:110, 113, 117
-*Dl. Fântânilor*: 81, 85, 103, 113, 117, 120, 142, 145, 152, 161
Trestiana: 71, 85
Trinca: 26, 33, 51
Tripolie: 141, 142
Troia: 141
Truşeşti: 142, 145, 147-150, 161
Tudora: 187
Tulcea: 18

Turdaş: 15, 85, 102, 105, 106, 116, 161
Turia: 85, 117
Turnu-Severin: 62, 161
Tyras: 14

Ţ

Ţara Oaşului: 48
Ţâra: 85
Ţebea: 187
Ţviklovţi: 187

U

Udeşti: 26, 51, 85
Ulmeni: 129, 159, 161
Unimăt: 187
Unip: 117
Uricani: 187
Uriu: 51
Uroi: 187
Usatovo: 186
Utkonosovka: 187

V

Vadu Crişului: 117
Vadu Soreşti: 85, 117
Valea Crişului: 184
Valea lui Mihai: 138, 187
Valea Lupului: 26, 51, 71, 85, 142, 161, 187
Valea lui Grăuceanu (Bugiuleşti): 28
Valea Mare: 51
Valea Răii (v. *Copăcelu*)
Valea Rea: 161
Valea Timişului: 161
Vama Veche: 94
Vardar, *râul*: 135
Varna: 128, 132
Varvareuca: 26, 121, 142, 161
Vădastra: 26, 51, 85, 98, 99, 116, 161, 187
Văleni: 154, 161
Văratic: 187
Vărăşti-*Boian*: 85, 89, 161, 187
Vărşand: 107, 108, 117
Vărzari: 85, 109
Vâhvatinţi (v.*Ofatinţi*)
Vâlcele: 187
Vârţu: 187
Vel'ke Raškovce: 161
Verbicioara: 85, 117, 161, 187
Verbiţa: 85, 117
Verguleasa: 187
Vermeşti: 85
Vidra: 92, 117, 119, 130, 161
Viena: 15, 183
Viişoara: 85
Vinča: 84, 161
Vinga: 85, 117
Vinţu de Jos: 125
Vişag: 26
Vişan: 170, 187
Viştea: 161
Vlasac: 62
Vlădeni: 117
Vlădila: 117
Voetin: 85
Voineşti: 85
Voivozi: 187
Vojvodina: 137
Volcineţ: 187
Vulcăneşti: 110, 117, 131

Z

Zaim: 26, 51
Zalău: 85
Zau de Câmpie: 117, 161
Zădăreni: 187
Zăgujeni: 85
Zăuan: 71, 85, 117
Zâmbreasca: 130, 161
Zemplin: 117
Zimnicea: 117
Zorlenţu Mare: 77, 85, 117
Zsáka: 117
Zveniacin: 85, 187

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

INDICE ONOMASTIC

A

Ammianus Marcellinus: 20
Andrieşescu Ion: 15, 16, 125, 129, 132
Antonescu Teohari: 14
Arrian: 20
Asachi Gh.: 12

B

Babeş Mircea: 19
Balbus: 21
Batariuc Victoria: 170
Beldiceanu Nicolae: 14, 141
Bem Cătălin: 60
Berciu Dumitru: 16, 59, 62, 65, 90, 92, 94-98, 103, 111, 125, 132-134, 140, 157, 159, 175, 176
Berciu Ion: 80
Bitiri Maria: 48
Blaremberg Vladimir de: 12
Boghean Dumitru: 115, 154, 155
Bolliac Cezar: 13, 97
Bolomey Alexandra: 156
Bonfini Antonio: 11
Boroneanţ Vasile: 49, 62, 63, 65
Borziac Ilie: 31, 33, 35, 39, 40, 45, 48
Breuil Henri: 43
Brudiu Mihalache: 40, 48
Bujor Expectatus: 178, 179
Burada Theodor: 14, 141
Burebista: 8
Butculescu Dimitrie: 141
Buţureanu Grigore:14, 141

C

Cantacuzino C-tin: 11
Cantacuzino Gh.: 92, 93
Cantemir Dimitrie: 12
Cassius Dio: 20
Cârciumaru Marin: 27, 34, 48, 63
Cernyš A. P.: 35
Chapman John: 76, 104
Chetraru Nicolae: 19, 39, 48
Chirica CodrinV.: 48
Chirica Vasile: 39, 45, 48, 83
Chiţescu Maria: 22
Christescu Vasile: 89
Comşa Eugen: 48, 59, 72, 73, 78, 79, 81, 83, 88, 90-93, 103, 119, 121, 132, 178
Coroliuc Anca: 115
Costin Miron: 11
Cotiugă Vasile: 115
Crişan Ion Horaţiu: 16
Cucoş Ştefan: 152, 154-156, 174
Cuza Alexandru Ioan: 13

D

Daicoviciu C-tin.: 16
Daicoviciu Hadrian: 16
Decebal: 8
Dergacev Valentin: 168, 172
Devoto Giacomo: 168
Diamandi George: 141
Dimitrijević Stojan: 104
Dinu Marin: 168, 170, 172-174
Diodor din Sicilia: 20
Dodd-Opriţescu Ann: 140, 141
Dragomir Ion T.: 131, 149, 156
Draşovean Florin: 77, 103, 136
Dumitrescu Hortensia: 81, 111, 115, 127, 132, 168, 172
Dumitrescu Vladimir: 16, 54, 59, 62, 63, 65, 68, 81, 89, 90, 93, 99-101, 106, 111, 120, 123, 125, 129, 130,132, 149, 150, 152, 154, 156
Dumitroaia Gh,: 73, 150, 156

E

Eutropius: 20

F

Falkenstein Adam: 104
Floca Octavian: 138
Florescu Adrian C.: 156
Florescu Marilena: 156
Foit Grigore: 173

G

Geograful din Ravenna: 21
Georgiev Vladimir: 104
Gheţie Vasile: 87
Ghica Mihalache: 12
Gimbutas Marija: 56, 166-168
Goos Carl: 15
Govedarica Blagoje: 125
Gutter Joseph von: 14

H

Haimovici Sergiu: 105
Harmatta Janos: 104
Harţuche Nicolae: 158, 176
Haşotti Puiu: 94, 97, 158, 159
Hălcescu Cornel: 120
Herodot: 20
Hesychios: 21
Horatius: 21
Horedt Kurt: 16, 139, 140
Hvoiko V.V.: 142
Hyginus: 21

I

Ignat Doina: 108, 109
Ignat Mircea: 19
Iliescu Octavian: 22
Iorga Nicolae:16
Irimia Mihai: 96
Ivănescu Gh.: 168

J

Jordanes, 20

K

Kaiser Elke: 125
Kalmar Zoia: 107
Kekaumenos: 20
Klein L.S: 119
Kovács István: 140, 141

L

László Ferenc: 15, 142
Lazarovici Gh.: 63, 70, 71, 73, 74, 76, 77, 80, 88, 89, 107, 108, 137, 138
Lubbock John: 52
Luca Sabin Adrian: 77, 102, 106, 138, 140

M

Macrea Mihail:16
Makkay János: 104, 106
Mallory James: 168
Mantu Cornelia-Magda: 60, 149, 156
Mareş Ion: 153

Marinescu-Bîlcu Silvia: 71, 81, 83, 103, 113-115, 119, 123, 129, 146, 156
Markevici Vsevolod I.: 64, 65, 113, 121, 144, 156, 170
Marsigli Fernando: 11
Marţian Iuliu: 15
Masson Emilia: 104, 106
Matasă C-tin.: 119, 149, 154-156
Mateescu Corneliu: 87, 97-99
Mavros Nicolae: 12
Maxim-Kalmar Zoia: 73, 106, 109, 137
Meillet Antoine: 168
Mihailescu-Bîrliba Virgil: 22
Milojčić Vladimir: 104
Mitrea Bucur: 22
Moga Marius: 107
Mogoşanu Florea: 48, 62, 65
Moisil C-tin: 22
Mommsen Theodor: 21
Monah Dan: 83, 114, 149, 150, 152, 154-156
Morintz Sebastian: 158, 159, 168, 175, 176, 179
Mortillet Gabriel de: 52

N

Necrasov Olga: 48
Németi Ioan: 73, 184, 185
Nestor Ion: 16
Neustupný Evžen: 104
Nica Marin: 68, 70, 73, 78, 79, 97, 99, 179, 180
Nicolăescu-Plopşor C.S.: 16, 28, 31, 40, 41, 44, 47, 48, 62
Nicolăescu-Plopşor Dardu: 28
Nicorescu Paul:17
Nilson Georg: 52
Niţu Anton: 156, 170, 172

O

Odobescu, Alexandru: 13, 141
Olinescu Dionisie:14
Opitz Martin:11
Opreanu Remus:14
Oprinescu Adriana: 134, 137
Ovidius Publius Naso: 21

p

Passek Tatiana S.: 148, 156, 171
Paul Iuliu: 70, 72, 103, 104, 106, 136
Pavúk Juraj: 68
Păunescu Alexandru: 31, 33, 38, 39, 41, 43-45, 48, 49, 62, 65
Pârvan Vasile:15, 16, 89
Petolescu C-tin: 22
Petrescu-Dîmboviţa Mircea:27, 71, 82, 103, 149, 150, 156,174-176
Petriceicu-Haşdeu Bogdan:13
Pippidi Dionisie M.: 21
Piso Ioan: 22
Pittioni Richard: 52
Platon: 148
Plinius cel Bătrân: 21
Plinius cel Tânăr: 21
Pomponius Mela: 21
Popa-Lisseanu Gh.: 20
Popescu Dorin: 59, 107, 125
Popovici Dragomir: 157, 158
Popuşoi Eugenia: 71
Preda Constantin: 22
Priscus din Panion: 20
Procopios din Caesareea: 20
Pseudo-Mauricios: 20
Ptolemaios Claudios: 21
Pulszky Ferencz: 53

Q

Quitta Hans: 104

R

Radu Ortansa: 107
Reichersddorfer Georg: 11
Renfrew Colin: 56, 104
Rodin Auguste: 95
Roman Petre I.: 65, 101, 140, 158, 159, 168, 173, 176, 179, 181-185
Romstorfer Karl-August:14
Rosetti Dinu V.: 92
Roska Marton:16, 102, 105, 120
Russu I.I.: 16, 21
Rusu Mircea: 107

S

Săulescu George: 12
Schmidt Hubert: 141, 147, 156
Schroller Herman:17
Simenschy Theofil: 168
Simon Mihai: 132, 134
Sluşanschi Dan: 168
Sorochin Victor: 157
Srejović Dragoslav: 65
Stern Eugen R.: 14
Strabon: 20
Suidas: 21
Suruceanu Ioan Casian: 14
Szamosközy Ştefan: 11

Ş

Şmaglij Nikolaj: 144
Ştefan Gh.: 16
Şuţu Mihail: 22

T

Tafrali Orest: 17
Teodorescu Dimitrie:16
Teodorescu Victor: 73, 83
Teutsch Iulius: 15
Theophanes: 20
Theophilactos: 20
Tocilescu Grigore: 13, 15
Todorova Henrieta: 56
Torma Zsofia: 15, 99, 104
Traian: 14
Trogus Pompeius: 20
Tsaravopoulos Aris: 156
Tudor Dumitru: 16
Tudor Ersilia: 132

U

Ursulescu Nicolae: 59, 60, 71, 73, 81, 83, 114, 115, 155, 173, 174

V

Vasić Miloje: 75
Vlassa Nicolae: 68, 72, 101, 102, 104-106, 140
Vulpe Alexandru: 55, 60, 117, 165
Vulpe Radu: 16, 17, 110, 113-115, 156

W

Wald Lucia: 168
Winn Michael: 104

Z

Zaharia Eugenia: 71
Zaharia Nicolae: 169
Zbenović Vladimir G.: 156

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

INDICE TEMATIC*)

A

Abbevillian, *c.*: 26, 30, 31
Acheulean, *c.*: 26, 30, 31
Aldeni-Stoicani-Bolgrad, *asp. c.*: 95, 110, 111, 116, 126, 131, 143, 156
Alföld, *c.*: 73, 76
Alleröd, *s. cl.*: 34
Amersfoort, *s. cl.*: 34
Amfore sferice, *c.*: 169, **172-174**, 186
Anzabegovo, *gr. c.*: 68
Arcy, *secv. cl.*: 34
Ariușd, *asp. c.*: 57, 69, 110, 135, **141-157**, 160
Aurignacian, *c.*: 26, 36, 37, 39
Australopithecus: 26, 28
Aziliano-romanellian, *c.*: 26, 41, **46-47**

B

Baden *c.*: 57, 177, **183-185**, 186
Banat, *c.*: 76, 88, 89, 97, 106
Băile Herculane (v. *Sălcuța IV*)
Biber, *secv. cl.*: 26, 27
Bodrogkeresztúr (= Gorneşti), *c*: 57, 116, 120, 124, 133, 134, 136, **137-140**, 160, 180
Boian, *c.*: 57, 79, 82, 83, 88, **89-93**, 94, 97, 104, 110, 112, 116, 124, 126
Boleráz, *asp. c.*: 177
Bolintineanu, *f.*: 88, 90
Bölling, *secv. cl.*: 34
Boroşteni, *secv. cl.*: 34
Brăteşti, *asp. c.*: 132
Brânzeni, *gr. c.*: 168
Brörup, *secv. cl.*: 34
Bubanj, *asp. c.*: 132, 133
Bugo-nistriană, *c.*: 65
Bugul sudic, *c.*: 68

C

Căinari (v. *Suvorovo*)
Ceamurlia, *f.*: 94
Celei, *gr.c.*: **178-179**, 186
Ceramica liniară, *c.*: 57, 72, 73, 75, 79, **80-83**, 84, 89, 94, 99, 106, 110, 172
Cernavoda I, *c.*: 57,124, 126, 134, 141, 153, **157-159**, 160, 175, 177, 180
Cernavoda II-Folteşti (v.*Folteşti-C.II*)
Cernavoda III, *c.*: 57, 157, 158, 174, **177-179**, 180, 186
Cernica, *f.*: 79
Cheile Turzii (v. *Lumea Nouă* şi *Sălcuța IV*)
Chlabowician (v. *Swiderian*)
Ciumeşti-Pişcolț, *gr. c.*: 57, 67, **73-74**, 84, 109
Clactonian, *c.*: 26, **30**
Clisurean (v. *Azilian*)
Cluj (v. *Lumea Nouă*)
Corlăteni, *et.*: 151
Costişa-Komariv, *c.*: 174
Coțofeni, *c.*: 57, 104, 134, 140, **180-183**, 185, 186
Criş (v. *Starčevo*)
Cro-Magnon, *omul de*: 36, 62
Csongrád, *gr. c.*: 140, 160
Cuaternar, *eră geol.*:25, 27
Cucuteni, *c.*: 14, 57, 69, 109-112,118-120, 123, 124, 126, 128, 135, 139, **141-157**, 158, 160
Cucuteni A, *f.*: 86,123, 135, 137, 146, **148-151**, 156
Cucuteni A-B, *f.*: 139, 148, **151-152**, 156
Cucuteni B, *f.*:139, 148, **153-155**, 169
Cultura de prund: **29-30**

D

Decea Mureşului, *gr. c.*: 124, 136, **140-141**, 160
Dikili Tash, *asp. c.*: 126
Dimini, *c.*: 135
Donau, *s. cl.*: 26, 27
Drăguşeni, *tip. c.*: 151
Dudeşti, *c.*: 57, 72, 75, 76, **78-79**, 82, 84, 88, 89, 94, 97

E

Epigravettian, *f.*: 37

F

Fedeleşeni, *tip c.*: 151
Foeni, *gr. c.*: 134, 135, 160
Folteşti II-III, *f.*: 175
Folteşti-Cernavoda II, *c.*: 57, 157, 158, 171, **174-176**, 177
Folteşti-Usatovo, *compl. c.*: 171
Fundeni, *f.*: 79

G

Gârla Mare, *c.*: 185
Gilău, *gr. c.*: 57, 109, **110**
Giuleşti, *f.*: 90, 110
Glina III-Schneckenberg, *c.*:173, 174, 183
Golovița, *f.*: 94
Gordineşti, *gr. c.*: 168
Gorneşti (v. *Bodrogkeresztúr*)
Gorodsk-Usatovo, *compl. c.*: 148, 153, 174

Abrevieri:

asp. c. = aspect cultural
c.= cultură
compl. c. = complex cultural
et. = etapă
f. = fază
gr. c. = grup cultural
oriz. c. = orizont cultural
o. cl. = oscilație climatică
oriz.c. =orizont cultural
per. geol. =perioadă geologică
secv.cl. =secvență climatică
tip c. =tip cultural

Cifrele îngroşate trimit la paginația unde tema este tratată în mod special.

Gravettian, *c.*: 26, 36, **37**, 41, 44, 47
Gumelniţa, *c.*: 57, 90, 94, 95, 97, 98, 103, 111, 118-120, 123, 124, **125-132**, 133, 135, 141, 153, 157, 160, 177
Günz, *s. cl.*: 26, 30
Gura Baciului-Cârcea, *oriz. c.*: 57, 63, **68**, 70, 84

H

Hamangia, *c.*: 57, 75, 88, 90, **93-97**, 110, 111, 116
Hăbăşeşti, *tip c.*: 148, 151
Herculane, *s. cl.*: 36
Herpály, *gr. c.*: 80, 101
Holocen, *per. geol.*: 25, 26, 42
Homo habilis: 26
Homo Neandertalensis: 26, 32
Homo sapiens: 27
Homo sapiens fossilis: 26, 36
Homo sapiens recens: 26, 43
Horodiştea-Erbiceni, *c.*: 57, 148, 153, **168-172**, 175
Horodiştea-Folteşti-Cernavoda II, *compl. c.*: 171, 172, 175, 183, 186
Hunt, *papirus*: 22

I

Iclod, *gr. c.*: 57, 80, 82, **107**, 108-110, 137

J

Jamnaja, *oriz. c.*: 175

K

Karanovo IV-V, *c.*: 90
Karanovo VI-Kodjadermen-Varna, *c.*: 126
Karanovo-Kremikovci, *gr. c.*: 68
Kodjadermen (v. *Karanovo VI*)
Körös, *gr. c.*: 68
Kostolac, *c.*: 57, **185**, 186
Kremikovci (v. *Karanovo*)
Krivodol, *asp. c.*: 132

L

La Gravette, *vârf de tip*: 37
Lascaux, *o. cl.*: 34
La Tène, *c.*: *8*
Laugerie *o. cl.*: 34
Lengyel, *c.*: 80
Lepenski Vir-Vlasac, *c.*: 62, 65
Levalloisian, *c.*: 26, **30**, 31, 32
Lumea Nouă, *gr. c.*: 76, 80, 110
Lumea Nouă-Cheile Turzii-Cluj, *compl. c.*: **79-80**, 82, 99, 101, 107, 110, 135

M

Magdalenian, *c.*: 36, 46
Malu Roşu, *f.*: 79
Mangalia, *f.*: 94
Mariţa, *c.*: 90
Medgidia, *f.*: 94
Mindel, *s. cl.*: 26, 30
Mindel-Riss *s. cl.*: 26
Moershoofd, *o. cl.*: 34
Monteoru, *c.*: 174
Monteoru, *asp. c.*: 128
Morminte tumulare cu ocru (v. *Jamnaja*)
Musterian, *c.*: 26, **32-35**, 37

N

Nandru, *s. cl.*: 26, 32
Neandertal (v. *H. Neandertalensis*)

O

Odderade, *o. cl.*: 34
Ohaba *s. cl.*: 26, 34, 36,
Otomani, *c.*: 185

P

Pahare în formă de pâlnie, *c.*: 172
Pebble culture (v. *Cultura de prund*)
Petreşti, *c.*: 57, 68, 79, 101, 103, 107, 110, 112, 124, **134-136**, 137, 141, 143, 160, 180
Pişcolţ, *gr. c.*: **73-74**, 109, 110
Pithecantropus erectus: 26, 30
Pleistocen, *per. geol.*: 25, 27, 34
Pliocen, *per. geol.*: 25, 27
Precambrian, *eră geol.*: 25
Precucuteni, *c.*: 57, 82, 83, 86, 90, 95, 103, 104, 107, **110-115**, 116, 119, 124, 125, 135, 142, 143, 147
Primar, *eră geol.*: 25
Protocucuteni, *f.*: 148
Protosesklo, *c*: 64, 68

R

Rast, *c.*: 76, 97, **99**, 104, 116
Riss, *s. cl.*: 26, 30
Riss-Würm, *s. cl.*: 26, 34
Romanelli, *c.*: 46
Româneşti, *o. cl.*: 34
Româneşti, *c.* (v. *Tiszapolgár*)

S

Sălcuţa, *c.*: 57, 98, 124, 126, **132-134**, 135, 137, 140, 141, 160, 177, 180
Sălcuţa IV-Băile Herculane-Cheile Turzii, *compl. c.*: 140, 180
Sălcuţa-Krivodol-Bubanj, *compl. c.*: 133
Schela-Cladovei, *c.*: 57, **62-65**
Secundar, *per. geol.*: 25
Sesklo, *c.*: 68
Solutrean, *c.*: 26, 36
Soroca, *c.*: 57
Spanţov, *f.*: 90, 93, 127
Srednji Stog, *c.*: 152
Starčevo-Criş, *c.*: 48, 57, **67-73**, 75, 76, 79, 80, 82, 84, 93, 94, 101, 103
Stillfried, *o. cl.*: 34
Suceava, *gr. c.*: **173-174**
Suciu de Sus, *c.*: 185
Sudiţi, *asp. c.*: 89
Suplac, *gr. c.*: 57, 108, **109**, 110
Suvorovo-Căinari, *gr. c.*: 124, 126, 128, 160
Swideriano-Chlabovician, *c.*: 26, 44, 46, **47**

T

Tabula Peutingeriana: 22
Tangâru, *f.*: 90
Tardenoisian, *c.*: 26, 44, 46, **47**
Terţiar, *eră geol.*: 25, 27
Tisa, *c.*: 57, 76, 80, 99, **106-107**, 108, 109, 116, 124, 137
Tiszapolgár (=Româneşti), *c.*: 57, 109, 124, 132, **137**, 140, 160

Traian-*Dl. Fântânilor*, *et.*: 151
Trichterbecherkultur, *c.* (v. *Pahare în formă de pâlnie*)
Tripolie, *asp. c.*: 14, 110, 111, 121, 135, **141-157**, 172
Troia I, *c.*: 177
Turdaş, *c.*: 57, 76, 80, 82, **99-106**, 107, 116, 124, 135
Tursac, *o. cl.*: 34

U

Ur-Uruk, *f.*: 101
Usatovo, *gr. c.*: 148, 153, 169, 171

V-W

Varna, *asp. c.*: 126, 128
Vatina, *c.*: 185
Vădastra, *c.*: 57, 79, 86, 90, **97-99**, 104, 116, 124
Vidra, *f.*: 90
Villafranchian, *per. geol.*: 27, 28
Vinča, *c.*: 57, 72, **75-77**, 78, 80, 82, 84, 88, 97, 99, 101, 103, 104, 106, 109, 110, 116, 132
Vinča-Dudeşti, *compl. c.*: 72
Vlasac, *asp. c.*: 62
Vučedol, *c.*: 185
Würm, *s. cl.*:26, 32, 36, 46

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY